

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra společenských věd

Diplomová práce

Bc. Ivona Trödlerová

**Kritika konzumního způsobu života
v českém a světovém sociologickém myšlení
v dílech Jana Kellera a Ericha Fromma**

Olomouc 2019

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Petr Zima, Ph.D.**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným vedením PhDr. Petra Zimy, Ph.D. a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 18. 4. 2019

.....
Ivona Trödlerová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Petru Zimovi, Ph.D. za ochotu vést moji diplomovou práci. Velmi si vážím cenných rad, připomínek a lidského přístupu, čímž přispěl k vypracování této práce.

Obsah

Úvod	1
1 Konzumerismus	3
2 Keller Jan	4
2.1 Život a dílo	4
2.2 Dílo <i>Až na dno blahobytu</i>	5
2.2.1 Ekonomický růst	5
2.2.2 Potřeby, konzum a příroda	8
2.2.3 Případ Mc Donald's	10
2.2.4 Politická moc a příroda	11
2.2.5 Decentralizace jako řešení	13
2.3 Dílo <i>Šok z ekologie</i>	14
2.3.1 Liberalismus	15
2.3.2 Konzervatismus	17
2.3.3 Socialismus	18
2.3.4 Růst konzumu v každé ideologii	19
2.4 Dílo <i>Přemýšlení s Josefem Vavrouškem</i>	19
2.4.1 Josef Vavroušek	20
2.4.2 „Bezstarostnost“ obyvatel vůči přírodě	21
2.4.3 Myšlenka trvale udržitelného života	23
2.4.4 Souvislosti ekonomie	25
2.4.5 Vývoj ekologie po roce 1989	26
2.4.6 Hodnoty trvale udržitelného života	30
2.5 Dílo <i>Nedomyšlená společnost</i>	34
2.5.1 „Racionální společnost“	34
2.5.2 Byrokracie	35
2.5.3 Rodina	37

2.5.4 Duchovní rovina	40
2.5.5 Organizace státu	42
3 Erich Fromm.....	44
3.1 Život a dílo	44
3.2 Dílo <i>Mít nebo být?</i>	46
3.2.1 Projevy modů „mít“ a „být“	47
3.2.2 Praktické příklady modů „mít“ a „být“	49
3.2.3 Problémy v konzumní společnosti a jejich řešení	50
3.3 Dílo <i>Umění být</i>	53
3.3.1 Odcizení dnešního člověka	54
3.3.2 Pojetí kultury vlastnění	56
3.3.3 Pojetí filozofie vlastnění	56
3.3.4 Pojetí psychologie vlastnění	58
3.4 Dílo <i>Člověk a psychoanalýza</i>	60
3.4.1 Potřeba humanismu v dnešní společnosti	60
3.4.2 Lidské orientace	61
3.4.3 Dnešní pokřivené svědomí	65
4 Shrnutí a komparace názorů ve vybraných dílech	67
5 Aplikace tématu v hodinách výchovy k občanství a základů společenských věd	70
Závěr	72
Seznam použitých zkratk	73
Prameny a literatura	74
Seznam příloh	78

Úvod

Žijeme v době, v níž není problém si obstarat jakýkoli statek nebo službu. Stačí pouze pomyslet na cíl, kterého chceme dosáhnout, chodit do zaměstnání a vydělat si požadovaný obnos. Více úsilí pro splnění našeho přání vynaložit nemusíme. O takovém pohodlí a luxusu pro širokou veřejnost se našim předkům jistě ani nesnilo. Na samotné dostupnosti zboží nevidíme nic špatného. Problém však shledáváme v nastavení současné společnosti, jež všechny snahy upíná na konzum a uspokojování potřeb, což s sebou přináší také mnohé negativní jevy. Znečištění životního prostředí, vyčerpání neobnovitelných přírodních zdrojů, chudoba ve světě, krize hodnot, stále rostoucí stavy psychických problémů, nesvoboda nebo zaměření na vlastnictví jsou poměrně logické dopady konzumního způsobu života. V této práci jsme se proto rozhodli čtenáře komplexněji seznámit s těmito zápornými důsledky konzumního způsobu života (konzumerismu, konzumismu) formulací myšlenek sociologů, kteří se problematikou systematicky zabývali po dlouhá léta.

Podle nás konzumerismus nejúžeji souvisí s oblastmi ekonomie, etiky, filozofie, sociologie a psychologie. Kvůli tomu jsme jako reprezentanta českého sociologického myšlení vybrali Jana Kellera a reprezentanta světového myšlení Ericha Fromma. Za cíl si tedy klademe interpretační metodou vymezit významné, průvodní problémy, týkající se konzumního způsobu života ve vybraných dílech těchto autorů.

Na rozebíraných dílech bychom chtěli demonstrovat, že úspěch vědy nemusí nutně implikovat posun společnosti kupředu ve všech jejích oblastech. Domníváme se totiž, že v mnohých ohledech společnost stagnuje, chová se živočišně a zapomíná na nám nejtypičtější vlastnost – lidskost.

Autoři se nepokoušejí o pouhou deskriptivní a kritickou analýzu dopadů konzumerismu. V některých případech nastiňují i možná řešení. V naší práci uvádíme téměř výhradně negativní fenomény společnosti, což nevyhází ani tolik z našeho pesimismu nad vývojem lidstva, jako spíše z potřeby poukazovat na následky lidské nevšímavosti vůči okolí v honbě za vlastním ziskem a úspěchem. Tuto naši myšlenku bychom chtěli zdůraznit i v modelových hodinách výchovy k občanství a základů společenských věd.

V teoretické části nejdříve seznámíme s pojmem konzumerismus. Nebudeme jej vysvětlovat příliš detailně, jelikož jej chceme vysvětlovat právě v chápání vybraných autorů.

Poté představíme českého sociologa Jana Kellera: život, profesní zaměření a dílo. Další podkapitoly budou vždy interpretovat konkrétní vybrané autorovo dílo, vztahující se

k problematice konzumního způsobu života: *Až na dno blahobytu* (1993), *Šok z ekologie* (1996), *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* (1995) a *Nedomyšlená společnost* (1992).

Třetí velká kapitola se zabývá Erichem Frommem. První podkapitola opět popisuje život, působení a dílo autora. Další podkapitoly sestávají z interpretace myšlenek z děl *Mít nebo být?* (1976), *Umění být* (1993) a *Člověk a psychoanalýza* (1947).

Čtvrtá kapitola se pokusí shrnout analyzované problémy do obecnějších závěrů a pokusí se komparací vyvodit podobnosti a rozdílnosti mezi myšlenkami obou autorů. Domníváme se, že kvůli globalizaci dnes většina národů vykazuje stejné známky konzumního chování, proto názorový rozdíl mezi českým a světovým autorem by neměl být diametrálně

Praktická část diplomové práce je zpracována jako aplikace tématu konzumerismu do sféry vzdělávání žáků na základních a středních školách. Uvedeme zařazení tématu do rámcových vzdělávacích programů, vymezení jejich vzdělávacích oblastí, oborů a učiva. Využití tematiky konzumerismu bude ukázáno na modelových vyučovacích jednotkách, jejichž komentář bude obsahovat výukové cíle, výukové metody, nutné didaktické pomůcky pro učitele i žáky a průběh vyučovací jednotky. Věcný význam vyučovací jednotky bude odhalen využitím tématu v konkrétních třídách určitých škol a užitím klíčových kompetencí, které budou u žáků rozvíjeny.

1 Konzumerismus

Než začneme rozebírat konzumní způsob života (neboli konzumerismus, konzumismus) v podání konkrétních autorů, bude nasnadě nejprve definovat samotný zmíněný pojem. Termín konzumerismus pochází z latinského *consumare*, což znamená „spotřebovat“. Značí přeceňování významu hmotných statků, které ústí až ke „spotřebě pro spotřebu“. Konzumní kultura bývá nejčastěji spojována s bohatými státy na úkor kvality života států rozvojových. Konzum může být taktéž projevem společenského postavení.¹

Konzumní chování se střetává s kritikou již od 70. let 20. století, kdy se začíná věnovat zvláštní pozornost znečištění životního prostředí a vyčerpatelnosti neobnovitelných přírodních zdrojů. Vznik teorií omezeného růstu a kvality života předpokládal nástup pevných hodnotových orientací v postindustriální společnosti. Ideálně má docházet ke snížení důležitosti hmotných spotřeb, a naopak zvýšení důležitosti terciárního a kvartérního sektoru hospodářství. Kritika konzumního chování se ozývá zejména ze strany takzvaného Římského klubu (Jay Wright Forrester, Barry Commoner, Ezra J. Mishan nebo John Kenneth Galbraith).²

Producentickou společnost nahradila konzumentská asi na konci dvacátých let 20. století, což bývá považováno za začátek období konzumního způsobu života. V období od padesátých až do devadesátých let 20. století je společnost považována za „klasickou spotřební společnost“, to znamená, že konzum člověku dává možnost prožít řadu slastí biologických, mentálních, emocionálních a duchovních.³ Dnes však bývá za prodejné zboží mnohdy považován sám člověk, který se snaží uspět na trhu, čímž si může sám „získat členství v konzumní společnosti“.⁴

¹ JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3679-2. s. 147.

² PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3. s. 255.

³ PETRUSEK, Miloslav a Jan BALON. *Společnost naší doby: populární sociologie (ne)populárních problémů*. Praha: Academia, 2011. Průhledy. ISBN 978-80-200-1965-3. s. 74.

⁴ LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor, 2007. Střed. ISBN 978-80-7260-184-4. s. 181.

2 Keller Jan

„Svět hodnot se před člověkem otevírá v okamžiku, kdy zjistí, že čím přeplněnější nákupní vozík před sebou tlačí, tím se mu jde kupodivu hůře.“⁵

2.1 Život a dílo

Mezi největší české kritiky blahobytu a konzumního způsobu života patří beze sporu prof. PhDr. Jan Keller, CSc. Vysokoškolský pedagog a publicista se narodil 23. ledna 1955 ve Frýdku-Místku. V roce 1979 absolvoval magisterské studium na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Ve studiu pokračoval na Univerzitě Karlově, kde obhájil v roce 1987 dizertační práci *Sociální jednání v konfrontaci buržoazní a marxistické sociologické teorie* a získal titul kandidáta věd (CSc.). V 80. letech také pracoval na Filozofickém ústavu ČAV v Praze. Jeho osobitý a erudovaný náhled na společnost ho v polistopadové době roku 1989 vynesl mezi nejvýznamnější osobnosti české sociologické teorie.⁶ Obzory si rozšiřoval jako stipendista francouzské vlády na šestiměsíčních studijních pobytech na univerzitách v Bordeaux, Aix-en Provence a na Sorbonně. Habilitován byl díky práci *O byrokratizaci státní správy ve Francii za starého režimu* v roce 1992 na Katedře sociologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Když působil na Katedře environmentalistiky Fakulty sociálních studií na MU v Brně, byl mu v roce 1999 udělen profesorský titul. Od roku 2000 působí na Katedře sociální práce na Zdravotně sociální fakultě Ostravské univerzity.⁷

Realizuje přednášky o obecné sociologii, dějinách sociologie, sociologii organizace, ekologické sociologii a environmentální ekologii, byrokracii, modernizaci a globalizaci, sociálním fungování státu a souvislostech s ekologickými dopady. Často přednáší na některých evropských univerzitách. Publikuje odborné články a studie (*Sociologický časopis*) a komentáře (*Právo*).

Mezi jeho díla patří například *Abeceda prosperity* (1997), *Dějiny klasické sociologie* (2004), *Dvanáct omylů sociologie* (1995), *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti* (1999), *Evropské rozpory ve světle migrace* (2017), *Nedomyšlená společnost* (1992), *Odsouzení k modernitě* (2015), *Sociologie středních vrstev* (2012), *Tři sociální světy. Sociální*

⁵ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 157.

⁶ NEŠPOR, Zdeněk R. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2355-1. s. 384.

⁷ NEŠPOR, Zdeněk R. a Anna KOPECKÁ. *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. ISBN 978-80-7419-051-3. s. 96.

struktura postindustriální společnosti. (2010), *Vzestup a pád středních vrstev* (2000).⁸ V naší práci se budeme zabývat čtyřmi z nich: *Až na dno blahobytu* (1993), *Šok e ekologie* (1996), *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* (1995), a *Nedomyšlená společnost* (1992).

2.2 Dílo *Až na dno blahobytu*

Nejdříve se v této práci zaměříme na rozbor Kellerova díla *Až na dno blahobytu* (*Ke společenským kořenům ekologické krize*), které, jak sám název napovídá, kritizuje konzumerismus. Problémy jsou vážným, ale i zábavným, a mnohdy dokonce ironickým jazykem popsány zejména z ekonomického a politického hlediska. Na závěr se Keller snaží nastínit možná řešení ekologické katastrofy, která by se lidstvu při další ignoraci mohla stát osudnou... Dílo bylo vydáno hnutím DUHA v rámci projektu Poslední Generace. Ačkoli rok vydání je již 1993, v mnohém oplývá aktuálností i v dnešní době. Tím spíše v některých ohledech aktualita možná stále více stoupá.

Jan Keller v díle kritizuje skutečnost, že jediným synonymem rozvoje státu je slovo „prosperita“ a „růst“ konzumu. Stále rostoucí potřeby lidí však s sebou nesou fatální důsledky, které lidstvo při neustálé ignoraci nemůže přežít. Odpovídají tomu statistiky stále se snižujících živočišných a rostlinných druhů, rozloh tropických deštných pralesů a slábnutí ozonové vrstvy, což například způsobuje zvýšenou četnost rakoviny kůže, očních onemocnění, zeslabování imunitního systému, pokles výnosu zemědělských plodin, úbytek mořského planktonu nebo oteplování planety kvůli skleníkovému efektu. Mohli bychom dále pokračovat rozšiřujícími se desertifikacemi, rostoucím zastoupením oxidu uhličitého v atmosféře aj. I přes všechna tato zjevná rizika ekonomové a politici požadují stálý ekonomický růst.

2.2.1 Ekonomický růst

Zaměřenost podnikatelů na zisk, aniž by jim šlo o zachování kvality života dalších generací je v díle prezentován na příkladu vývoje freonů. Když v 60. letech vědec James Lovelock upozornil, že v přírodě narůstá množství freonů, nikdo příliš ještě nezkoumal jejich nebezpečnost. S tímto poznatkem přichází roku 1974 však dvojice vědců Molina a Rowland. Opatření proti výrobě plynů však trvala více než 15 let. Ač na konci 70. let vlády Spojených států, Kanady a Švédska zakazovaly alespoň výrobu sprejů, vláda Velké Británie byla

⁸ Britské listy, 2013. *Jan Keller*. [online]. Praha: Občanské sdružení Britské listy [cit. 06.02.2019]. Dostupné z: <https://www.blisty.cz/authors/113>

přesvědčena, že užívat náhražky by bylo ještě nebezpečnější. V roce 1985 britský polární badatel Joe Farman rozhlásil, že ozonová vrstva nad Antarktidou se dramaticky zmenšuje. Než vydavatelství vědeckého časopisu zprávu zveřejnilo, uběhlo několik měsíců. Výrobci CFC jeho zprávu však zavrhli. Výrobní podnik CFC Allied Signal v USA v roce 1986 rozšiřuje vliv a vynalézá další výrobky. V tomto roce západ Evropy vyprodukoval téměř půl milionu tun CFC. Ačkoli se v roce 1985 konala mezinárodní konference na ochranu ozonové vrstvy, o tři roky později firma Du Pont, produkující freony, tvrdila, že ve Spojených státech dochází k ústupu ultrafialového záření. Tím pádem nebyl pro Američany prodej ledniček, chlazených CFC, do Indie žádný problém. Za několik měsíců vstupuje v platnost Montrealský protokol, který ukládá snižování výroby CFC do roku 2000 o 50 %. V roce 1990 se dokonce v Londýně nařídilo do roku 2000 výrobu freonů zastavit úplně. Keller ironizuje rozhodnutí ministrů životního prostředí Evropského společenství z roku 1988, že omezování výroby CFC je věcí jednotlivých zemí, což umožnilo podniku Du Pont zařídit v malé zemi Lucembursku s původní produkcí 170 tun ročně další výrobní prostory v novou produkcí 1170 tun ročně.⁹

S šokujícím oznámením přišli vědci v roce 1991, kdy zjistili, že v 80. letech ubylo dvakrát více ozonové vrstvy, než se předpokládalo. V roce 1992 byl zvýšen smrtící účinek pro ozonovou vrstvu freony výbuchem sopky Pinatubo na Filipínách. Prezident Bush vyhlásil zrušení CFC v USA už do roku 1995. Freony jsou však nebezpečné látky natolik, že i kdyby se zastavila výroba okamžitě, katastrofické účinky by následovaly ještě desítky let.¹⁰

Dnešní společnost (respektive společnost z počátku 90. let) je podle Kellera značně zmanipulována. Občan státu se musí podřizovat ekonomickému růstu. Blahobyt pohání ekonomiku trhu. Demokracie se také tváří jako vláda lidu, ale ve skutečnosti vládnou pouze skupiny obyvatel, masa se musí podřizovat, ať se jí to líbí, nebo ne. Z konzumního stylu života však nelze „uprchnout“, stejně tak jako z vydrancované a znečištěné přírody, v níž má jeho generace ještě šanci dožít, ale příští generace již takové štěstí mít nebudou.

V díle jsou popsány trojí funkce hospodářské prosperity z hlediska ekonomů. Za prvé, hospodářský růst podle nich zajišťuje přebytek, jímž jsou postupně uspokojovány potřeby lidí. Trh však způsobuje sociální nerovnost. Takže je podle ekonomů zapotřebí ještě většího hospodářského růstu, aby mohla být situace méně úspěšných vyřešena. Druhé opodstatnění pro ekonomický růst ekonomy zavazuje vylepšovat situaci nemajetných v globálním měřítku. Podle zprávy OSN *Naše společná budoucnost* se má hospodářský růst zvýšit 5–10krát, aniž by bylo přesně určeno, v jakém měřítku by byli obyvatelé chudých zemí nad hranicí chudoby

⁹ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 10.

¹⁰ Tamtéž. s. 12.

v porovnání s nejbohatšími státy. Třetí důvod ekonomického růstu hlásá, že je samotný růst cestou k vyřešení ekologických katastrof, i přestože příroda je ohrožena právě ekonomickým růstem.

Všechny tři funkce ekonomického růstu Keller spíše ironizuje. Upozorňuje, že ekonomický růst by prý měl dodávat prostředky pro napravení důsledků ekonomického růstu. Problém nastává právě v samotném fungování tržního hospodářství. Nemá-li se trh zhroutit, musí neustále stagnovat nebo lépe – vykazovat nadbytek. Při stagnaci nelze totiž čelit konkurenci. „*Jakmile nastane změna, nemá nikdo volbu mezi tím, zda přijme anebo nepřijme. Kdo by nepřijal, ztratí trhy a ekonomicky zahyne.*“¹¹ I kdyby se nerozvíjely žádné podniky, čímž by neexistovala konkurence, situace nebude jiná. Přestalo by se investovat, nebylo by třeba tolik pracovních sil, a tím by se snížila poptávka. „*Tržní systém může volit pouze mezi neustálým růstem a naprostým kolapsem.*“¹² Tržní ekonomika je tedy postavena pouze na růstu. Problémy ekologie proto zaujímají poslední příčky důležitosti v současné společnosti. Důkazem toho je i problém ukazatelů ekonomického růstu. Ekonomika státu je měřena pouze hrubým národním produktem, zachycující pouze složky prodané a koupené. Ignoruje nemonetarizované složky (práce v domácnosti, vzájemná výpomoc), ale i jiné ukazatele spokojenosti života občanů (čistota životního prostředí, vzájemná úcta mezi lidmi). Takže pokud by některá země prodala všechny stromy a získala za ně prostředky na elektrické zátarasý k hrazení pasek, jež vznikly, bude podle propočtů hrubého národního produktu vykazovat vysokou míru prosperity, avšak život občana státu bez jediného stromu bude dozajista kvalitativně horší než život průměrného Čecha.

Jak již bylo zmíněno, soudobý kapitalismus je příčinou stále více se prohlubujících sociálních rozdílů. Keller tvrdí, že nastane-li velký ekonomický růst, bude ve střední třídě velká poptávka po drahých zbožích a službách. Masovým občanům bude klesat možnost koupit si tyto výjimečné přednosti. Tím se zvýší sociální propast mezi bohatými a chudými. Ač budou mít důchodci, nezaměstnaní a handicapovaní při ekonomickém růstu více finančních prostředků, nebudou moci dohnat pozici zbohatlých středních vrstev. Tito zbohatlí chudí si tím zajistí ve státě další sociální propad.¹³

Růst hospodářství automaticky neeliminuje rostoucí chudobu ve světě. Podle OSN by chudobu zemí třetího světa vyřešil tříprocentní ekonomický růst po celé Zemi. Ale kdyby tohoto procenta bylo dosaženo, globální ekonomika by se musela během dvaceti pěti let

¹¹ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 16.

¹² Tamtéž. s. 17

¹³ Tamtéž. s. 19.

zdvojnásobit, což by planeta Země zkrátka neunesla. Navíc by to v praxi pro Sever znamenalo půjčování financí zemím Jihu, tudíž by Sever získal volný přístup k nejen nerostným zdrojům Jihu. Rozvojové země splácejí dluhy rozvinutým zemím, ale jejich zadlužení řeší dalším zadlužováním a rozvinuté země půjčují peníze velmi ochotně. „*Sever tyto částky Jihu zjevně velice nutně potřebuje, neboť výdaje vyspělých zemí ročně na zbrojení dosahují dvojnásobku celkové zadluženosti chudých zemí.*“¹⁴ Země třetího světa se tak zatím nestačily soustředit na vlastní ekonomiku, ale pouze na uspokojování potřeb Severu.

Autor upozorňuje na fakt, že zatím jsou do ceny fosilních zdrojů započítávány náklady na těžbu, ale je do nich zapotřebí započítávat i ztráty, jež plynou pro příští generace v podobě poškozeného životního prostředí. Problém je i v tom, že prostředí není zamořováno jenom nám, ale i těm, kdo neobnovitelné zdroje téměř nespotebouvají. Položka „úbytek přírodních zdrojů“ v účtech národního hospodaření se objevila až v roce 1989. Porovnávat tuto položku s položkou blahobyt by podalo jasnější zprávy o úspěchu v růstu životní úrovně národů, neboť nedostatek zdrojů není největším nepřítelem lidstva jako spíše defekty ekonomického růstu. Trh také nezvládá eliminovat znečištění při omezené regeneraci přírody, nýbrž jej zvyšuje.¹⁵ Keller tvrdí, že v tehdejší technickém rozvoji může podnikatel usilovat o inovace nejvíce v oblasti chemického průmyslu.¹⁶ Podle našeho názoru se doba v mnohém změnila a dnes může podnikatel usilovat o inovování zejména díky pokroku informačních technologií.

2.2.2 Potřeby, konzum a příroda

Jak je možné, že Američan spotřebuje 1,7krát více energie než Němec, a dokonce 2,5 krát tolik energie než Japonec? Mezi lidmi světa existují obrovské konzumní rozdíly, i když lidé jsou si přece přirozeně rovni. Určité prostředky konzumu dnes již lidé považují za nezbytné. V takzvaných rozvinutých zemích občané již nedokáží uspokojovat potřeby přirozeným způsobem jako jejich předkové, čili umělý způsob života je vynucován (například ve formě bazénů, hřišť, čistících zařízení vod, ale i uměle vytvořených pracovních zaměstnání).

Jde také o to, že v současné společnosti trh neustále uměle vytváří nové potřeby.. V konzumních společnostech vznikly reklamy, aby lidi neustále po něčem bažili a byli neukojitelní. Nelogičnost reklam Keller vyjádřil následujícím vyjádřením: „*Reklamy na cukrovinky, bonbóny a dorty se v rychlém sledu střídají s reklamami na zubní pasty chránící*

¹⁴ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 20.

¹⁵ Tamtéž. s. 23.

¹⁶ Tamtéž. s. 24.

*chrup před zhoubným vlivem nadměrné konzumace cukru.*¹⁷ Reklama má přimět konzumujícího k dojmů, že stále nové změny, které jsou u daných výrobků ke zvýšení kvality prováděny, každý člověk bytostně potřeboval, a proto je musí vlastnit, i kdyby se mělo jednat o nové uměle vytvořené potřeby. Výrobci jsou nuceni vyrábět stále revolučnější statky a konzumenti jsou nuceni stále kupovat nové statky, neboť jejich nevlastněním by ohrožovali jejich sociální statuty. Proto se nákupy pro mnohé lidi stávají podle Kellera téměř rituálním chováním, vykazující zklidňující účinky, avšak za cenu ztráty přirozených instinktů, když při instalaci kterékoliv koupené věci jsou zákazníkovi vysvětlovány zcela logické úkony jako například zastrkování zástrčky do zásuvky. Zároveň i smysl automobilů a dálnic, které měla původně spojit lidi, se vymkl prý kontrole a nakonec ničí přirozenou komunikaci a harmonii v přírodě nejen zvýšeným rizikem onemocnění rakoviny plic a 150 tisíci přejetými zajíci za každý rok. Autor se domnívá, že automobily byly původně vymyšleny, aby lidstvo osvobodily, ale ve skutečnosti nás činí závislými. Můžeme si na nich kompenzovat potřebu něco řídit a ve snaze dostat se automobilem stále dál a dál, degradujeme stále větší plochy životního prostředí zástavbou.¹⁸

Zajímavé je zamyšlení nad svobodou člověka v tržní společnosti. *„Systém, který zaručuje blahobyt, se nemusí bát svobody občanů.“* Pouze blázen by prý mohl chtít využít vlastní svobody tak, že se rozhodne pro nekonzumní způsob života, který modernímu člověku garantuje, že mu poskytuje všechno, co potřebuje. Stejně fungují i jiné systémy, které člověku blahobyt slibují teprve do budoucna, což se přihodilo socialistickým východním státům Evropy. Proto si zvolili opozici socialismu – kapitalismus. Vybrali si za cíl „lásku a pravdu“, ale i ta se však změnila v termín „prosperita“, nehledící na její vedlejší účinky.¹⁹ Důkazem toho je například fakt, že kdyby byla energie zdražena do té míry, aby odstranila katastrofu skleníkového efektu, občané rozvinutých zemí by si již nemohly uspokojovat potřeby. Vedlo by to k závěrečné fázi ekonomické prosperity. I přestože zvýšení cen energie by dokázalo snížit spotřebu fosilních paliv o 60 %.²⁰

Souhlasíme s tím, že samotný pojem svoboda nemůže být v centralizovaném státě prý téměř správně pochopen. Člověku je diktováno, jak má pojem svoboda chápat. Občané vidí svobodu v tom, že mohou jít volit svoje zástupce. *„Státní politika vyžaduje profesionály, zatímco volební kampaně apelují na politické laiky či dokonce analfabety. Je na nich, aby*

¹⁷ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 33.

¹⁸ Tamtéž. s. 36–41.

¹⁹ Tamtéž. s. 42.

²⁰ Tamtéž. s. 47.

vybrali ty nejschopnější. Jak je mají vlastně poznat, to jim nikdo neporadí.“²¹ Kdyby demokracie opravdu znamenala, že každý občan si může svobodně rozhodovat o svém osudu, nemohly by o občanech rozhodovat demokratické instituce a politikové, jejichž úkolem je ve skutečnosti zisk a udržení kontroly nad nástroji ovládnání společnosti. Pravdomluvný politik podle Kellera neexistuje, protože by po podání pravdivých, avšak znepokojujících zprávách kariéru neuspěl. Samotný zásah občanů do chodu společenského dění zůstává stále i po 90. letech velmi omezený.²²

Kritikou se v díle nešetří ani na adresu médií, zejména televize, která prý dokáže sluchově i zrakově pasivnímu divákovi nalhávat, že se podílí na demokratickém dění, takže v této naději prosedí divák před televizorem tolik času, kolik by mohl věnovat přímé účasti na problémech společnosti. Média proto nelze brát pouze jako „hlídacího psa demokracie“, ale lze se na to podívat i z jiného hlediska: manipulace by bez médií nebyla ani možná. Domníváme se, že nyní je tento problém neobjektivnosti médií veřejnosti již mnohem více znám než na počátku 90. let, kdy bylo námi rozebírané dílo napsáno. Avšak i dnes mají například některé televizní stanice neobjektivnost ve svých programech.

2.2.3 Případ Mc Donald's

Mluví-li se o konzumerismu, jeho určitým symbolem se stala i síť rychlého občerstvení Mc Donald's. Ani Jan Keller se v této knize logicky nemohl pojednat o této firmě vyhnout. Neřeší zde ale její nevyváženost z výživového hlediska, jak bývá zvykem, ale jde ještě dále a řeší ekologické dopady existenčního působení podniku. Mc Donald's podniky cíleně ničí tropické deštné pralesy na území Střední Ameriky. Například na Kostarice se ročně zlikviduje 50 000–70 000 hektarů lesů, aby existovaly pastviny, na nichž se bude pást dobytek, jehož maso bude z 95 % vyváženo pro spotřebu ve fastfoodech. Paradoxem zůstává, že v Kostarice stále klesá spotřeba masa, stejně jako cena masa, neboť Kostarika se snaží Guatemala konkurovat v přízni Západu. O neekologickém fungování tohoto trhu vypovídá i fakt, že všechno dovážené zboží z velké dálky je na jedno použití. Hořčice a majonéza jsou z Bavorska, houska je z amerického obilí, sýr pochází z Holandska, hlávkový salát ze Španělska nebo Kalifornie, cibule a kečup distribuuje USA, pohárek na colu Kanada, vytvarován byl však ve Francii a potištěn v Německu. Spotřebovaná energie tak stále s nově otevřenými restauracemi roste. Avšak energie nejsou podle Kellera hrazeny. Měly by se

²¹ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 59

²² Tamtéž. s. 62.

započítávat úhrady nejen bezprostředních, ale i vzdálenějších ekologických účinků. Kdyby tyto dopady byly započítávány do ceny hamburgerů, již by se nejednalo o restauraci s rychlým občerstvením, cenově dostupnou pro všechny vrstvy obyvatel. Je to stejné jako i v případě ropy, kde samotná těžba ropy spotřebovává více energie, než kolik obsahuje ropa vytěžená.²³

2.2.4 Politická moc a příroda

Souhlasíme s Kellerem, že dnešní státy si často nárokují právo ovládat části země (půdy), na kterých sídlí jejich vliv. Avšak pýcha vyspělých zemí nekončí na vlastním území, jelikož dnes do rozvojových zemí umisťují toxické fáze výroby, čímž vyspělým státům vychází ve statistikách nízká míra znečištění, a dokonce menší náklady na mzdy zaměstnanců, protože by na Západu musely být hrazeny náhrady za poškozené zdraví. Autor knihy představitelé rozvinutých států chápe, protože jejich úkolem je upřednostňovat a chránit vlastní občany. Avšak co se týká následně zničeného životního prostředí, nejde přece o problém národní, nýbrž globální. To je jeden z důvodů, proč se podle Kellera existence národních států přežila. Státní moc, která ustrnula na národní rovině, se v současné době oddělila od ekonomické, která zřídila mezinárodní (globální) finanční a obchodní korporace.²⁴

Všechny politické strany tvrdí, že rozumějí a umějí si poradit se všemi problémy světa, aby si mohly navzájem znalostně konkurovat. Co však není v jejich zájmu, nepovažují za řešení nutné. Mezi tyto nežádoucí problémy patří právě ty ekologické, které se nehodí podle Kellera žádné ze současných politických stran. Zde nalézáme oproti údobí, v němž dílo vzniklo, rozdíl. Domníváme se, že již vznikly strany, které do programů obsazují řešení ekologických problémů na nejvrchnější příčce. Autor však tvrdí, že cílem politických stran a hnutí není ani řešit byť i jiné problémy světa, jako spíše udržovat po vyhraných volbách vlastní pozice a role na co nejvyšších úrovních. Předseda této strany funguje potom jako protekční prostředník známých, kteří od něj očekávají pozice soudců a místa ve státní správě. Voliči ve volbách pouze stvrzují již předem naplánovaný výběr jednotlivých stran. Centralizovaný stát není možné řídit zezdola, pokud jde o ovládnutí hlavních hybatelů systému.²⁵

Řešením by bylo ustanovení nového způsobu řízení státu, a to sice ve formě dočasných, volně uspořádaných skupin občanů, sdružujících se za účelem řešení určitých

²³ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 49.

²⁴ Tamtéž. s. 55.

²⁵ Tamtéž. s. 67.

problémů. Tyto skupiny by se diferencovaly podle preferencí občanů a aktuálnosti témat. Hlavní výhodou by bylo nesledování úspěchu vlastní strany, ale opravdové řešení problémů. Lidé s jinými úhly pohledu na jeden problém by mohli spolupracovat na jiném problému, na nějž by měli názor stejný. Příslušnost k určité straně by přestala tvořit automatické předsudky, naopak by se zvýšila mezilidská tolerance a schopnost nezaujatě diskutovat.²⁶

V díle není upřednostňován ani kapitalismus, ani socialismus. U obojích systémů jde z ekologického hlediska o drancování přírody, avšak kapitalismus drancuje přednostně cizí území, socialismus území vlastní. U obojího dochází ke stále větší kontrole nad prostředím i nad provozem ekonomiky. Potřeba zvýšené kontroly u kapitalismu je zajišťována pomocí tržního toku peněz, zatímco v socialismu je dohlíženo prostřednictvím byrokraticky řízených úřadů. Co se týká znečištění přírody, kapitalismus si nárokuje právo na „nákup přírody“, takže ji může legálně ničit. Kdežto socialismus ji chce řídit svými předpisy. Problém je však principiálního charakteru a to sice, že příroda by měla mít sama o sobě speciální statut, jenž by ji odlišoval od všech jiných koupených nebo spravovaných záležitostí.²⁷

Socialismus u nás neuspěl, poněvadž peněžní prostředky nejen na úhradu kontroly ubývaly.²⁸ Kapitalismus i socialismus jsou centralizované systémy, ani v jednom z nich není určen způsob, jak zpomalovat jejich expanzivitě a regulaci sociálních problémů. Ani jeden systém se bohužel účelově nezajímá o ochranu přírody. Za zamýšlení však stojí, zda je česká příroda zdevastovaná kvůli socialistickému systému, nebo kvůli centralizovanému systému obecně, který je industrializován více než sto let. *„Pokud by naše ekonomika nebyla podrobena strategickým požadavkům Sovětského svazu a jeho vojenské kultury, nebyla by naše ekologická situace tak zoufalá, jako je dnes. Byla by zřejmě pouze tak zoufalá, jako je v dnešním Holandsku, severní Itálii či Anglii.“*²⁹

Žádná organizace ani ministerstvo, ať už se jedná o školství nebo obrany, se podle autora nezajímá o skutečný kontakt s podřadnými institucemi. Smutné je, že tím spíše v případě ministerstva životního prostředí není cílem vyřešit ekologické problémy, protože by tím ministerstvo ztratilo důvod svého působení, a tím i úřednické pracovní pozice. Autor proto považuje byrokratické řešení ekologických problémů za nadbytečné.³⁰

²⁶ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 72.

²⁷ Tamtéž. s. 87.

²⁸ Tamtéž. s. 80.

²⁹ Tamtéž. s. 90.

³⁰ Tamtéž. s. 89

2.2.5 Decentralizace jako řešení

Od opravdu důležitých problémů je ve státě záměrně odvracována pozornost. Žijeme v období dějin, kdy přirozený život člověka v přírodě se stal nerealizovatelným právě kvůli záplavě všech konzumních výhod, které nám tato „moderní“ společnost nabízí. Za vrchol všech ctností se považuje služba státní moci, jíž musely podlehnout i ctnosti náboženské (například odvěká společenská jednotka rodiny se stala základem státu, čímž si ji stát logicky zotročil). Stát byl alfou a omegou. Až dodnes se vytváření vlastních států stalo globální nutností každého národa. Národy si u toho ani mnohdy samy nevšimly, že dříve zbavovaly autonomie vlastní regiony státy, nyní odjímají samostatnost celým státům mezinárodní organizace a finanční ústavy (IMF, GATT, IBRD).³¹

Nemožnost dalšího růstu dokládá fakt, že USA spotřebovala za posledních 50 let více surovin než celé lidstvo od počátků. Za jedinou řešitelnou možnost Keller považuje decentralizaci a větší autonomii regionů.³² Státy mají být střídmejší, naslouchat více svým občanům a v nesnázích jim upřímně pomáhat, nikoli pouze finančním hospodařením. Centralizace přece vznikla za účelem ochrany života občanů, což již v dnešní době není podle Kellera hlavním cílem.

Nebráníme se společnosti, která bude žít vedle přírody, avšak ne místo přírody. Dokud však budou někteří jednotlivci z centralizace bohatnout, není změna možná. Systém má též svoji „neviditelnou ruku konzumu“, která učiní, že ztrácející se suroviny a energie zdraží výrobu, takže trh nebude moci fungovat v generalizované výrobě a roztříští se do řetězců. Pokud toto údobí lidstvo překoná, má podle Kellera šanci na záchranu. Musíme však přestat politizovat a začít uvažovat zdravým rozumem.³³

Decentralizace má probíhat takovým způsobem, aby byl omezen mezinárodní obchod, ale občané nesmějí strádat v základních životních potřebách. Nemělo by to ani znamenat cestu zpět k primitivismu, i přestože podle teorie bioregionalismu by se útvary lidského spolužití měly snížit na pět až deset tisíc obyvatel na jednu osadu, čímž by se lidé navrátili zpět do souladu s přírodou a mohli by se účastnit na rozhodovací moci.

Změny by s sebou přinesly zdražení dopravy. Následoval by návrat většiny obyvatel do odvětví zemědělství. Šok by jistě přinesl návrat k fyzicky náročné práci na půdě od dnešního mechanizovaného zemědělství těžkou technikou. Následovala by nižší produktivita práce, avšak i pokles nezaměstnanosti. Hlavním ekologickým cílem by bylo ukončení

³¹ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 99

³² Tamtéž. s. 101

³³ Tamtéž. s. 107.

chemizace v zemědělství a šetření fosilními palivy, ale i čištění řek a jezer, zalesňování či boj proti erozi.³⁴

2.3 Dílo *Šok z ekologie*

Jako dalším z děl Jana Kellera se v naší práci budeme zabývat knihou s názvem *Šok z ekologie aneb Politické systémy v rozpacích* (1996). V této práci je pro konzumní způsob života zdůrazňována důležitost ekologie, tedy vědy zkoumající vztahy mezi organizmy navzájem a mezi organizmy a prostředím.³⁵

Jelikož žijeme ve státě politiky, autor se ptá, do jaké míry ekologický a ekonomický vývoj souvisí s liberálními právy, konzervativními hodnotami nebo socialistickými představami rovnostářské společnosti. Ať už je politický systém inspirovaný kterýmkoli z těchto tří filozofických směrů, moderní uspořádání může vzniknout jenom v takových společnostech, které dokáží radikálním způsobem změnit postup, kterým si opatřují energii ke svému fungování. Dobývání energie se započalo sběrem (rostlin a živočichů) z povrchu planety a pravděpodobně končí u rabování ze zemských hlubin. Zkrátka se přešlo od získávání energie sluneční na energii uloženou v zemi. Sluneční záření však dopadá na povrch Země konstantně, avšak energii v zemi může člověk dobývat v jakémkoliv množství podle vlastního rozhodnutí. „*Nemůžeme využít zítřejší energii Slunce už dnes, již dnes však můžeme vypotřebovat zítřejší naftu, uhlí či uran.*“³⁶

Významnou hrozbou našeho konzumování je dle Kellera skutečnost, že žijeme v atomovém státě. Atomová elektrárna představuje prý ve státě oblast vojenské kontroly nad společností. Pokud se stoupenci liberalismu nelíbí stavba elektrárny v jeho sousedství, nemůže s tím nic udělat, jelikož nikdy žádný pakt o sousedství s vlastníky elektrárny ani nepodepsal, vždyť mezi lidská práva nebylo zařazeno právo žít beze strachu z přehřátí. Ani konzervativec mnoho s nesouhlasem elektrárny neučiní, třebaže toto moderní atomové těleso může vytvořit z místa po elektrárně na tisíce let neobyvatelný prostor. Socialistu je zase znechucen mocenským fungováním v elektrárně, protože se „obyčejní lidé“ dostávají do

³⁴ KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 114.

³⁵ ABZ.cz: slovník cizích slov - on-line hledání. *ABZ.cz: slovník cizích slov - on-line hledání* [online]. Copyright © [cit. 21.02.2019]. Dostupné z: https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=ekologie&typ_hledani=prefix

³⁶ KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X. s. 10.

podřízenosti vědců, inženýrů a techniků, kteří si mohou dělat za zdmi elektrárny, co chtějí, aniž by nad nimi mohl mít lid kontrolu.³⁷

Námi rozebírané Kellerovo dílo se snaží vyjádřit, jakým způsobem na daný ekologicko-ekonomický problém nahlíží liberalismus, konzervatismus a socialismus.

2.3.1 Liberalismus

Liberalismus vznikl jako odpověď na útlak nižších stavů od vyšších a na společensky dědičné nerovnosti. Člověk se emancipuje opuštěním předsudků, vycházejících ze statusu rodiny, ale také potlačením biologických tlaků. Všem lidem byla přiznána stejná práva a svobody. Osvícenské myšlení nalézá v přírodě materii, která obklopuje každé individuum, takže člověk je oprávněn s přírodou zacházet podle sebe nejlepším (rozumným) způsobem. Člověk se tedy stává vlastníkem a pánem planety Země. Každý jedinec byl podle liberálů obdařen stejnou svobodou a úsilím prosadit svoje záměry. Liberálové si proto vždy vybírají pouze ty situace, jež se jim jeví jako výhodné a k vlastnímu prospěchu. Svět liberalismu je souhrnem autonomních bytostí, které maximalizují stupně svého zisku. Prosperita celku vzkvétá zároveň s prosperitou jedince.

Jan Keller se zamýšlí nad tím, jak liberál nahlíží na ekologii. Ochrana přírody nutně musí být pro liberála obtěžující záležitostí, neboť by došlo k omezení jeho svobod. Společnost je chápána jako množina svobodných kolegů, tudíž privatizace částí přírody byla nejlepším řešením, jelikož soukromí vlastníci se o přírodu postarají. Představy ekologů liberálové někdy chápou jako útok na lidská práva a omezování svobod.³⁸

Umírněnější myšlenky představují liberálové, kteří navrhují vzdorování ekologické krizi prostřednictvím ekologických daní, které reprezentují poplatky nejvíce zátěžovým sektorům životního prostředí, čímž dochází ke zvýhodnění ekologicky příznivějších odvětví. Avšak i přes takováto opatření se většina globálních firem přesouvá do zemí, kde ekologické zákony nejsou tolik přísné. Keller proto navrhuje nařízení ekologického zákonodárství po celé zeměkouli. Ekonomové usilují o celosvětově jediný stát, avšak pro potřeby ekologie by bylo mnohem příznivější ustanovit jedinou reguli, již by se zamezilo migraci znečišťovatelů za vyšším ziskem.³⁹

³⁷ KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X. s. 45–47.

³⁸ Tamtéž. s. 21.

³⁹ Tamtéž. s. 17.

Je velmi obtížné transformovat základní myšlenku liberalismu, týkající se samostatného svobodného trhu, když lidé v moderních společnostech jsou zvyklí se orientovat pouze na spotřebu. Autor však vyjadřuje pochopení pro historický vznik liberalismu, neboť se stal reakcí na ekonomické, politické, náboženské, rasové a etnické nesvobody. Vydobytá svoboda však dnes spoutává přirozené lidské prostředí ve formě dopravních spojů a obchodních sítí. Přírodní prostředí se dostalo do kategorie věcí, které jsou na prodej.⁴⁰

Liberalistická myšlenka rovných práv byla sice naplněna, ale vytvořila neetický přístup ke všem mimolidským formám života, aniž by si liberálové uvědomovali, že omezují práva ještě nenarozených lidí. Rovná práva jsou ve skrytu nahrazována přirozeným právem vítězství silnějšího nad slabším, což v důsledku vůbec neznamená rovnost.

Autor považuje za pokrokové názory v liberalismu působících hlubinných ekologů a environmentalistů. Podle hlubinných ekologů příroda člověku nepatří, nýbrž člověk patří přírodě. Vyplývá z toho tvrzení, že člověk je dalším, byť vyspělejší, z tvorů živé planety, což by znamenalo, že není možné si nárokovat právo na prostředí více než jiní živí tvorové. Naopak je máme díky svému vysokému postavení chránit. Druhý tábor – environmentalisté – si však na rozdíl od hlubinných ekologů ponechává antropologický model chápání světa. Ničení prostředí i neohleduplnost k ostatním složkám přírody nakonec ohrožuje samotného člověka, právě jenom proto je zapotřebí omezit takto devastující činy. Nebude-li omezena naše svoboda ve vztahu k přírodě, jednáme stejně, jako bychom omezovali svobody ještě nenarozených potomků.⁴¹

Ideologie liberalismu je však s konzumním způsobem života podle Kellera neslučitelná: „*Omezíme-li svobodu člověka ve vztahu k přírodě jen nepatrně, anebo dokonce vůbec, stěží to jako biologický druh ve zdraví přečkáme. Omezíme-li ji výrazněji, nemusí to ve zdraví přečkat ideologie liberalismu.*“⁴² Cílem je vytvořit ve společnosti z ochrany přírody mnohem významnější hodnotu. Tou se ale nestane do té doby, než překoná vzorec „ochrany přírody jako povinnosti“, která přináší konzumnímu člověku užitek. Správná hodnota se má nést v duchu „starosti o prostředí samo o sobě“, i kdyby nic člověku z hlediska konzumerismu neposkytovalo. Na přírodu se prý nemáme dívat utilitaristickým způsobem, tj. že nám poskytuje materiální užitek a námi zvolený cíl.⁴³ Taktéž bude nutné překonat chtíč po zisku.⁴⁴

⁴⁰ KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X. s. 18

⁴¹ Tamtéž. s. 21.

⁴² Tamtéž. s. 22.

⁴³ ABZ.cz: slovník cizích slov - on-line hledání. *ABZ.cz: slovník cizích slov - on-line hledání* [online]. Copyright © [cit. 21.02.2019]. Dostupné z: https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=utilitarismus&typ_hledani=prefix

2.3.2 Konzervatismus

Politický a filozofický směr konzervatismus vznikl paradoxně v první polovině 18. století, kdy téměř zanikly hodnoty, na nichž je právě konzervatismus postaven. Byl zkonstituován v době, která ještě předchází přechodu od spotřebovávání sluneční energie k odčerpávání energie hlubinné. Oč méně konzervativci dokázali zabránit skutečnosti průmyslové revoluce a s ní spojeným občanským problémům, tím více dokázali rozpoznat nové výzvy společnosti, pojmenovat skutečnosti a oprášit cenné hodnoty. Podle Kellera však konzervativci nejsou ve svých hodnotách stálí – potřebují-li v určitém směru podpořit svobodný trh, s radostí se k němu přikloní, vyžadují-li diskuze o nezbytnosti tradic, nebudou jednat jinak. Konzervatismus prý stojí podle konkrétních záležitostí ve středu mezi liberalismem a socialismem. Na počátku měla tato ideologie zastupovat obhájce zvyků, kteří příliš neuznávají jakékoliv novinky. Řád již byl dávno objeven, stačí se držet tradic našich předků.

Kdyby byl původní význam konzervativců naplněn, stál by jejich cíl hned vedle cíle ekologů. Konzervatismus se antropologicky opírá o udržení tradičního hierarchického uspořádání společnosti, ať už se týká hodnoty rodiny, náboženství, národa nebo politických leaderů. Dřívější hierarchii ve společnosti, tak jak ji chápali tradiční konzervativci, ale podle Kellera nelze ve společnosti udržovat násilím, jelikož příroda se dnešním způsobem drancování taktéž velmi změnila. „*Je-li nevratně poškozována příroda kolem nás, působí riziko ohrožení zpětně na lidi výrazně demokratickým až rovnostářským dopadem.*“⁴⁵ Dalším problémem hierarchizace je fakt, že až přijdou vážná rizika konzumního způsobu života, která budou skutečně ohrožovat lidské zdraví, budou vyšší vrstvy nad nižšími privilegovány. Jakkoli jsou konzervativci příznivci všeho starého a přirozeného, Keller tvrdí, že kdyby šlo vyšším vrstvám skutečně o život, zachovaly by se stejně jako ve středověku, kdy si neváhaly, na rozdíl od nižších vrstev, postavit na obranu hradby, zatímco chudí museli „bojovat o životy“ v podhradí. V dnešních podmínkách ekologické krize by se privilegovanost vyšších vrstev spíše projevila v migraci do lokalizací s neporušenou ozonovou vrstvou.⁴⁶

Konzervativci dnes se neuvěřitelně přizpůsobují každému vládnoucímu režimu. Mohlo by se zdát, že konzervativec, nebude s tržním systémem souhlasit, avšak dnešní konzervativci

⁴⁴ KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X. s. 24.

⁴⁵ Tamtéž. s. 27

⁴⁶ Tamtéž. s. 30.

si váží pravidel, ač neviditelných, které ukládají podmínky přípustného kontrolování sociálního úspěchu. Paradoxně je v nynější době reklama výborným prostředníkem konzervatismu, který hájí tradiční uspořádání v minulosti, přítomnosti i budoucnosti. Reklama má vytvořit dojem, že exkluzivní výrobek ihned nutně potřebujeme bez ohledu na minulost či budoucnost, konzervativci však dnes proti reklamám mnoho nenamítají. Reklama dehonestuje umění, když je schopna zakomponovat klasickou symfonii nebo světově uznávaný obraz do pouťově či vulgárně vyznívajících reklamy. Ani zneuctění posvátna, jehož si konzervatismus od pradávna cenil, není v reklamě konzervativci téměř napaden. Za zajímavou považujeme také Kellerovu myšlenku, že reklama, učící masy neustále střídat staré za nové, má na svědomí nestálost občanů v mezilidských a partnerských vztazích.⁴⁷

Teorie konzervatismu je prý proti globálním hrozbám bezbranná stejně jako liberalismus. Původní záměr konzervativců, aby vyšší vrstvy obyvatel nesly odpovědnost za nižší vrstvy, není možné naplnit.

2.3.3 Socialismus

Socialismus vznikl zprvu jako ideologie a poté v praxi jako opozice vůči kapitalismu. Profesor Keller tvrdí, že filozofové Karl Marx a Friedrich Engels zformovali učení, co už bylo dávno „hotové“. Stačilo prý podpořit opozici tehdy vládnoucí třídy a úspěch byl zaručen. Teoretikové se materiálními úspěchy kapitalismu nechali dokonce inspirovat, žádali dokonce stále větší zvyšování bohatství, avšak společensky spravedlivým způsobem. Hlásali myšlenky solidarity a zvyšování výrobní expanze. Samy myšlenky ale v sobě obsahují rozpor. Solidarita nemajetných vrstev se závistivě obrací proti vrstvám majetným a zároveň i proti přírodě, ze které má být vytěžen pro co největší masy co nejluxusnější životní standard bez ohledu na omezenost přírodních zdrojů. I když se socialismus snaží solidárně počítat se všemi slabými lidmi, solidarita s dalšími živými tvory mizí. Přestože socialismus neguje sobectví vůči jedinci, vůči celým druhům sobectví vytváří.⁴⁸

Lidé, kteří se hlásí k socialismu, opět ctí hodnotu rodiny, vždyť dříve do společnosti vyrazili prý pouze za účelem ukořistění něco pro sebe a vlastní rodinu ze společného vlastnictví. Za největší omyl Jan Keller považuje princip kuponové privatizace. Klamavý závoj rovnostářství nakonec nahradily organizované loupeže jednotlivců. Každý občan měl rovné právo na tisíc bodů, avšak získal je bez záruky jasně nastavených pravidel soutěže. Od

⁴⁷ KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X. s. 36.

⁴⁸ Tamtéž. s. 37.

té doby se na věci veřejné pohlíží jako na klamně. Zároveň se vyvinuly sklony vnímat veřejnost jako instituci, o níž se nemusíme zajímat, protože ji má na starosti někdo pověřený. Z toho podle profesora Kellera vyplývá, že je velmi náročné prosadit všeobecné povědomí o potřebě zapojit všechny do ochrany životního prostředí. „*Neviditelná ruka reálného socialismu naprosto spolehlivě převrací starostlivost všech v báječnou bezstarostnost celku.*“⁴⁹ Domníváme se však, že v tomto ohledu se opět realita na rozdíl od 90. let změnila. Vyšší střední vrstva se podle nás zajímá o zdravou výživu, životní prostředí, třídí odpad, prosazuje nové životní styly, aplikující vlastní ochránářské názory do běžné životní praxe (například Zero waste (tj. Život bez odpadů) snažící se prosazovat nevytváření odpadů a opětovné využívání zdrojů, stejně jak se to děje přirozeně v přírodě).

2.3.4 Růst konzumu v každé ideologii

Profesor Keller zakončuje dílo *Šok z ekologie aneb Politické systémy v rozpacích* myšlenkou, že liberalismus, socialismus i konzervatismus ve své podstatě nakonec vyjadřují, že růst konzumu bez zábrany je výraz lidské svobody. Vycházejí z dvou set let starého bludu, že materiální bohatství je nástrojem stírání předmoderní privilegizace. Keller tvrdí, že přestane-li mít konzum zábrany a překročí se určitá konzumní hranice únosnosti, začíná být omezována dokonce lidská svoboda. Globálním oteplováním příroda poskytuje lidstvu vzkaz, že tato hranice již byla překročena. V politice proto přestává podle autora hrát důležitou roli konzervatismus, liberalismus nebo socialismus, nýbrž musí převažovat otázka volby mezi fosilními palivy a jádrem. Již není žádoucí další expanze humanity a svobody, ale musíme si vybrat v nepříjemném dilematu – buď jako neoliberalní ekonomové připočítáme budoucí oběti skleníkového efektu jakožto daně za prosperitu, anebo si vybereme jádro, čímž budeme muset omezovat kvůli konzumním právům svobody dobrovolných nebo nucených obětí atomového státu.⁵⁰

2.4 Dílo *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*

Trochu odlišným od předchozích je další dílo Jana Kellera, kterým se budeme blíže zabývat, a to sice *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Profesor Keller knihu napsal, aby připomněl významného českého státníka Josefa Vavrouška. Domníval se, že jeho myšlenky

⁴⁹ KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X. s. 39–41.

⁵⁰ Tamtéž. s. 48.

by po jeho tragické smrti neměly upadnout v zapomnění už toho důvodu, že se týkají nutnosti změny dosavadního vývoje pustošení životního prostředí. Keller i Vavroušek spolu v otázce ekologie sympatizovali a snažili se upozorňovat, že ohrožení planety Země je závažnější, než bývá v učebnicových redukcionismech ilustrováno.

V námi rozebíraném díle se nacházejí přímé Vavrouškovy citace nebo profesorem Kellerem zformulované interpretace z Vavrouškových odborných článků, jež ještě za jeho života vycházely v různých periodikách. Najdeme zde však i vlastní Kellerovy úvahy a komentáře k daným problémům.

Jako předmluva knize slouží osobní, téměř milostný dopis Vavrouškovy manželky Evy. Nedožíváme se zde pouze o jejich spokojeném manželském soužití, ale také o práci Josefa Vavrouška.

Přemýšlení s Josefem Vavrouškem čtenáři otevírá v jedenácti kapitolách tematiku konzumní společnosti z hlediska ekologie. Každá kapitola předkládá určitou otázku nebo problém, na něž reaguje. Jan Keller knihu uvádí s tvrzením, že se snažil do díla obsadit myšlenky, na které Josef Vavroušek kladl největší důraz. Jádro práce analyzuje hodnotové směřování moderní společnosti, Vavrouškův plán ekologické spolupráce v Evropě a koncept restrukturalizace Organizace spojených národů, jenž přednesl v Riu de Janeiru v roce 1992. Ve zbývajících kapitolách profesor Keller komentuje Vavrouškovy názory a dále nad nimi polemizuje.⁵¹

2.4.1 Josef Vavroušek

Doc. Ing. Josef Vavroušek, CSc. se narodil 15. září 1944 v Praze. Zde také vystudoval Fakultu strojní na Českém vysokém učení technickém. V roce 1968 odjel na roční studentskou expedici do afrického města Lambarené, kde v nemocnici Alberta Schweitzera poznal, jak člověk dokáže zpustošit přírodu a jak negativně působí implantace cizích kultur do kultur jiných.⁵² Při expedici Vavroušek navštívil čtrnáct afrických zemí a snažil se obstarávat finanční prostředky pro nemocnici, ale také v Africe posilovat Schweitzerovy ideály humanismu a úcty k životu.

Po roce 1975 získal pracovní pozici v Ústavu pro ekonomiku a zařízení kybernetiky a teorie systémů. Zanedlouho se začal blíže věnovat problematice ohrožení životního prostředí. Aktivně se též účastnil v této oblasti mnoha konferencí a kurzů. Byl členem nevládního

⁵¹ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 17.

⁵² Tamtéž. s. 8.

ekologického hnutí při Československé akademii věd, hlavně Ekologické sekce československé společnosti. Ke konci 80. let se stal zakladatelem Kruhu nezávislé inteligence (1988) a Občanského fóra (1989). Již v březnu roku 1990 byl jmenován náměstkem Státní komise pro vědeckotechnický rozvoj, čímž získal odpovědnost za péči o životní prostředí. Za tři měsíce byl ustanoven ministrem vlády České a Slovenské Federativní republiky a předsedou Federálního výboru pro životní prostředí.

V červnu roku 1991 uspořádal v Dobříši první celoevropskou konferenci ministrů životního prostředí, jejíž myšlenkou bylo využít integraci Evropy k řešení společných ekologických problémů ustanovením Celoevropského systému ochrany a obnovy životního prostředí a rozvíjením společného Environmentálního programu pro Evropu. Na této konferenci byly konzultovány konkrétní problémy a rizika životního prostředí (globální oteplování, slábnutí ozónové vrstvy, ochrana lesů, evropská biodiverzita, dopravní infrastruktury a koloběh energie v přírodě).⁵³

Vavroušek byl taktéž určen v červnu 1992 jako vedoucí československé delegace v Riu de Janeiru na Konferenci Organizace spojených národů o životním prostředí a rozvoji. Šlo do té doby o největší světovou konferenci. Vavroušek zde navrhl zvýšení perspektivy Organizace spojených národů, a to zejména v environmentální oblasti.

V roce 1992 se Vavroušek stal iniciátorem a předsedou neziskové Společnosti pro trvale udržitelný život. Byl zván na přednášky na univerzitách nejen tuzemských, ale například i ve Velké Británii na Cambridge nebo ve Spojených státech amerických, kde se uskutečnilo celkem 22 jeho přednášek, vycházejících z jeho pěti publikovaných knih a 150 odborných článků na témata kybernetiky, teorie systémů, teorie rozhodování a životního prostředí. Jeho autorsky tvůrčí a slibná kariéra byla bohužel předčasně tragicky ukončena, kdy 18. března 1995 ve věku 50 let zahynul spolu s dvacetiletou dcerou Petrou pod lavinou v dolině Parichvost v Roháčích na Slovensku.⁵⁴

2.4.2 „Bezstarostnost“ obyvatel vůči přírodě

Na začátku knihy se nejdříve Keller zamýšlí nad současnou realitou, v níž se musíme poprvé v dějinách zamyslet nejen nad tím, jakých úspěchů jsme jako civilizace dosáhli (například zkvalitnění zdravotní péče a omezení výskytu infekčních chorob, souvisejících se

⁵³ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 117.

⁵⁴ Cena Josefa Vavrouška. *O Josefu Vavrouškovi* [online]. Brno: Nadace partnerství [cit. 25.02.2019]. Dostupné z: <https://www.cenajosefavavrouska.cz/O-Josefu-Vavrouskovi/O-Josefu-Vavrouskovi>

snížením úmrtnosti; demokratizace společnosti a realizace základních lidských práv a svobod)⁵⁵, ale i jaká rizika z našeho způsobu života plynou (zejména materiální nerovnosti mezi státy Severu a Jihu, stále se rozšiřující propast mezi chudými a bohatými, hromadění odpadků, ztráty diverzity kultur, destrukce přírody, kyselá dešť, narušení ochranné ozónové vrstvy, změny klimatu, stále rychlejší odčerpávání neobnovitelných přírodních zdrojů, ničení lesů, desertifikace půdy v důsledku eroze, její zasolování a vysychání, pokles humusu, snižování živočišných a s rostlinných druhů⁵⁶). Josef Vavroušek se nedomníval, že by rizika mohla odeznít stejně tak spontánním způsobem, jakým nastoupila.

Problémem zůstává právě neochota lidstva zamyslet se nad důsledky svého jednání, natož toto jednání změnit. V díle jsou nazýváni jako „bezstarostní“ právě ti občané, kteří popírají jednoznačné, vědecké ukazatele katastrofického chování člověka vůči životnímu prostředí. Nevšimli si ani, že problémy už nejsou problémy národními, nýbrž globálními. Podle „bezstarostných“ prý lidská vynalézavost dokáže vyřešit všechny překážky. Pokud by došly současné neobnovitelné zdroje, vyvinou se zdroje náhradní. Bude-li příliš znečištěné životní prostředí, vymyslí se nové čistící techniky. Takové myšlenky „bezstarostných“ se zdají vysoce humánní, neboť se snaží oslavovat lidské schopnosti. Keller však tvrdí, že podobné argumenty jsou čistý alibismus právě takových skupin obyvatel, kteří zdroje čerpají a prostředí znečišťují ve velkém. Nebezpečí dnešního vývoje tkví právě v exponenciálním tempu nárůstu problémů, jejich kumulativním charakteru a nevratnosti nepříznivých změn.⁵⁷

Dále existuje umírněnější tábor „bezstarostných“ hlásajících, že sice spatřují globální rizika, ale dle jejich mínění budou prý zvládnutelná „standardními mechanismy“. Jak by ale bylo potom možné vysvětlit, že právě země, které mají politické a ekonomické standardy na vysoké úrovni, vyčerpávají zásoby neobnovitelných zdrojů nejvíce? Proč nejvíce znečišťují planetu toxicitou? Proč financují sporné projekty v rozvojových zemích? Proč nejvíce ničí biologické druhy? Josef Vavroušek je zastáncem teorie, že odpovědi na dané otázky nalezneme v povaze hodnot, kterými se řídí nejen politikové, ale i my sami, protože hodnoty jsou základem naší civilizace (viz níže v kapitole Hodnoty trvale udržitelného života).

⁵⁵ VAVROUŠEK, Josef. Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. *Teologické texty*, 1994, roč. 46, č. 1. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 21.

⁵⁶ VAVROUŠEK, Josef. Etnologie a perspektivy trvale udržitelného způsobu života. *Český lid*, 1994, roč. 81, č. 2. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 23.

⁵⁷ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 28.

Vavroušek byl optimista a věřil, že člověk je schopen a ochoten poučit se z pochybení svých nebo druhých. Lidstvo se však potřebuje odvrátit od honby za životem plným slastí.⁵⁸

2.4.3 Myšlenka trvale udržitelného života

Již výše bylo zmíněno, že Josef Vavroušek podporoval Společnost pro trvale udržitelný život. Rozhodně nemělo jít o direktivně řízenou ideologii. Jan Keller je přesvědčen, že než nápravné kroky jsou prospěšnější opatření preventivní. Vavrouškovými myšlenkami chce zejména varovat a seznámit občany s termínem trvale udržitelného rozvoje, který vychází z iniciativy OSN z roku 1987, kde byl vydefinován takto: „rozvoj, který uspokojuje naše dnešní potřeby takovým způsobem, aby to neohrožovalo šance budoucích generací uspokojovat potřeby jejich“.⁵⁹ Vavroušek nechtěl, aby z myšlenky vznikalo dogma, ale přál si, aby se lidstvo orientovalo spíše na delší časové horizonty, aby mělo úctu k živé i neživé přírodě, aby našlo rovnováhu mezi myšlenkami humanismu a orientací na zachovávání přírody.

Ke splnění myšlenky trvale udržitelného života musí být splněna tři kritéria. První: ekonomika se musí orientovat na obnovitelné zdroje. Druhé kritérium zní, že neobnovitelné zdroje by měly být čerpány jenom do míry, která zajistí zachovalou zemi všem potomkům. Třetí podmínka nedovoluje vypouštět do prostředí víc odpadů, než přirozené ekosystémy dokáží vykompenzovat.⁶⁰ Jan Keller k tomu dodává, že je zapotřebí, abychom jakožto lidstvo dospěli k takové etice, kdy budeme schopni si vážit i takových věcí, z nichž momentálně nijak netěžíme, ale přesto existují. Musíme si přestat namlouvat, že přírodu zdokonalujeme, když se ji zatím snažíme pouze nemoudře napodobovat. Jako ilustrativní příklad napodobování poslouží proces recyklace. Přírodní recyklace dává vzniknout novému životu, produktem průmyslových recyklací jsou však hromady postradatelných předmětů.⁶¹

Keller se i v díle *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* znovu vyjadřuje k postoji hlubinných ekologů, kteří jsou přesvědčeni, že ve středu zájmu nemá stát člověk, ale sama příroda. Podle Kellerova názoru by došlo pouze k výměně dnešního extremismu za extremismus opačný. Člověk přece nemůže potlačovat svoji výjimečnost nad jinými bytostmi nebo složkami přírody. Takže problém není v nadřazenosti člověka, ale ve způsobu, jakým

⁵⁸ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 30.

⁵⁹ Tamtéž. s. 32.

⁶⁰ VAVROUŠEK, Josef. Lidové hodnoty a společnost. *Lidové noviny*, 23. 9. 1993. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 34.

⁶¹ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 38.

své postavení prokazuje. Bude-li však člověk podceňovat hodnotu světa, který sám nevytvořil, bude využívat svoji moc a prostřednictvím nejmodernější techniky bude ostatní tvory hubit.

S mocí je vždy spojena zodpovědnost. Lidstvo musí pochopit, že zodpovědnost je nutno přijmout nejen vůči sobě a blízkým, ale i vůči životu obecně. Člověk by se proto měl chápat jako jediná bytost způsobilá mezidruhového altruismu. Tím se přiblížíme ideálům humanismu a zachování přírody mnohem blíže, než když se budeme snažit smazat diference mezi námi a dalšími živými tvory.⁶²

Myšlenka trvale udržitelného života Josefa Vavrouška se nesnaží omezit lidská práva a svobody a donutit občany k vyznávání stejné filozofie. Vavroušek říká, že je naopak potřebné lidem zvýšit svobody, aby se zvýšil i stupeň rozhodování jednotlivců mezi udržitelným, nebo neudržitelným životem.⁶³

Musíme si uvědomit, že místo přírodě přirozeného pohybování se v kruhu života, se pohybujeme po úsečce postupného ničení života, kdy jsou na počátku úsečky pod cenou rozprodávány přírodní zdroje, ale ve druhém bodě vyhoštěny zpět do přírody, avšak často v jedovaté formě.⁶⁴

Vavroušek toužil po tom, aby se výhradně změnilo prožívání lidských životů od smyslu kvantitativního ke kvalitativnímu. Spokojenost občanů se nesmí rovnat množství spotřebovaného, proto Vavroušek nezapírá, že uskromnění je v jeho filozofické koncepci nevyhnutelné. Lidé musí pochopit, že snížit spotřebu neznamená vždy trpět. „*Průměrný Američan má asi osmkrát větší výdělek a spotřebu než průměrný Čech, to ale neznamená, že by byl osmkrát spokojenější.*“⁶⁵ Tyto myšlenky nepředstavují myšlenky ideální společnosti, ale myšlenky dávající v pohyb naše smýšlení a jednání. „*Není to vidina velkého dobra, jež na nás kdesi čeká. Je to docela prozaická výzva neztrácet čas sněním o budoucím dobru, nýbrž už dnes se rozhodně postavit spoustě malých i větších zel, jež snižují naše šance na opravdu důstojný život.*“⁶⁶

⁶² KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 39.

⁶³ Tamtéž. s. 44.

⁶⁴ Tamtéž. s. 161.

⁶⁵ VAVROUŠEK, Josef. Svět po konferenci v Riu. *Vesmír*, 1993. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 34.

⁶⁶ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 45.

2.4.4 Souvislosti ekonomie

Josef Vavroušek zastával stejný názor jako Jan Keller i v oblasti a způsobu privatizace hospodářství po roce 1989. Neplatí prý tvrzení, že vlastní-li někdo nějaký pozemek nebo ekosystém, postará se o něj podle svého nejlepšího svědomí s důrazem na ekologické chování. Mnohdy se může stát spíše opak, kdy vlastníkům jde jen o zisk, a to na úkor životního prostředí. Tím však Vavroušek nechce dehonestovat řadu kladných efektů privatizace. Avšak generalizace správnosti není dobrá ani v tomto ohledu.⁶⁷

Právě tak není prý možné glorifikovat jenom a pouze tržní ekonomický systém, jak se po roce 1989 ve velkém děje. Vavroušek nepopírá ani zde velké výhody, je prý ale zapotřebí se na trh podívat i z hlediska jeho prospěšnosti k životnímu prostředí. Trh je zaměřen spíše na krátkodobé cíle. Nedokáže posoudit budoucnost ve smyslu časově vzdálenějšího horizontu cen. Avšak ceny reprezentují jediný druh signálu, na který trh reaguje. Trh nedokáže říci nic k budoucnosti, která je ovšem tématem ekologie, když určuje rychlosti životních cyklů ekosystémů. Ekologie se z časového hlediska s ekonomikou v tomto ohledu rozchází, poněvadž čas na burze je jednoduše odlišný od času růstu lesa...⁶⁸

Problémy mohou nastat i s životodárnými zdroji, kterých je zatím více méně dostatek (například vzduch nebo voda). Trh se však nezabývá statky a službami, jenž nelze transponovat na finance. V oblasti trhu jde o výhodu nedostatkových zdrojů – máme-li takovýchto zdrojů málo, roste o ně poptávka, cena stoupá. Potíž ale nastává v otázce, jak učinit, aby se ze zdroje dostatkového nestal zdroj silně nedostatkový. Podle Vavrouška se právě tato obava může naplnit u zdrojů přírodních, nebude-li jejich získávání omezováno mechanismy neekonomickými. Trh ničí všechny složky přírody, jichž je zatím poměrný dostatek. Sotva však naše konzumování zdrojů zničí, trh začne prosazovat své ekonomické oklešťování. Pro přírodu už ale může být pozdě. Úkolem ekonomiky nemá být zpětné rozšiřování nedostatkových trhů, ale nedovolení, aby se zatím svobodně dosažitelné zdroje staly dostupnými pouze pro bohaté zákazníky.⁶⁹

Docent Vavroušek v tržním hospodářství kritizuje i nedodržování zásad volného trhu. První zásadou je volný pohyb peněz. Vavroušek připouští, že toto pravidlo je v tržním systému v podobě transportu dodržováno prakticky neomezeně mezi všemi státy a ve všech sektorech. Druhá zásada volného pohybu zboží bývá taktéž běžně naplňována. Větší

⁶⁷ VAVROUŠEK, Josef. Chamtivost sama o sobě nestačí. *Lidová demokracie*, 1994. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 92.

⁶⁸ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 94.

⁶⁹ Tamtéž. s. 95.

problematicnost dodržování nastává u zásady volného pohybu osob, kdy většina rozvinutých států provádí přísnou imigrační a selektivní politiku. Poslední ze zásad – dokonale konkurenční prostor – taktéž není v praxi naplněna. Podle ní by totiž všechny firmy na trhu měly mít rovné příležitosti. Avšak i člověk nepřilíš v ekonomii vzdělaný dokáže odhadnout, že monopoly a nadnárodní koncerny ničí postavení malých firem. Důkazem toho jsou následující čísla: zhruba 70 % globálního obchodu je ovládáno pouze asi dvěma sty obchodními koncerny, tři čtvrtiny světového trhu s obilím „má pod palcem“ pět největších světových firem, tři společnosti řídí 80% světový trh s banány apod. Podle Vavrouška nemůžeme bohužel očekávat, že by se tyto dvě problematické zásady mohly být v budoucnu běžně realizovány.⁷⁰ Homo economicus se totiž ve snaze vykalkulovat co možná nejmenší náklady a vyprofitovat co největší zisk nebude ohlížet na potřeby přírody.⁷¹

2.4.5 Vývoj ekologie po roce 1989

Po roce 1989 za sebou zanechal socialistický způsob hospodářství velmi zdevastovanou krajinu v podobě rozoraných mezí, zničené velké části zeleně a v těchto důsledcích i vodní a větrnou erozi. Kvůli používání chemických hnojiv v zemědělství byla kontaminována nejen půda, ale i voda. Zmizelo přes 90 % motýlích druhů, ale i vysoké počty zajíců, koroptví a jiných polních druhů. Tím není ohrožen jen náš pohled na ožebračenější přírodu, ale ohrožena je zejména stabilita regionálního, ale také evropského ekosystému.⁷² Asi polovinu objemu plynů, které do ovzduší vypouští Česká republika, vítr přenesení i do jiných zemí, takže přímo znečišťujeme Černé, Baltské a Severní moře. Naopak ale i naše republika je devastována toxickými látkami z Německa, Maďarska a Polska.⁷³

Český stát neměl podle Vavrouška ani správně propracovaný program úspor energie, ačkoliv náročnost energií tvorby hrubého národního produktu byla v České republice třikrát nebo čtyřikrát vyšší než v západních ekonomikách. Spotřeba energie na hlavu patří u nás také k nejvyšším ve světě. Rozhodování o usměrňování rozvoje do budoucna musí být důsledkem snah o snížení ekologických rizik pro člověka i přírodu, spojených s přeměnou primárních zdrojů energie i s hospodařením s kupíci se odpady, a to sice během celého výrobního i

⁷⁰ KELLER, Jan. Přemýšlení s Josefem Vavrouškem. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 97.

⁷¹ Tamtéž. s. 99.

⁷² Tamtéž. s. 76.

⁷³ Tamtéž. s. 115.

spotřebního cyklu s uznáváním různých časových hranic. Žádné takové podklady pro podobné rozhodování vláda dosud nepředložila.⁷⁴

Dalším problémem našeho ekonomického vývoje byla podle Vavrouška kapitola exportu, který naprosto popírá zásady udržitelného života. Pro české konzervativce je nemyslitelný fakt, že zcela veřejně probíhá obrovský převod velkých kusů krajiny do ciziny. Vzhled krajiny je ničen stále rostoucí osobní a nákladní silniční dopravou nebo starými zohyzděnými měsíčními krajinami. Pokud se v České republice proti tomu někdo ohradí, je prý ihned nazván rozvracečem systému.⁷⁵ Vavroušek právě proto nejvíce dbá na prevenci. Zavedení ekologičtějších technologií v průmyslu i zemědělství a produkce výrobků s kvalitnějšími vlastnostmi je cestou, jak českou ekonomiku znovu učinit šetrnější.

Vavroušek naznačil, že nechápe, jak je možné, že beztrestně ničíme svoje životní prostředí, poněvadž již v preambuli Ústavy České republiky se zavazujeme „*společně střežit a rozvíjet zděděné přírodní bohatství*“. V článku 7 je dále řečeno: „*Stát dbá o šetrné využívání přírodního bohatství*.“ Listina základních práv a svobod zase udává: „*každý má právo na příznivé životní prostředí*.“⁷⁶ Jan Keller Vavrouškovi přitakává a dodává, že trestuhodnost alergie na myšlenky trvale udržitelného rozvoje je podložena i zákonem ČSFR

č. 17/1991 Sb. o životním prostředí. Definice trvale udržitelného rozvoje zde ze zákona zní, že jde o „*takový rozvoj, který současným i budoucím generacím zachovává možnost uspokojovat jejich základní životní potřeby, a přitom nesnižuje rozmanitost přírody a zachovává přirozené funkce ekosystémů*.“⁷⁷

Chybu proto Vavroušek spatřoval nejvíce na straně inteligence, neboť to není schopna vyjádřit platnými zákonnými opatřeními. Vzdělanci našeho státu se prý zatím soustředili na pouhou analýzu hospodaření reálného socialismu. Pragmatičtí ekonomové zase ve snaze dohonit Západ studovali zahraniční publikace a realizovali určitá dogmata, která nebyla praktikovatelná na našem území. Mezery ve vynalézavosti si zdůvodňovali tak, že „*snaha o hledání pro naše podmínky adekvátní řešení je projevem pýchy nebo, dokonce pokusem diktovat občanům svůj názor*.“⁷⁸ Kdo totiž dnes poukazuje na rizika současných ekologických

⁷⁴ VAVROUŠEK, Josef. Jsme sami proti sobě. *Ekonom*, 1994. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 78.

⁷⁵ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 81.

⁷⁶ VAVROUŠEK, Josef. Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. *EKO*, 1994. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 83.

⁷⁷ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 84.

⁷⁸ Tamtéž. s. 85.

tržních rizik, je označován za nepřítele trhu, sympatizanta státního dirigismu, člověka útočícího na lidskou svobodu, totalitního ideologa, zeleného fašistu nebo komunistu⁷⁹, a to i přestože nikdo z ekologů nevynalezl žádnou z forem násilí, která je součástí našich každodenních životů ve veřejném prostoru.⁸⁰

Docent Vavroušek spatřoval politické řešení v doplnění daňových zákonů, jenž by diferencovaly výroby a výrobky k životnímu prostředí šetrné, nebo nešetrné. V zemích, kde již k mírnému vylepšení stavu životního prostředí došlo, představoval důležitou roli stát v oblastech soudnictví, myšlenkových, řízení pravidel a zákonodárství. Ve světě globalizace je však zapotřebí učinit takové kroky, aby byla příroda chráněna světově sjednocenými regulemi. V první řadě by svojí činností mohly přispět nově vznikající nevládní organizace, věnující se informační a vzdělávací činnosti veřejnosti.⁸¹ Ve druhé a nejdůležitější etapě již musí dojít k systematickému a konstruktivnímu popisu práce ekologů. V tomto kroku se musí ke spolupráci spojit ekologická hnutí ve státě, ale i Evropě a v celém světě. Celý tento proces však dle jeho mínění nebude možné provést, dokud se nezmění převládající systém hodnot (viz níže v kapitole Hodnoty trvale udržitelného života).⁸²

Společný evropský monitorovací systém životního prostředí by mohl vzniknout jako komparativní nástroj znečišťování životního prostředí v jednotlivých státech. Stejně důležitým by se mohlo stát přijetí unifikované environmentální legislativy. Ministerstva životního prostředí by byla nucena diskutovat a spolupracovat v oblasti rozvoje, ale i nápravy již způsobených škod.⁸³ Tyto požadavky byly součástí červnové Dobříšské konference z roku 1991, kterou Josef Vavroušek sám inicioval.

Nejen kritiku, ale také další požadavky Vavrouška vznesl v červnu roku 1992 na Summitu Země (též Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiru). Organizace spojených národů prý nebyla schopna zabránit největším současným hrozbám: nekontrolovatelný populační růst, nevyvážený ekonomický růst v různých částech světa, vysoká spotřeba energie a materiálu, devastace přírody a její nekorigovanost. Ač se zmíněné problémy začaly na poli Organizace spojených národů řešit již v roce 1972 na Stockholmské konferenci, nic závratného (kromě zřízení Programu OSN pro životní prostředí se stálým

⁷⁹ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 87.

⁸⁰ Tamtéž. s. 153.

⁸¹ VAVROUŠEK, Josef. *Zpravodaj Zeleného kruhu*, 1993, č. 3. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 109.

⁸² Tamtéž. s. 111.

⁸³ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 120.

sídlem v Nairobi) se od té doby neuskutečnilo.⁸⁴ Vavroušek proto na Rio konferenci nastínil možnost pro OSN namísto výhradního soustředění na politické a vojenské problémy, se spíše věnovat sociálním a environmentálním sektorům. Podle Vavrouška by celosvětová organizace měla být tvořena bezpečnostním systémem (Radou bezpečnosti), hospodářským systémem (Hospodářskou radou OSN), sociálním systémem (Sociální radou OSN) a ekologickým systémem (Rada OSN pro životní prostředí), který by mířil k ochraně přírody a zlepšení jejího stavu.⁸⁵ Takový zjednodušený systém by prý dopomohl rozšířit činnost OSN na dané obory, avšak pomocí decentralizace aktivit by se předešlo vytváření mohutnější byrokratické korporaci. Působení OSN by mělo být přiblíženo konkrétním potřebám určitých regionů. Environmentální rada OSN pro Evropu by spolupracovala se společným evropským orgánem ministrů pro životní prostředí. Takto by došlo k decentralizaci systému OSN a současně by bylo korigováno její dění.⁸⁶

I přes mnohé uskutečněné světové konference podle Vavrouška dosud nebyla zřízena trvalá síť institucí ani jiných regulujících ustálených soustav mezi státy západní, střední a východní Evropy.⁸⁷ Sám Vavroušek upozorňoval na to, že konference v Riu byla zřejmě jedna z konečných šancí doopravdy zformulovat východiska environmentálních problémů, které hrozí vyhynutím lidstva. Nebyl si jistý, zda bylo této příležitosti využito nejlepším způsobem. Dokumenty, které na konferenci v Riu vznikly (Deklarace z Ria, Agenda 21, Principy hospodaření v lesích, Úmluva o ochraně biologické různorodosti, Rámcová úmluva o klimatických změnách), jsou mimo angažované osoby dosud veřejně neznámé. A poslanci České republiky, i přes Vavrouškovy snahy, dosud svůj podpis k většině nepřipojili.⁸⁸ A nestane se tak ani do té doby, než se každý jedinec sám rozhodne, jak chce sám přispět k odvrácení hrozeb.⁸⁹ Prý musí dojít k „existenciální revoluci“, tedy poznání člověka do vědomí, že odpovídá za celý svět. Částečná lidská pozornost na konkrétní a většinou pouze vlastní problémy musí být nahrazena pozorností globální (na co nejvíce oblastí na světě).⁹⁰

⁸⁴ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 130.

⁸⁵ Tamtéž. s. 131.

⁸⁶ Tamtéž. s. 132.

⁸⁷ VAVROUŠEK, Josef. *Threats without Enemies*. 1993. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 109.

⁸⁸ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 139.

⁸⁹ Tamtéž. s. 159.

⁹⁰ Tamtéž. s. 170.

2.4.6 Hodnoty trvale udržitelného života

Josef Vavroušek se domníval, že musíme vycházet z hodnot evropsko-americké civilizace, jelikož jimi jsme formováni. Díky nim dokážeme změnit svoje jednání do důsledků. Hodnoty naší civilizace prakticky řídí dění ve světě, ale je nezbytné přiznat si, že naše hodnoty jsou viníky nejistého vývoje naší planety.⁹¹

Pro účely myšlenky trvale udržitelného života definoval Josef Vavroušek deset typických hodnot pro naši euroamerickou civilizaci, které přepracoval tak, aby byly slučitelné s jeho myšlenkou trvale udržitelného života „*Rozhodneme-li se pro udržitelnost, pak volíme práci, námahu a hlavně přemýšlení. Bude třeba vymyslet mnoho éterických myšlenek, aby převážily hmotnost pneumatik ojetých na cestě za fantómem stále rostoucího čistě materiálního, dobře kalkulovaného a přitom tak problematického blahobytu.*“⁹²

2.4.6.1 Vztah člověka k přírodě

Běžnou praxí v naší civilizaci je norma člověka, který chápe přírodu spíše jako „kořist“, která poskytuje nekonečně mnoho darů. Nerespektuje se únosnost území, těží se neobnovitelné zdroje a vypouštějí se emise do ovzduší. Alternativou těchto postojů se má stát vědomí sounáležitosti s přírodou, úcta k životu i k přírodě. Území se budou využívat pouze v únosné míře, přeorientujeme se na obnovitelné přírodní zdroje, čímž dojde ke snížení odpadů. Recyklovat budeme na stejném principu jako příroda.

2.4.6.2 Vztah lidského individua ke společnosti

Člověk dnes jedná dvěma extrémními způsoby. První extrém se týká přemrštěné naléhavosti individualismu a kompetice, vycházejících z premisy, že sobecké jednání nejvíce prospívá jednotlivci, ale tím pádem také celé společnosti. Sice tento postoj dopomohl k rozmachu ekonomiky Evropy a Severní Ameriky, ale přinesl s sebou i ztrátu ručení za věci veřejné a k rozvolnění vztahů k dalším obyvatelům. Druhá extrémní situace se týká zaujatého důrazu na kolektivismus, kde potřeby jednotlivce mají být podřízeny zájmům celku. Ani tento postoj není nejšťastnější, protože moc ve svých rukou nakonec obvykle drží malá skupina lidí a masa ztrácí právo podílet se na věcech veřejných. Nakonec to u řadových občanů vede k úpadku sebedůvěry a k úbytku pocitu spoluzodpovědnosti za vývoj společnosti a životního prostředí.

⁹¹ VAVROUŠEK, Josef. Perspektivy zeleného kruhu. *Zpravodaj Zeleného kruhu*, 1993, č. 3. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 48.

⁹² KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 156.

Náhradou těchto dvou mezních situací by mohl být vyrovnaný důraz na jednotlivce a celek (rodiny, obce, národy, státy apod.). Sebeurčení člověka se zvýší, pokud mu do vlastních rukou položíme svobodné rozhodování a vědomí sounáležitosti jednotlivce s lidským společenstvím, hodnotou lásky, pocit vzájemnosti a altruismus. Přirozená kompetice musí být chápána jako spolupráce v zájmu dosažení hodnot a úmyslů.

2.4.6.3 Vztah k toku času a smyslu dějin

Euroamerická civilizace se dle Vavrouška snaží kvantitativním růstem předhonorit čas. Zvýšení objemu výroby a spotřeby je měřítkem pokroku a uspokojení. V zemích s tržní ekonomikou se chápe stagnace a pokles tempa jako katastrofa. Avšak růst zkrátka z hlediska možností planety nemůže pokračovat nekonečně dlouhou dobu. Řešením v tomto ohledu by mohlo být zaměření společnosti spíše na kvalitativní rozvoj, čítající zlepšení vlastnosti života, lidských vztahů, rozvoj vědy, kultury nebo duchovních oblastí. Podle Vavrouška je nutno se ujistit, že jediným nevyčerpatelným zdrojem je lidská tvořivost. Tím ovšem nechceme tvrdit, že nemají být uspokojovány základní materiální potřeby.

2.4.6.4 Vztah ke smyslu vlastního života

Dnešní společnost si nadmíru cení konzumerismu a také smysl života je mnohdy chápán jako potřeba dosažení co největšího životního standardu a materiálního pohodlí. Naši civilizaci vůbec nevádí, že obětovává i vlastní psychické a duševní zdraví. Třebaže už jsou na Západě všechny základní potřeby uspokojeny, trh se snaží pomocí „vymývání mozků“ a agresivity občany přesvědčovat, že je zapotřebí vyhovět potřebám stále novým. Alternativou takového přístupu by se mělo stát zaměření na kvalitu života, dobrovolnou skromnost a odříkání nebo návrat k židovským a křesťanským hodnotám.

2.4.6.5 Vztah ke svobodě a odpovědnosti

Josef Vavroušek se přikláněl k názoru, že lidská práva a svobody chápeme poněkud jednostranně. Zapomínáme, že jsme odpovědní za naši společnost. Rozvoj euroamerické společnosti nastal pochopitelně prostřednictvím osvícenců a jejich idejí práv a svobod právě díky odstranění předchozího nevolnictví. S nastolením nového společenského systému však chybělo vědomí zodpovědnosti za veřejné dění. V reálném socialismu se situace nakonec natolik vyhrotila, že lidé se stali nezodpovědnými i za vlastní životy. Kapitalismus se zase zmýlil redukcí svobod na opatrování financí a spotřebovávání materiálu.

V tomto problému by řešením bylo rozšíření lidských práv, ale současné uznání odpovědnosti vůči lidem, ale i k přírodě. Pravidlo konce svobody jednotlivce tam, kde začíná svoboda druhého (tedy i přírody), by se mělo začít prakticky dodržovat.

2.4.6.6 Vztah k úrovni našeho poznání

Dnešní společnost je dle Vavrouška zaměřena příliš racionálně a spoléhá na to, že je schopna předvídat a regulovat budoucí vývoj. Přeceňování těchto schopností postupem času vytvořilo ekonomické systémy s centrálním plánováním, nebo naopak systémy důvěřující ve spásanosnost počítačů. Měli bychom být opatrní při touze zasahovat do přírody i společnosti. Nemůžeme-li u některých záležitostí určit předem důsledky, bude užitečnější se jich vyvarovat. Neměli bychom se spokojit pouze s rozumem, ale máme zapojit i intuici a city nebo přiblížit vědu umění.

2.4.6.7 Vztah k vlastnímu životu

Na západě hrozí odosobnění člověka vůči sobě samému, otupění jeho pudu sebezáchovy a zpětných reakcí, jež dohlížejí na správné nebo nesprávné jednání. Vědomě poškozujeme životní prostředí a v důsledcích i vlastní životy. Potřeba obnovit lidské pudy se má uskutečňovat díky reflexi negativních dopadů naší činnosti na zdraví a životní prostředí. Má se utužovat lidské poznání, výchova a vzdělávání.

2.4.6.8 Vztah k budoucím generacím

Kvůli rychlému životnímu stylu jsme si navykli preferovat krátkodobé zájmy před dlouhodobými. Užívat si den se stalo synonymem úspěšného dne. Samotná tržní ekonomika je uspořádána jako krátkodobé uspokojování potřeb. Změna by měla přijít prostřednictvím respektu dlouhodobých dopadů našich činností, pomocí poznání, vědomí odpovědnosti vůči budoucím generacím, cíleného ovlivňování trhu v rámci právních předpisů, které by byly ustanoveny na základě všech občanů, jichž se to týká nebo týkat bude.

2.4.6.9 Vztah k odlišným názorům a jiným civilizacím

Vavroušek byl přesvědčen o tom, že ještě stále vystupujeme rasisticky nebo xenofobně vůči odlišným lidem. Máme tendence se povyšovat nad lidmi s jiným náboženským nebo ideologickým přesvědčením. Odlišnosti chceme řešit násilím. Naše kultura proto také ve světě evolučně i eticky zvítězila. Dochází ke stírání rozdílů mezi civilizacemi. Oslabování kulturní diverzity způsobuje ztráty národních dědictví, ale i schopnosti přizpůsobit se náhlým změnám. Alternativou současného přístupu má být mezilidská tolerance, empatické chápání obyvatel jiných zemí, poznání fungování jiných civilizací a snaha poučit se rovněž z jiných kultur.

Zpracovat se bude muset i na polích politiky, ekonomie či jiných globálních mechanismech, které přispějí k obohacení kultur, ale současně i k posílení svébytnosti.

2.4.6.10 Vztah k věcem společným

Lidé bývalého reálného socialismu, ale i západní demokracie odstoupili od spolurozhodování o společných věcech a pasivně dění spíše přihlížejí. Redukce rozhodování o životě, prostřednictvím vhození volebního hlasovacího lístku jednou za čtyři roky do urny, znamená uspokojení práv občana. Občané jsou vlivem monopolizace moci ekonomické a politické v rukou úzké skupiny leaderů. Tím byl snížen jejich společenský potenciál řídit vývoj zemí také v oblasti životního prostředí. Jako možné řešení Vavroušek představuje model participativní demokracie, která spojuje prvky reprezentativní demokracie s prvky samosprávnými, aby jednotlivci měli možnost podílet se na politickém dění. Rozkvet občanské, otevřené veřejnosti by bránil zneužívání ze strany moci politické a ekonomické. V jednotlivých státech, ale i na globální úrovni, bude ještě zapotřebí uvést do chodu institucionální a ekonomické mechanismy.⁹³

Samozřejmě existují kritici hodnot trvale udržitelného života. Nejčastější ohlasy se ozývají v souvislosti realizace takového projektu. Keller to komentuje s typickou dávnou ironií a poukazuje na největší problém, kterým se stává překonávání určitých stereotypů. Neznamená to prý, že společnost bude více méně fungovat podobně jako dnes, jen na sebe budou lidé hodnější a budou více hovořit o nádherách přírody. Ve skutečnosti by však mělo dojít k zásadním přehodnocením, bude zapotřebí zamyslet se o představách skutečně udržitelné ekonomiky a její realizaci. Základní etickou disciplínou se musí stát úcta člověka k přírodě. Současný princip zaměnitelnosti nectí hranice života. Vyvraždíme-li například určitý živočišný druh, z dnešního pohledu to znamená totéž jako vyčerpání kteréhokoliv zdroje. Přece existuje ještě mnoho podobných druhů...⁹⁴

Z trhu však nelze odvodit cenu života, trh zná pouze hodnotu pracovní síly. Právě kvůli tomuto důvodu musela ideologie, jež je poplatná tržním moderním společnostem, přijít s koncepcí lidských práv. Když přijímáme logiku tržního pragmatismu, je nezbytné neustále zdůrazňovat absolutní výjimečnost člověka. Z čistého liberalismu by se potom stala primitivní společnost lidojedů. Přitom není vůbec jednoznačné objasnit, proč byla práva přiznána zatím jenom lidem. „Každá snaha opět přiznat kouzlo, důstojnost a posvátnost také jiným formám

⁹³ KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 47–60.

⁹⁴ Tamtéž. s. 63.

života, výrazně svazuje trhu jeho neviditelné ruce. Co když po našich domácích miláčcích nastoupí do fronty na svá elementární práva také krávy, kozy, ovce...? Kde pak zastavit gesto úcty k životu?⁹⁵ Keller si na svoji vlastní otázku odpovídá vzápětí sám: „Hříchem není to, že s gustem pojídáme docela roztomilá zvířata. Však ona se často nechovají o mnoho lépe než my. Hříchem je, že jsme si vytvořili svět, ve kterém by zněla každá omluva zvířatům za to, že je pojídáme, směšně a trapně.“⁹⁶

Rozpor představitelů environmentálně udržitelné společnosti a přetrvávajícího ekonomického systému bude podle autora ve společnosti v budoucnu rezonovat stále častěji. Obě skupiny budou muset částečně ustoupit ze svých požadavků. Ekologové budou muset navrhnout konkrétní opatření, kterými by se lidstvo nevrátilo o několik tisíc let zpět do jeskynních příbytků, ale přitom by je osvobodilo od betonového, urbanizovaného a dopravně zahlceného světa. Liberální ekonomové budou muset zase stáhnout zpět klišé, že právě ekonomickým růstem si finančně vyděláváme na ekologii. Dokud se oba tábory nedohodnou na rozumném kompromisu, nebude možno brát ujišťování o jednotě cílů lidstva v oblasti ekonomické a ekologické vážně.⁹⁷

2.5 Dílo *Nedomyšlená společnost*

Spíše sociologický charakter má další z prací Jana Kellera, na niž se nyní zaměříme. Dílo *Nedomyšlená společnost* bylo vydáno v roce 1992. Pojednává o naší společnosti, která se přinejmenším již od doby osvícenství (18. století) domnívá, že jedná naprosto racionálně. Rozum vytvořil z euroamerické civilizace, na rozdíl od zbytku světa, společenskou elitu. Dílo popisuje konkrétní rysy, jimiž se náš domněle racionální způsob života projevuje.

2.5.1 „Racionální společnost“

Společenské vědy se snaží analyzovat propojení složek do jedné racionálně funkční soustavy. Jan Keller se ptá, je-li vůbec možné vtěsnat fungování společnosti do platných společenskovedních teorií. Obraz spořádané a rozumné společnosti je posílen podporou sociologie, která má zájem působit exaktním dojmem, proto se snaží bádát systematicky, strukturovaně a funkčně. Takto vědeckým přístupem je posíleno vědomí uspořádané společnosti, fungující podle pravidel.

⁹⁵ KELLER, Jan. Přemýšlení s Josefem Vavrouškem. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 66.

⁹⁶ Tamtéž. s. 66.

⁹⁷ Tamtéž. s. 73.

Školství v naší konzumní a „vysoce vyspělé“ společnosti vychovává děti tak, aby se vzděláváním přibližovaly mentální úrovni dospělých, neboť ti se považují za nejvíce rozumnou část populace. Všichni učitelé, vědci i politikové nás neustále ujišťují, že žijeme v racionální společnosti. Zpravidla naši společnost nazýváme společností moderní, kde slovo tradiční může dostát téměř pejorativního významu. „*Moderní doba ‚odkouznila‘ tradiční svět, zbavila ho jeho čar, tajů a mýtů a buduje novou sociální skutečnost na základě strážlivých, věcných, praktických a vysoce účelných zásad.*“⁹⁸ Podle Kellera je nemožné myslet si, že „rozumná společnost“ se začíná vyvíjet až v osvícenské době. Uspořádání naší společnosti se prý vyvíjí v důsledku centralizace moci s rozhodováním podle společných kritérií a s unifikací společnosti.⁹⁹

Dnes žijeme v demokracii a je nám vštěpováno, že všichni máme rovná práva rozhodovat o skutečnostech, které se nás týkají. Keller však tvrdí, že tato idea nikdy nebyla ze strany státu v plánu. Progres je dnes spatřován v globálním obnovování míru, nikoli v rozhodování „obyčejných“ lidí o vlastních životech.¹⁰⁰ V průběhu dějin se neustále mění hierarchizace mezilidských vztahů podle společenského postavení. Právě demokratizace společnosti v posledních dvou stoletích, nastupující po svržení monarchů, svoje úsilí nejvíce zaměřuje na zvýšení počtu obyvatel, kterým má být umožněno ucházet se ve společenské soutěži o výsady výše postavených vrstev. „*Stále širšímu okruhu občanů se dostává možnosti vyzkoušet si na vlastní kůži roli dvořanů a chovat se způsobem, který od nich očekává ta instituce, jež v centralizované společnosti rozhoduje o udílení odměn určitého druhu.*“¹⁰¹ Těmito odměnami, které se občanům dostává namísto knížecího dvora u úřadů, má profesor Keller na mysli příležitost nechat se zaměstnat, zajistit si střechu nad hlavou, uzavřít sňatek nebo požádat o rozvod, odstěhovat se do jiné země apod.

2.5.2 Byrokracie

Než se pustíme rozboru do Kellerovy interpretace byrokracie, bude nasnadě nejprve definovat, co to vůbec byrokracie znamená. Byrokracie se doslova překládá jako vláda úředníků. Termín byl poprvé použit v 18. století Vincentem de Gournayem. Byrokracie je dnes spíše chápána v užším slova smyslu jako úřednictvo. Vyznačuje se typickým chováním:

⁹⁸ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 11.

⁹⁹ Tamtéž. s. 14.

¹⁰⁰ Tamtéž. s. 15.

¹⁰¹ Tamtéž.. s. 25.

odosobnění, racionalita, pravidelnost v činnostech a centralizace moci, hierarchizace, písemné vedení záležitostí nebo častá školení ke zvýšení profesionalizace.¹⁰²

V dnešní době není možné nebýt součástí úřednické společnosti. Namísto agrese minulých rytířů se současný občan snaží na úřadech sehrát roli uhlazeného dvořana, který se uklání i osobám, k nimž nemá výrazně pozitivní vztah, aby dosáhl svého cíle. Lidé se pod tlakem tvořícího se monopolu moci vzdávají kořistnického chování, ale stále touží po odměnách způsobem, jenž vyhovuje těm, kteří odměny mají pod svou kontrolou a sami je udílejí. I když už nežijeme v době knížat, vyvinul se nový druh nerovnosti, spočívající mezi občany statky kontrolujícími a rozdělujícími a občany, kteří o statky usilují. Tato druhá skupina se neustále musí před první předvádět, jinak by hrozilo rozbití mocenského monopolu a s ním i občanská válka. V dnešní společnosti je člověku naivně zdůrazňováno, že je absolutně svoboden bez ohledu na to, že o zdaru řešení problémů rozhodují občanské podmínky uhlazenosti, vyšší schopnosti sebeovládání, ukázněnosti a schopnosti budit dobrý dojem.¹⁰³

Keller proto kritizuje přílišnou byrokratizaci, jež má podle něj hanlivý dosah. Je však zapotřebí uvědomit si, že bez byrokracie by společnost nebyla dobře organizovaná. Keller se v této souvislosti zmiňuje o názorech německého ekonoma a sociologa Maxe Webera. Byrokracii se prý nejvíce daří právě v demokracii, kde se nachází prostor pro masové vyřizování problémů. Pro byrokracii neexistuje konkurence. Byrokracie vlastní monopol na řešení věcí všeho druhu, čehož prý samozřejmě zneužívá. K problémům byrokracie přistupuje bez citů, zcela mechanicky. Díky zákonům takřka „na všechno“ nejsou úředníci stresováni lidským přístupem či lítostí nad lidskými osudy. Takový postoj by nutil řešit každý lidský případ individuálním způsobem, což by znamenalo v centralizované společnosti komplikaci, či dokonce překračování formálních předpisů. Vždyť úředníci se v pracovních smlouvách zavazují, že za mzdu budou udržovat náležitý orgán v ustanoveném chodu. V byrokracii se podřízený snaží pěstovat dobré vztahy se svým nadřízeným už z toho důvodu, že od něj přebírá finanční odměny nebo platový postup.¹⁰⁴ Potlačování emocí a pocitů nejen u úředníků jistě podle autora nevede k rozumnosti ve společnosti.¹⁰⁵

Dalším problémem byrokracie v konzumní společnosti se stalo získávání statků i služeb v případech, kdy je to pro „obyčejného“ člověka nemožné. Rozumná společnost došla tak daleko, že kompromisem nazývá například úplatky. Mocní také způsobili další zádrhel, že

¹⁰² GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992. s. 45.

¹⁰³ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 26.

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 35–37.

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 42.

o těchto „obyčejných“ je rozhodováno stále více, aniž by roli hrála jejich poslušnost nebo zdvořilost. Paradoxem naší společnosti se stal fakt, že slušnost není nijak zvlášť oceňována, avšak hrubost bývá trestána.¹⁰⁶

2.5.3 Rodina

Rodina je ve státě až dodnes považována za jeho základ. Její zájmy si podle profesora Kellera nedovolí nepodpořit žádná z politických stran. Další část díla *Nedomyšlená společnost* se zabývá praktickými úvahami nad postavením rodiny ve společenských interakcích.¹⁰⁷

Ačkoli je rodina hodnotou téměř posvátnou, dochází ve společnosti k zajímavým jevům, které její autoritu a význam zpochybňují a ničí. Za hlavní příčinu rozvodovosti manželství bývá v dnešní době uváděna snazší rozvodová administrativa. Podle Jana Kellera jde o nezpochybnitelný fakt, avšak je třeba zjistit, proč vůbec k rozvodům chtějí manželé přistupovat. Kellerova hypotéza se týká rozvodových důvodů tvořících se vně rodin, jež se staly obětí centralizace státu.

V soudobé společnosti neplatí, že kdo nemá rodinu, žije v sociálně ohroženém stavu. Stát de facto nastavil podmínky, které rozpady rodin usnadňují, ba i podporují.¹⁰⁸

Chápání hodnoty manželství se postupem času mění. Dříve znamenalo záruku přežití. Termín domácnost se minulosti těšil úplně jiné vážnosti než dnes, protože zajišťoval základní ekonomickou výrobní funkci. V domácnostech venkovských a většinou i městských se vyprodukovaly nejdůležitější statky pro živobytí – jídlo i oděvy. Muž plnil úlohu hlavy rodiny, ochránce a organizátora dalších členů domácnosti. Žena pomocí domlouvání sňatků přebírá roli spojovacího článku mezi jednotlivými domácnostmi. Sociologové takovéto období rodů, než vznikl státní mocenský monopol, nazývají údobím opevněných domácností, protože nebylo, vyjma organizace armády a církve, známo nic, co by domácnost nemohla vykonávat.

Na domácnosti se spoléhala taktéž celá společnost, jelikož po dlouhou dobu bývala domácnost základní daňovou jednotkou. Až v 17. století byla ve Francii zavedena daň na jednotlivce podle jeho sociálního statusu. Tato daňová reforma znamenala velké obohacení vládnoucí moci, uvážíme-li, že v 16. století domácnost pruského knížete měla přibližně 400 členů, kdežto anglická venkovská rodina čítala asi 14 osob.¹⁰⁹

¹⁰⁶ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 41.

¹⁰⁷ Dalším českým sociologem, který se výrazně zabývá postavením rodiny, je Ivo Možný.

¹⁰⁸ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 44.

¹⁰⁹ Tamtéž. s. 48.

Domácnost v dřívějších dobách tedy byla nucena udržovat si vlastní soudržnost, s čímž korespondují i zanedbatelné statistiky míry rozvodovosti. Dalšími příčinami však byly i demografické a náboženské důvody. Pro rozvedeného člověka neexistovala velká naděje, že by si našel nového partnera. Často docházelo k sociální vyloučenosti s ohledem na rozdílnost společenské pozice. Synonymem urozenosti se postupem času stalo ekonomické zajištění partnera. Peníze středním vrstvám dovolily rozšířit okruh volby eventuálního životního druhu.¹¹⁰

Smysl mezinárodních společenství vznikajících díky sňatku, který slučuje doposud nerovné domácnosti, se snížil s rostoucími šancemi na hospodářskou, politickou a sociální pomoc poskytovanou organizacemi, jež už nevykazují dřívější povahu domácností. Tato přeměna je způsobena zvýšením moci moderního státu. Problémy nastávaly například v Itálii nebo Německu, kde nebyla zřízena vlivná ústřední moc a kde se nedařilo ani pomocí násilí, diplomacie a sňatkové politiky sloučit panství do větších státních celků. Následky se potom projevovaly v bídných ekonomických a politických poměrech.¹¹¹

Stát podle Kellera vyvlastnil domácnosti. Jestliže se stát nezajímá o rozkvet domácností jakožto základních jednotek státu a hospodářství, a tedy také jako prvořadých daňových poplatníků, mění se skrytě i státní ideologie. Změna zaměření státu od domácností směrem k individuím, konzumujícím statky mimo domácnost, se výrazně podepsala právě na vnitřním uspořádání a fungování rodiny. Když rodina neměla možnost obstarávat statky vnější, tvořila stabilní jednotku. Role mužů a žen se doplňovaly, jejich výrobní funkce znamenaly přesně stanovené úkoly k plnění. Manželé byli závislí jeden na druhém. Taktéž bychom ohledně rodin mohli zmínit zanikající tradiční hierarchii autorit podle věku a životních zkušeností. V centralizované společnosti však byla z rodiny vytvořena konzumní jednotka, v níž spolupráce a komunikace ztrácí více méně význam.¹¹²

Vyvlastnění rodin probíhá prý i na mocenské úrovni. Vždyť občan je chráněn státní mocí bez ohledu na jeho rodinný stav. Rodina dnes již není nositelem moci, proto stát nemá zapotřebí rodinu udržovat a podporovat. Po rozpadu rodiny je na tom každý člen domácnosti společensky stejně jako předtím – neustále se podřizuje byrokracii a rovnosti před zákonem. Jan Keller o problematice rodiny mluví v souvislosti s takzvaným sociálním vyvlastněním rodin, jež ztrácí schopnost postarat se z vlastních zásob o děti, seniory nebo nemocné, a to i

¹¹⁰ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 59.

¹¹¹ Tamtéž. s. 50.

¹¹² Tamtéž. s. 55.

v případech, ve kterých by rodina byla k péči kompetentní a ochotná. Za to nesou odpovědnost instituce školství a zdravotnictví.¹¹³

Jak jsme již naznačili, všechny politické strany se tváří jako prorodinné. Jak je tedy možné, že se rodiny rozpadají stále více? Keller je zastáncem názoru, že prý nebyly ustanoveny žádné organizace, které by rodinu skutečně podporovaly. Stát se o rodinu nezajímá už z důvodu neschopnosti přispění rodin k přežití instituce státu. Proto rodina musí být v pořadí až za armádou nebo státní správou. Stát proto v žádném případě, ač možná nevědomě, neslouží rodině. Rodinám bylo odebráno mnoho funkcí. Zatím jí však zůstala výsada péče rodičů o děti. *„Pokud by z nějakých důvodů stát svůj názor v této věci změnil, můžeme si být jisti, že se vynoří příslušná instituce a že výchova dětí od narození vedená zcela mimo rodinu začne být dříve nebo později považována za něco zcela normálního, běžného, zcela rozumného.“* Ač se nám podobné hypotézy zdají přehnané, je pravdou, že skutečně existovaly doby, kdy rodiče nechápali, proč se nemůžou rozhodovat, zda vlastní děti pošlou, nebo nepošlou do školy.¹¹⁴

Výběr partnera přestal být v moderní době určován stavovským postavením. Při námluvách vzrostl význam individuálních vlastností, což dále umocňuje nestabilitu manželství, jelikož osobní kvality se mohou, na rozdíl od stavu, v průběhu života měnit. Velkou proměnou sociálního postavení prošly zejména ženy, které nyní mohou o svých vztazích rozhodovat samostatně. Proto se v dějinách vyvíjela móda ideálů žen v různých představách. Dnes je spojená s představami romantické lásky. Keller tvrdí, že romantická láska je zbraní žen při snaze zrušit podřízenou pozici a realizovat vlastní struktury na volném trhu, kde využívají zejména přetvářky slušného chování a potlačování mužské agresivity. Ženy dnes podporují muže v citové rovině, avšak ani tyto skutečnosti nečiní z rodiny více stabilní jednotku. Taktéž by se mohlo zdát, že citového naplnění v současné době, díky navozování nespočetného množství kontaktů, člověk dosáhl více než kdy jindy.

S Janem Kellerem souhlasíme v tvrzení, že ve společnosti je člověk vystavován větším tlakům „udělat dobrý dojem“ než v přirozeném prostředí rodiny. Z psychologického hlediska se jedinec musí mnohem více kontrolovat, potlačovat některé přirozené reakce, mnohdy se strachuje z hodnocení. Výsledkem jsou zvyšující se statistiky psychických onemocnění, například depresí nebo psychóz. Rodina se tak stala spíše místem přípravy na život ve

¹¹³ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 56.

¹¹⁴ Tamtéž. s. 59.

formálních organizacích. Stát se snaží zapojit do mašinérie formální centralizace také křehčí polovinu populace a podle Kellera to ženy ještě pojmenovávají jako emancipace žen.¹¹⁵

Postavení ve společnosti je v současné době měřeno nikoli na základě pozice v domácnosti, ale postavení v rámci formální organizace, ve které působí. Dříve lidé svá řemesla provozovali v rámci domácnosti. Dnes je však domácnost a rodina chápána spíše jako bariéra, která nedovoluje dosahovat kariérických postupů. V minulosti se profesně kladný výsledek vyznačoval zvýšením vážnosti celé rodiny, v současné době se právě rodina stává první obětí profesního růstu.¹¹⁶

2.5.4 Duchovní rovina

Jan Keller se dále zamýšlí nad jevy, které jsou společné všem lidem na naší planetě. Moderní společnost se domnívá, že už primitivní kmenové chování překonala. Typy chování se však vůbec nezměnily, pouze se liší jejich projevy v konkrétních lidských společnostech. Všude na zemi existuje rozdělení záležitostí na světské a posvátné. Taktéž se ve všech kulturách zdůrazňuje uspořádanost všeho bytí, hierarchičnost řádu a jeho nedotknutelnost a závaznost. Upozorňuje se před vším novým, nevyzkoušeným a smísením vlastností, které mají zůstat odloučeny, nechceme-li ohrozit dogmaticnost řádu. Příroda byla u tradičních kultur chápána jako neovlivnitelná ve smyslu jejího chodu, společnost měla právě tento chod přírody napodobovat. Filozofie přírodních národů ctí zákon, že: *„vše v přírodě prochází ustavičně neodvratným cyklem zrodu, růstu, stárnutí a posléze zániku, kterým se uvolňuje prostor pro nový zrod“*.¹¹⁷ Nikdy však nedocházelo k takovému množství transformací z přírody spotřebovávaného jako v dnešní konzumní době.

Dnešní spíše ateistická společnost se domnívá, že neslaví žádné obřady. Avšak potřeba rituálů a oslavování jsou podle Kellera člověku vrozené. I v době konzumerismu se také oslavují svátky při recitacích mýtů o zrození existujícího řádu. Četnost stánků při těchto oslavách s jídlem a pitím značí prosperitu a bohatství a upevňuje lidskou důvěru ve vládnoucí systém. Na ceremoniích jsou hlášána hesla, která občany burcují ke skandování, posile sociálního uspořádání a očistě od hříchů bývalého režimu. Všechny společnosti si u oslav připomínají, že právě u jejich zrodu stál spravedlivý zápas o spravedlnost, dobro, pravdu a

¹¹⁵ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 61.

¹¹⁶ Tamtéž. s. 63.

¹¹⁷ Tamtéž. s. 71

čest. Každý režim vlastní minulost upravuje do ideálu, který vyhovuje jeho cílům.¹¹⁸ V průběhu slavnostních setkání nevědomě dochází ke kontrole společnosti.

Novodobé státní svátky společnost ve skutečnosti nesjednocují, jak tomu bylo u svátků primitivních národů. Žijeme v době kolosálních sociálních organizací. Člověk se však dokáže začlenit pouze v menších sociálních skupinách – v rodině, s přáteli, kolegy apod. V den státního svátku se masa nemá zájem scházet, naopak jde o jedinečnou šanci stáhnout se do svého soukromí za účelem rekreace. „*Svátky závazné pro celou společnost jsou chápány jako příležitost vzdálit se co nejdále právě od této společnosti.*“¹¹⁹

Také rituály z naší společnosti zcela nevymizely. V byrokracii mají symboly a rituály podobu hodnot poslušnosti a respektu pravidel. Předpisy pomalu převzaly funkci posvátných symbolů, které každý úředník musí ctít a ohánět se jimi pouhým pokrčením ramen a odvoláváním se na normy, jež musejí být dodržovány. Směrnice zbavují úředníka nutnosti riskovat a nést následky svých omylů. Mystérium doplňuje fakt úředního tajemství.

Avšak ani bohové nebyli z ateistické společnosti vymýceni. Pomocí politických rituálů jsou pěstovány vztahy s posvátnými silami pokroku, spravedlnosti, rovnosti nebo svobody. Posvátné formule dostaly formu politických frází. Existuje tedy mnoho „sekt“, které vyznávají různé politické bohy.¹²⁰

Člověk moderní společnosti se často snaží sám sebe dosadit do role jakéhosi novodobého „boha“. Dnes je uctíván kult individualismu. Deklarovaná nedotknutelnost poskytuje individuu pocit důležitosti a očekávání respektu ostatních individuí ve formě pozdravů a uctivých rozhovorů. Tento kult se stal zdrojem slušného chování. Další příčina zbožštění se týká zjištění podbízění se vůči tomu, kdo rozděluje finanční odměny. Nejde o to, že by bylo něco špatného na zdvořilém jednání, ovšem profesor Keller upozorňuje, že individuum, které se oprostilo od svého stavu, komunity nebo tradic se, namísto radosti z nabyté svobody, mění spíše v osamělce. „*Svět, která zůstal tak jako v minulosti vrchovatě naplněn každodenní rutinou, ztratil zdání jakéhokoli vyššího smyslu v okamžiku, kdy do role bohů byli postaveni docela obyčejní lidé.*“¹²¹

Vládnoucí vrstvy se vždy občanům představují jako zosobněné dobro. Historie nám však demonstruje, že vláda může naopak představovat spíše zosobněné zlo, hlásající hesla, očišťující svět od nečistých ras, vykořisťujících tříd nebo nekonkrétních cílů prospěchu.

¹¹⁸ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 77.

¹¹⁹ Tamtéž. s. 85.

¹²⁰ Tamtéž. s. 94.

¹²¹ Tamtéž. s. 99.

Keller vyslovuje domněnku, že člověk by se klidně nechal nahradit roboty, pokud by se tím v zájmu lidstva zvýšila produktivita práce.¹²²

2.5.5 Organizace státu

Riziko centralizace také spočívá v tom, že s mocí roste i možnost tuto moc zneužít. Kdo ovládá centrum, má nad masami obyvatel obrovskou moc, jež přesahuje moc knížat a absolutních monarchů z dob minulých. Snem demokracie se stala kontrola nakumulované moci. Keller tvrdí, že demokracie nevykazuje známky vlády všech, nýbrž vlády s nejmenšími omezeními a navíc zaručuje nespokojeným, že projevy nespokojenosti přežijí. Centralizované demokracie musí formálně zajistit zásadu rovnosti všech svých občanů. Musí zboží produkovat masově a natolik účinně, aby konzumní statky byly všem dostupné. Aby byl konzum vůbec uskutečnitelný, nesmí zaostávat instituce zajišťující výrobu a rozdělování poptávaných statků. Takové struktury musí mít povahu hierarchického uspořádání nadřízenosti a podřízenosti. Z toho plyne, že lidé ve společnosti si nemohou být rovni. Moderní společnost tedy postavila svoji vnější úspěšnost na hierarchickém uspořádání.¹²³

Moderní byrokratické organizace podle Kellera občanům neslouží, ale zotročují je, a dokonce ponižují. Sami jejich zaměstnanci vykazují znaky stádního chování. Úředník se raději podrobí instrukcím psaných pravidel než potřebám jiných individuí. Vznik byrokratických institucí byl motivován poskytováním služeb občanům, nakonec se však tyto instituce vymanily z veřejné kontroly a nastavily obecnou kontrolu nad svými bývalými zákazníky. Ale částečně je vinna sama veřejnost, protože nedokáže posoudit stavy společnosti, natož velké, neprůhledné, komplexní organizace.¹²⁴ Než aby se masa snažila něco změnit, raději se spokojí se současným stavem. „*Nedemokratická společnost je taková, jakou ji chtěli mít ti, kdo se zmocnili vlády, demokratická společnost taková, jakou ji chce mít většina lidu.*“¹²⁵ Proto je odpověď na otázku, kterou alternativu je výhodnější ve státě zvolit, zda možnost ponechat lidem volnost jednání i za cenu, že nebude vždy správné, nebo se pokoušet jejich jednání direktivně a byrokraticky řídit za účelem prosperity společnosti, poměrně jednoznačná. Problémem však zůstává, že masa si vždy vybere sobecký konzum,

¹²² KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 83.

¹²³ Tamtéž. s. 80.

¹²⁴ Tamtéž. s. 111.

¹²⁵ Tamtéž. s. 112.

skýtající každému dostatek podle individuálních potřeb. Pokud by jakákoli totalita dokázala zabezpečit materiální blaho, není postoj lidstva ke svobodě vůbec objasněn.¹²⁶

¹²⁶ KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 125.

3 Erich Fromm

„Moderní člověk je odcizen sobě, ostatním lidem a přírodě. Proměnil se ve zboží, pociťuje své životní síly jako investici, jež mu musí přinést co největší zisk, kterého je možno za právě platných tržních podmínek dosáhnout.“¹²⁷

3.1 Život a dílo

Jako dalším se budeme zabývat dílem německo-amerického filozofa a sociologa Ericha Pinchase Fromma, jenž zkoumal zejména různá sociokulturní prostředí, ovlivňující člověka. Během svého bádání odvodil teorii kulturní psychoanalýzy, příkládající základní význam sociálním předpokladům a vztahům (zejména v dětství) jakožto hlavním determinantům v životě člověka.¹²⁸

Fromm se narodil 23. března 1900 v německém městě Frankfurt nad Mohanem do rodiny ortodoxních Židů: matce Rose Frommové (rozené Krauseové) a otci Naphtalimu Frommovi, věhlasnému obchodníkovi s vínem. V dětství ho trápily nepříliš vyvážené poměry v rodině. Otce hodnotil negativně z důvodu přílišného hýčkání a nepřijetí jeho dospívání. Matka prý byla příliš citově svázána s bývalou rodinou. Významným vlivem však na Ericha Fromma zapůsobil prastrýc Ludwig Krause, který ho v Poznani vedl při výuce talmudu.

Ve Frankfurtu na Wöhlerově škole se Fromm naučil latinu, francouzský a anglický jazyk. Díky židovskému rabínu Nejemiovi Antonu Nobelovi se Fromm v počátcích studií mohl seznámit s dílem Johanna Wolfganga von Goetheho a filozofií Hermanna Cohena, zejména s prací *Náboženství rozumu z pramenů židovství*.¹²⁹

Fromm studoval dva semestry práva, ale stále častěji se potýkal se zklamáním v povoláních advokátů. Odešel tedy raději studovat do Heidelbergu, a to sice psychologii, sociologii a filozofii. Zde se setkal s doktorem Salmanem B. Rubinkowem, který jej značně díky pětiletému intenzivnímu setkávání osobnostně ovlivnil. Rubinkow se zabýval zejména výkladem Písma z Talmudu a synkretizmem tradičního židovského pojetí a moderních přístupů k životu. Zásadním se stal pro Fromma rok 1924, kdy se v laboratoři psychoanalytičky Friedy Reichmannové poprvé střetl s psychoanalýzou Sigmunda Freuda. Setkání s Reichmannovou pro něj bylo stěžejní nejen z profesního pohledu, ale i z osobního, protože se v červnu 1926 stala jeho chotí. Pevný svazek bohužel vydržel pouze čtyři roky, přestože k úřednímu rozvodu došlo až v roce 1940 v USA, kam jakožto Židé z důvodu

¹²⁷ FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Český klub, 2008. ISBN 978-80-86922-07-2. s. 83.

¹²⁸ ČIHOVSKÝ, Jaroslav. *Minilexikon sociologie*. Olomouc: Datares, 1991. s. 26.

¹²⁹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. s. 28.

pronásledování emigrovali. Fromm zachránil život taktéž matce Rose Frommové, když pod jeho neustálým nátlakem v roce 1941 Německo rovněž opustila.¹³⁰

Druhý sňatek Fromm uzavřel s Henny Gurlandovou Meyerovou v roce 1944. Po osmi letech soužití naneštěstí zemřela, a pro Fromma tak nastalo jedno z nejtěžších období v životě. Avšak již po roce od úmrtí si v roce 1953 vzal jeho poslední manželku Annis Freemanovou.

Od roku 1949 do roku 1974 Fromm pobýval v Mexiku jakožto přednášející na Lékařské fakultě Národní univerzity. Erich Fromm se do Evropy navrátil až po jeho emerituře v roce 1974. Zemřel v roce 1980 ve Švýcarsku v Locarnu na třetí prodělaný infarkt těsně před vydáním jeho souborného díla v deseti svazcích. Jeho hrob je umístěn ve švýcarském městě Bellinzona.¹³¹

Frommova filozofie je výsledkem syntézy učení Sigmunda Freuda, Karla Marxe a Mistra Eckharta. Sociálnímu bádání se začal věnovat v rodném Frankfurtu nad Mohanem. První etapa jeho života spadá do takzvané Frankfurtské školy, která sdružovala v Ústavu pro sociální výzkum sociology a filozofy (například Maxe Horkheimera, Theodora W. Adorna, Waltera Benjamin, Herberta Marcuseho), kteří se snažili o analýzu buržoazní společnosti pomocí myšlenek ideologie marxizmu.¹³² Jelikož Fromm pocházel ze židovské rodiny, byl nucen emigrovat do Spojených států amerických. Jeho zaměstnáním se tam stalo přednášení na Chicagské univerzitě ve státě Illinois, na Yaleské univerzitě ve státě Connecticut a na Kolumbijské univerzitě v New Yorku.¹³³ Taktéž zde působil pod Maxem Horkheimerem a jinými vlivnými osobnostmi na Americkém Institutu pro psychoanalýzu, založeném v roce 1923 a slučujícím marxisticko-freudovské ideje. Roku 1956 založil v Mexiku psychoanalytickou společnost, kde při procesu přeměny agrárního venkova v průmyslový zkoumal zejména následky na lidskou psychiku.¹³⁴

Erich Fromm je autorem asi padesáti děl. Mezi nejvýznamnější bychom mohli zařadit práce *Mít nebo Být? (To Have or to Be?, 1976)*, *Strach ze svobody (Escape from Freedom, 1941)*, *Člověk a psychoanalýza (Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics, 1947)*, *Psychoanalýza a náboženství (Psychoanalysis and Religion, 1950)*, *Zdravá společnost a Cesty z nemocné společnosti (The Sane Society, 1955)*, *Umění milovat (The Art of Loving,*

¹³⁰ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. s. 98.

¹³¹ Tamtéž. s. 117.

¹³² BOUDON, Raymond. *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0735-3. s. 53.

¹³³ FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Český klub, 2008. ISBN 978-80-86922-07-2. s. 2.

¹³⁴ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. s. 98.

1956), *Duše člověka a lidské srdce* (*The Heart of Man*, 1964) *Umění Být* (*The Art of Being*, 1992) aj.¹³⁵

3.2 Dílo *Mít nebo být?*

Tato práce je výsledkem myšlenkové syntézy několika společenskovedních oborů – sociologie, psychologie, filozofie, etiky, religionistiky, ale také ekonomie. Vyšla v roce 1976 a rozvíjí již dříve napsaná díla. Záměrem je objasnit dva základní mody „mít“ a „být“, na něž je možné se ve společnosti orientovat. Rovněž se Fromm snaží rozebrat dominanci sobectví, které obvykle v našich orientacích vítězí nad altruismem. Správné pochopení rozdílů mezi jednotlivými mody je demonstrováno na praktických příkladech.

Druhá část knihy *Mít nebo být?* se zabývá krizí společnosti a jejími řešeními. Fromm knihu pojmenoval na základě již vydaných děl: *Být a mít* (Gabriel Marcel) a *Mít a být* (Balthasar Staehelin), neboť tyto knihy pojednávají o stejném tématu, i když pokaždé z jiného hlediska. Marcel dílo rozebírá filozoficky a teologicky, Staehelin rozebírá materialismus ve vědě. Frommovo dílo však reprezentuje empirickou, psychologickou a sociální analýzu způsobů existence, zaměřené na „mít“, nebo „být“.¹³⁶

Nutno dodat, že Fromm se v díle inspiroval mnoha osobnostmi. Například Karlem Marxem, který učil, že ideálem člověka je více „být“, nikoli více „mít“, poněvadž nadbytek je stejná nemravnost jako nedostatek. Na poli psychologie ho ovlivnila zejména psychoanalýza Sigmunda Freuda. Jsou zde zahrnuty etické myšlenky Starého zákona, ale i Ježíše Krista: „*Neboť kdo by chtěl zachránit svůj život, ten o něj přijde; kdo však přijde o život pro mne, zachrání jej. Jaký prospěch má člověk, který získá celý svět, ale sám sebe ztratí nebo zmaří?*“ (Lk 9,24–25). Je zmíněn taktéž Buddha, jenž doporučuje k dosažení nejvyššího stupně rozvinutí člověka nelačnit po majetku. U Mistra Eckharta zase poukazuje na jeho učení o skromnosti, která učiní člověka „prázdným“, duchovně zdravým a silným, neboť člověku prý v cestě ke svobodě překáží vlastní ego.¹³⁷ Z toho lze usuzovat, že se Fromm snažil o jakousi syntézu různých filozofií a o vytvoření univerzálního, spojujícího principu, který vytvoří lepší svět.

¹³⁵ Erich Fromm online: *Writings of Erich Fromm* [online]. Erich Fromm Institut Tübingen [cit. 2019-03-19]. Dostupné z: <http://fromm-online.org/en/werke-von-erich-fromm/>

¹³⁶ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 3.

¹³⁷ Tamtéž. s. 19.

3.2.1 Projevy modů „mít“ a „být“

Lidé 20. století podle Fromma zabředli na modu „mít“, s čímž se pojí jejich touha vlastnit. Od dob, co se lidstvo domnívá, že může ovládnout přírodu (nejčastěji se uvádí doba začátku průmyslové revoluce), začaly vládnoucí vrstvy slibovat, že je možné dosáhnout maximálního štěstí pro všechny. Lidská síla byla vyměněna za mechanickou a jadernou, lidská mysl byla nahrazena počítači. Fromm však upozorňuje, že neustálé uspokojování potřeb automaticky neimplikuje větší lidské blaho. K tomuto poznání již došla většina (až na výjimky jako například Sokratův žák Aristipos) řeckých filozofů. Další z předpokladů, na kterých konzumní společnost staví, se týká principu uskutečňování individuálního egoismu, který odmítl již známý ekonom David Ricardo. K maximalizaci blaha individualismus nevede, protože egoista chce všechno pro sebe a nezažívá slast při sdílení, nýbrž při vlastnění.¹³⁸

Až v 18. století se ekonomie oddělila od etiky a lidských hodnot. Hospodářství se tak postupem času začalo považovat za jednotku nezávislou na lidských potřebách a vůli. Ekonomie se rozběhla podle vlastních pravidel nehledě na to, co je pro člověka dobré. Harmonického uspokojení potřeb se mělo docílit nikdy nekončícím rabováním vyčerpatelných zdrojů. Podle Fromma tedy musí přijít změna fungování stávajícího systému, a to obzvlášť v povaze lidských hodnot. „*Poprvé v dějinách přežití lidského rodu závisí na radikální změně lidského srdce.*“ Avšak transformace bude uskutečnitelná jenom pokud, nakolik občané dovolí obměnit sociální a ekonomické záležitosti, kterým vládne byrokracie, průmysl a masová komunikace.

Je nutno připustit, že určitý pokrok společnosti samozřejmě nastal, ale omezil se spíše na bohaté národy, přičemž rozdíly mezi bohatými a chudými nadále rostou, z čehož plynou další navazující problémy jako ekologická nebezpečí či nukleární válka.¹³⁹ Při uvědomění si všech rizik, zjistíme, že nejsilnější pud sebezáchovy člověka je dnes otupen. Vysvětlení tohoto otupení vyjadřuje téma celého díla. Nejrapidnějším argumentem se stalo zaměření člověka na modus „mít“. Záchranou světa se potom stane jedině obrácení k tvořivému modu „být“.¹⁴⁰

Existují dva druhy orientace lidí – zaměření člověka na modus „být“, častější je však orientace na modus „mít“, kam se řadí moderní konzumenti, kteří se podle Fromma mohou

¹³⁸ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 10.

¹³⁹ Tamtéž. s. 14.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 17.

ztotožnit s rovnicí: „*Jsem se rovná tomu, co mám a co konzumuji.*“¹⁴¹ V modu „mít“ nejde pouze o vlastnictví majetku, ale i o druhé lidi, emoce a pocity. Konzumace zahrnuje všechno – obživu, duchovní rovinu (například i z Boha si vytváříme modlu), mentální sféru (učení, objem znalostí a vědění, umění, zejména hudbu a film), výlety, vztahy a sex. Vlastnění se stává pro společnost cílem, nikoli prostředkem modu „být“. „*Konzument je věčný kojeneček, který křičí po láhvi.*“¹⁴² Lidé se konzumním způsobem života stávají stále více nedospělými – popsal to už Sigmund Freud ve svých pracích jako stádium lidského vývoje, vyskytující se před stupněm genitálního vývoje, před dosažením plné zralosti.¹⁴³

Soudobé přání dnešního člověka něco vlastnit je kompenzací za duševní neklid. Znamená nedostatek něčeho, co člověk potřebuje. Před kvalitou je upřednostňována kvantita vjemů, věcí a osob, která má vyplnit prázdnotu lidských nití. „*Dnes je těžiště ve spotřebování, nikoliv v uchování, a nakupování se stává nakupováním pro „vyhazování“.*“¹⁴⁴ Avšak i chudí lidé se nechávají v životě hnát modem „mít“, jelikož u nich bývá modus většinou vztahován vůči blízkým osobám, vzpomínkám, minulosti nebo vlastnímu tělu. Modus „mít“ se dokonce týká i těžce nemocných, kteří se dokáží ve společnosti prosadit právě díky svojí nemoci. U chorobně závislých lidí na vlastní kráse zase bývá často jejich vzhled to jediné, co v životě vlastní. „*Jsmo společností notoricky nešťastných lidí: osamělých, úzkostných, deprimovaných, destruktivních, závislých – lidí, kteří jsou rádi, když se jim podaří zabít čas, který se tak tvrdě snaží ušetřit.*“¹⁴⁵ Přirozeně v takto ušetřeném čase přicházejí i myšlenky dostavující se z modu „být“ (lidské existence), ale množstvím statků, které k nám v konzumerismu plynou, zapomínáme na tyto důležité problémy. Naše nitro však trpí. Moderní média mají podle Fromma jediný cíl – nikdy se nedostat do konfrontace sám se sebou.

Za nejnebezpečnější příklad modu „mít“ považuje Fromm lásku. Zamiluje-li se člověk v modu „mít“, okamžitě si druhého člověka majetnický přivlastňuje. Předpokládá ihned trvalost nekonečné lásky a prvotřídní kvalitu.¹⁴⁶

Oproti tomu druhý popisovaný modus „být“ je opakem všeho již zmíněného s modem „mít“. V jednání člověka se projevuje osobním přístupem ke světu (ať jde o příjemné či nepříjemné věci), nápadná je dynamičnost a proměnlivost reality, vyloučeny jsou potom strnulé majetnické vztahy.¹⁴⁷ Podmínkou tohoto modu se stává nezávislost, svoboda a

¹⁴¹ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 44.

¹⁴² Tamtéž. s. 20.

¹⁴³ Tamtéž. s. 29.

¹⁴⁴ Tamtéž. s. 90.

¹⁴⁵ Tamtéž. s. 10.

¹⁴⁶ Tamtéž. s. 43.

¹⁴⁷ Tamtéž. s. 109.

používání kritického myšlení. „Být“ je slovy nepopsatelné, sdělitelné jen spoluprožíváním zážitku. „*„Být“ vyžaduje vzdát se vlastního egocentrismu a sobectví nebo – jak to obvykle vyjadřují mystikové – stát se „prázdnými“ a „chudými“*“.¹⁴⁸

Lidé žijící v modu „být“ nejsou zaměřeni primárně na kvantitativní složku činnosti (na všechna „nej“), ale dávají přednost často méně efektní složce kvalitativní, jenž ukrývá jádro především ve vztahu jedince k činnosti. Kvůli současné situaci máme podle Fromma problém být sami se sebou. Sedět klidně, nemluvit, bez kouření, čtení nebo pití je pro většinu lidí nemožné.

Fromm tvrdí, že si musíme z modu vlastnění do modu bytí pomoci sami. Jde o pocítění obohacení bytím se sebou samým a prolomení sfér modu „mít“. Máme si vážit sebe samých, chovat k sobě hlubokou lásku a dát životu souhlas. Potom už prý nebudeme hledat štěstí v úspěchu, penězích, majetku, konzumu nebo napodobení autorit. Nejdůležitější je sebeláska, Fromm však nemyslí ve smyslu sobectví, což by byl pravý opak sebelásky.¹⁴⁹

3.2.2 Praktické příklady modů „mít“ a „být“

Pro lepší představu čtenářů Fromm v knize neustále uvádí praktické příklady. Některé proto uvádíme i my.

Existuje zásadní rozdíl, zda se při obyčejném čtení orientujeme na modus „mít“, nebo „být“. Důležitost hraje i druh a autor čtiva. Umělecky bezcenné čtení se stává pouhou formou denního snění, neexistuje prostor pro kreativitu mysli. Tento proces se podle Fromma podobá sledování nekonečného seriálu nebo pojídání brambůrků. Při takovéto četbě následujeme modus „mít“. Avšak kvalitní romány (například Balzacovy) lze číst s vlastní účastí na ději. Potom se taková četba vztahuje k modu „být“. Tehdy čtenář touží objevit zápletku díla, v průběhu četby pocítuje skutečný zážitek. Po přečtení čtenáři zůstává román v mysli, jako by si na děj vzpomínal z vlastní zkušenosti. Problémem zůstává, že mnohdy právě i takto kvalitní dílo směřuje k modu „mít“ v případech, kdy čtenář přečtením nerozšířil svůj objem vědění, nepochopil postavy a s nimi i autorem popisované lidské podstaty.

Při četbě filozofických děl ve školách dochází k zásadnímu problému, že vzdělávací instituce se snaží poskytovat vzdělávanému velké množství „kulturních hodnot“. Pod tímto tlakem dochází k tomu, že se studenti snaží naučit mnoho slavných jmen filozofů a jejich děl, případně myšlenek. Výborní studenti jsou chváleni za to, že se dokáží naučit kvanta

¹⁴⁸ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 138.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 140.

filozofických nápadů. Fromm takovéto učení se nazývá „křečkováním“. Studenti již nejsou vychováni k tomu, aby uměli pokládat filozofům kritické dotazy, nepoznají, pokud si filozofové sami protirečí, kdy kličkují, kdy přicházejí s novou myšlenkou, nebo myšlenkou poplatnou době, kdy mluví jen rozum a kdy také srdce. Není proto vůbec překvapivé, že čtenáři nerozeznají kvalitní literaturu od brakové. Masová populace potom určuje kvalitu četby pouze podle jejího umístění na žebříčku oceněných knih odbornou porotou v literárních soutěžích.¹⁵⁰

V díle se podle mého názoru projeví jeho židovské kořeny. Je zde zdůrazněna moudrost biblického Starého zákona. Zaměření na bytí vysvětluje i pomocí židovského svátku sabat, který podle Fromma ustanovil Hospodin již při stvoření světa. Později Mojžíš na poušti vyzval Hebrejce, aby nasbírali dvakrát tolik many než obvykle: „*Šest dní budete to sbírávati, den pak sedmý sobota jest; nebude bývati many v ní.*“ (Ex 16,26) Fromm tvrdí, že zachovávání sabatu je nejvýznamnějším příkazem v celém Desateru, že na něm lpěli i proroci, jinak vystupující proti obřadním zvyklostem. V sabatu však nejde o lenošení. Člověk má obnovovat soulad v sobě samém, mezi lidmi i se stvořením. Proto i například utrhnout stéblo trávy znamená porušení dokonalosti stvoření. O sabatu se má člověk orientovat na bytí, naplňovat den modlitbou, studiem, zpěvem, četbou a setkáváním. Fromm kritizuje současné pojetí neděle. Podle něj je to den konzumu, vyhledávání slatí a útekem od problémů. Zavedení sabatu pro celou společnost by jistě pomohlo člověku obrátit se více na modus bytí.¹⁵¹

3.2.3 Problémy v konzumní společnosti a jejich řešení

3.2.3.1 Jedinec

Člověk si prý není v dnešní době vůbec vědom své ceny, což vyplývá ze skutečnosti, že hodnota člověka odpovídá pouhému materiálnímu zboží, avšak na trhu osobností. Jedinec nemá hodnotu užitnou, nýbrž směnnou. Odrazem jeho ceny se potom stává jeho schopnost prodat se – tedy, zda člověk disponuje odpovídajícím vzhledem, povahou a potřebnými vlastnostmi. K vítězství jedinci stačí, aby byly jeho vlastnosti v konkurenci na vyšší úrovni před ostatními.

Na otázky smyslu života dnešní člověk neumí odpovídat, protože není jeho zvykem se na ně v dnešní rychlé době ptát. City zůstávají v nedospělém stádiu, jelikož je nikdo nerozvíjí. Lidé nejsou blízko sobě samému, takže se nezajímají ani o to, jestli například jejich děti či

¹⁵⁰ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 36.

¹⁵¹ Tamtéž. s. 46.

vnuci budou mít kde bydlet. Právě neschopnost lpět na základních hodnotách vyvozuje další odpovědi problematiky konzumerismu. Moderní člověk nakupuje proto, aby konzumoval. „Pro takového člověka má komfort, který mu poskytují věci, hodnotu, avšak samy o sobě pro něj nejsou podstatné. Lze je vyměnit, protože k nim člověk nemá hlubší vztah.“¹⁵²

Fromm podobně jako jiní filozofové proto navrhuje vznik nového člověka a nové společnosti. V knize udává, jaké podmínky změna přináší: „1. Trpíme a jsme si toho vědomi, 2. poznali jsme příčiny tohoto špatného stavu, 3. poznali jsme, že existují způsoby, jak ho odstranit, 4. abychom to mohli učinit, musíme uznat, že si to vyžádá žít podle určitých norem a změnit současnou životní praxi.“¹⁵³

Nový člověk „bytí“ by měl mít určité charakterové vlastnosti. Měl by zejména věřit sám v sebe a nebýt otrokem majetku. Musí si uvědomovat, že nikdo a nic mu nenahradí zodpovědnost nad vlastním životem. Naučí se mít radost i z dávání, nikoliv pouze z přijímání. Bude milovat život ve všech jeho formách. Potlačuje pocity hrabivosti a nenávisti. Nevytváří si modly či idoly, kterým slouží. Rozvíjí schopnosti kritického myšlení. Poráží vlastní narcismus. Posiluje vlastní kreativitu a představitivost. Poznává sebe samého i v nevědomých oblastech. Pochopí pojem svobody nikoli jako naplňování potřeb vlastní žádostivosti, ale jako alternativu růstu či úpadku, přičemž si uvědomuje, že ničení je následkem úpadku. Nechává se uspokojovat pohledem na rozvoj života.

3.2.3.2 Společnost

Na úrovni společnosti by taktéž mělo dojít k radikálním změnám. Fromm za zásadní problém považuje totální centralizaci společnosti. Navrhuje proto přejít k decentralizaci, jež se má upustit od představ takzvaného svobodného trhu, který ve skutečnosti svobodný ani není. Ideál politického zřízení podle Fromma, ke kterému má společnost dospět, se jmenuje aktivní participační demokracie. V ní se všichni občané mají aktivně zajímat o politické dění. K realizaci tohoto plánu mají být vzdělávány již děti na školách. Bude se jednat o formu vlády, v níž bude svobodný, angažovaný jedinec hájit zájmy jednotlivců ve prospěch všech v beztrždní společnosti.¹⁵⁴

Z kapitalistických koncernů se prý stali obři. V takové centralizované společnosti nutně musí dojít k uchopení moci fašisty, protože masa obyvatel začne z důvodu ztráty kritického uvažování toužit po vůdci, který společnosti řekne, co je to vlastně pravda.¹⁵⁵

¹⁵² FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 116.

¹⁵³ Tamtéž. s. 130.

¹⁵⁴ Tamtéž. s. 196.

¹⁵⁵ Tamtéž. s. 142.

Jelikož stojíme na prahu ekologické katastrofy, je zapotřebí upustit od ideje neomezeného růstu, ale zaměřit se na růst výběrový. Největší motivací ekonomie proto nemá být zisk, ale pracovní a psychická radost občanů. Fromm si je vědom, že taková změna nemůže přijít ze dne na den. Státy prý mají stanovit limity spotřeby „zdravé“ a spotřeby již „patologické“. Patologická spotřeba vyjadřuje odraz vnitřního neklidu, jedná se vlastně o únik před sebou samým a dochází k vyvolávání pasivity. V tomto ohledu by se vlády měly snažit o osvětu a výchovu občanů, ač je již předem jisté, že se reklamní propagandy konzumerismu budou snažit o pravý opak. Je proto zapotřebí, aby se změnily také usměrňující zákony, což bude možné i bez změn ústav v západních demokraciích.

V dalším kroku má dle Fromma dojít k uvážlivým změnám vkusu samotných spotřebitelů, aktivně se účastnících na fungování takzvané průmyslové demokracie, kde se každý člen určité organizace bude účastnit na rozhodovacím procesu. Politická demokracie se musí změnit z byrokratické „demokracie diváků“ na „demokracii účastníků“. Nepodařilo-li by se existujícím firmám změnit svoji ekonomiku, musel by kapitál pro požadované služby a statky zajistit sám stát. Změny by se měly uskutečňovat s předpokládaným souhlasem většiny občanů. Například 20 % Američanů se rozhodne nekupovat si již osobní automobily, poněvadž si uvědomili, že vlastní doprava škodí po stránce ekonomické, ekologické i psychické. Takové snížení zisku na automobilovém trhu by nutně vedlo k ekonomickým změnám. Výhodou by podle Fromma bylo, že jde o zájem levice i pravice, tudíž by politické prosazování lidsky důstojné spotřeby znamenalo zároveň lidsky spojující problém.

Vědecký progres má být prý podporován, současně však kontrolován speciální komisí, aby nepřesáhl pro lidstvo hranici nebezpečí (například v oblasti genetiky, chirurgie mozku, psychických drog a zejména vojenství). Největší nutností bude potřeba jaderného odzbrojení. Věda by se měla přestat orientovat výhradně na technologie a přírodní obory, vedoucí pozici by měly určovat obory humanitní jakožto základy pro změny smýšlení společnosti. Velká odbornost bude ve státě zaručena vznikem instituce Nejvyšší kulturní rady, tvořené elitami intelektuálů a umělců. Má fungovat jako poradní orgán politikům i občanům ve věcech vědění a zajišťování objektivit demokracie prostřednictvím odborného systému předávání informací.¹⁵⁶ Fromm předpokládal, že díky tomu bude rozvíjeno rozumné myšlení, takže nebude existovat prostor pro výmývání mozků reklamami. Taktéž bude zapotřebí odstranit propast mezi bohatými a chudými národy. Západ se má vzdát expanze politických a ekonomických myšlenek kapitalismu do Asie a Afriky. Odpovědi na všechny společenské

¹⁵⁶ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 151.

problémy mají hledat odborníci. Výsledkem bude odvrácení světové chudoby díky přerozdělování minimálního ročního příjmu nebo emancipace žen z patriarchální hierarchie společnosti.¹⁵⁷

Společnost by měla člověka osvobodit od závislosti na byrokracii, která s lidmi prý jedná jako se zbožím, s nímž se zachází spíše podle kvantity než kvality, aby se dalo spočítat. Rozhodování na úřadech probíhá pouze podle pravidel na základě výsledků statistiky nejčastějšího výskytu případů, což podle Fromma svědčí o strachu z osobní odpovědnosti. Byrokracie může ve své vyhrocené podobě znamenat pro lidstvo velké nebezpečí. Pro příklad Fromm uvádí úředníka státní služby za druhé světové války Adolfa Eichmanna, jenž byl radikálním případem úředníka, který posílal tisíce Židů na smrt, ale „pouze konal svou úřednickou povinnost“. Smysl pro povinnost se u něj projevoval mnohem více než osobní odpovědnost za lidský život. Mírnějším příkladem každodenního nebezpečí byrokracie může být například lékař v nemocnici, který odmítá přijmout těžce nemocného pacienta, nemajícího u sebe doporučení od lékaře. Fromm navrhuje vznik nového nebyrokratického zřízení, které bude odrážet odpovědnost vůči lidem, nikoliv vůči pravidlům.¹⁵⁸

Dokud se však lidé nezbaví závislosti na představě, že potřeba více „mít“ než „být“ je zakořeněna v lidské přirozenosti, nikdy nemůže dojít k požadovaným změnám. Pouze změnou sociálního klimatu hodnot a obratem od sobectví k altruismu, lásce, humanismu, kreativitě a „Městu bytí“ lze vyřešit celou konzumní krizi společnosti.¹⁵⁹

3.3 Dílo *Umění být*

Když Fromm pracoval v 70. letech na díle *Mít, nebo být?* sepsal mnohem více kapitol, než které byly doopravdy v knize nakonec použity. Některé se totiž rozhodl nepublikovat, aby čtenáři nedospěli k názoru, že člověk má hledat pouze duchovní blaho. Avšak právě tyto kapitoly vyšly poprvé v roce 1993 pod vedením Rainera Funka pod názvem *The Art of Being* (přeloženo *Umění být*). Oproti předchozímu dílu se *Umění být* více zaměřuje na praktické kroky k modu „být“. Cílem spisu se stalo osvobození člověka od socioekonomického vnímání života a jeho větší uvědomělost a rozvoj. Fromm předkládá i falešné způsoby sebeuvědomování ve společnosti. Nadále popisuje principy psychoanalýzy a nově vznikajících jednoduchých metod, psychoanalýzu napodobujících. Pro účely naší práce se nejvíce budeme věnovat Frommovým pojetím konzumní kultury a psychologie vlastnění.

¹⁵⁷ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 146.

¹⁵⁸ Tamtéž. s. 144.

¹⁵⁹ Tamtéž. s. 153.

3.3.1 Odcizení dnešního člověka

Fromm se domnívá, že cílem každého člověka je dosáhnout štěstí. Otázkou ale zůstává, co štěstí vlastně znamená. Je zapotřebí se také ptát, zda uspokojování potřeb vede k růstu a sebenaplnění člověka, a tím i k vysněnému štěstí. Podíváme-li se do náboženských a filozofických systémů, zjistíme, že většinou usilují o podobný cíl – dosažení největšího blaha. Erich Fromm obzvláště uznává tradice Dálného a Blízkého východu, který je typický procesem osvobození od žádostivosti a svázanosti iluzemi. Takovou filozofii najdeme právě v indických védách, buddhismu, zen-buddhismu Číny a Japonska, ale dokonce i v judaismu a křesťanství. Mezi filozofické „osvoboditele“ podle Fromma patří například Spinoza a Marx.

Všechny náboženské a filozofické systémy mají společný znak racionálního poznávání světa, jaký skutečně je, nikoli vytváření ideálů reality, která by byla schopna uspokojit lidské potřeby. „*Člověk, který je zajatcem svých iracionálních vášní, ztrácí schopnost být objektivní a je vydán napospas svým náruživostem; pokud věří, že říká pravdu, pak si to pouze racionalizuje.*“¹⁶⁰ Proto není možné klást důraz pouze na osvobození vnější (například společenské a politické, kam bychom mohli zařadit osvobození dělníků od kapitalismu), ale je zapotřebí se věnovat i vnitřnímu osvobození lidského nitra. Abychom osvobození dosáhli, musíme začít studovat díla „mistrů života“, protože si nemůžeme myslet, že během svého krátkého života bychom mohli objevit myšlenky, které vznikaly tisíce let. Vždyť většinou naši každodenní realitu naplňujeme triviálními rozhovory, z nichž se nikdy nenaučíme nic nového a hodnotného.¹⁶¹

Fromm hodnotil společnost poměrně kriticky, neboť státy si dle jeho mínění za cíl nevytyčily prospěch člověka, ale maximalizaci zisku. O hodnotě současného umění a slavných osobností nemůže být vůbec řeč. Celá společnost je dle Fromma postavena spíše na lži. Největší podvod na člověka však nastává, pokud věří, že pracuje na určitých společenských dobrech, avšak úmysly vládnoucích jsou ve skutečnosti zhoubné. Kdo věří v dobrotu lidí, dříve či později bude silně zklamán a zdeptán, protože zjistí, že jeho víra je vratká. Věřit v sebe a život je proto zapotřebí realistickým způsobem – nazývat zlo pravým jménem a neomlouvat ho. Někdy se lidé nechávají obelhat, že Ježíš, Buddha, proroci, Eckhart, Spinoza, Marx nebo Schweitzer byli zasnění idealisté. Fromm však tvrdí, že to

¹⁶⁰ FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. s. 21.

¹⁶¹ FROMM, E. *Umění být.* Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 22.

naopak byli drsní realisté, kteří byli pronásledováni právě z toho důvodu, že okolím nemanipulovali, ale mluvili pravdu.¹⁶²

Každé dobro musí předcházet úsilí, které může někdy i „bolet“. To je právě princip, jenž nedokáže dnešní člověk pochopit a hledá v davu nejjednodušší řešení. Zároveň dnešní člověk ani nedokáže v současném podnětově bohatém prostředí chtít jedinou věc, na kterou by se zaměřil. Jeho snahy jsou roztroušeny do mnoha chtění, energie na jeden konkrétní cíl ubývá, což často vyvolává i počátek různých druhů psychických neuróz. Schopnost soustředění se dnes taktéž pomalu vytrácí. Zároveň jsou lidé snáze unavitelní, což vychází ze samotného současného konzumního způsobu výroby a spotřeby, neboť pracovní proces v průmyslové sféře je poněkud monotónní. Fromm pracovníkům radil konkrétní fyzická a psychická cvičení pro obranu a zklidnění se. Trénink spočívá v nácviku správného sezení, ztišení se po určitou dobu během dne, dechových cvičeních, meditaci, sebeanalýze, koncentračních cvičeních na konkrétní objekty a podobně.¹⁶³

Autor v práci prokázal velkou znalost a zálibu v buddhistickém myšlení. Neustále se na něj odkazuje. Domnívá se, že pokud se prý chceme zbavit závislosti na modu „mít“, je nutné se nejprve osvobodit od vlastní chtivosti, nenávisti a nevědomosti. Uvědomíme-li si realitu, lze vše zmíněné odstranit. Buddhistická meditace nebo psychoanalýza jsou prý právě cesty uvědomění těla a mysli.¹⁶⁴

Nedostatek sebedůvěry je v dnešní době zahalován do adorace individuality a individualismu. Společnost předstírá, že nejvyššími hodnotami jsou osobní i kulturní cíle. Dvojznačnost individualismu ale Fromm spatřuje jednak v osvobození od autoritářských režimů, jednak také ve ztrátě samotné individuality. Čím více se individualismus glorifikuje, tím více je de facto zahlazován. Například v médiích, ale i na přepážkách se objevují osobní jména osob. Vyzvedávají se individuální značky kabelek, aut, cigaret či zubních past. Jedinec má pocit moci, že si může vybírat z originálního zboží. Příliš nám ale nedochází, že tato originalita příliš neodlišuje zboží stejného druhu nesoucí jinou značku. Nebyl-li člověk kapitálově úspěšný, vlastní alespoň svoji individualitu a originalitu, jež je možné veřejně prosazovat. Svoji vinu bohužel nese i samotná psychologie, doporučující lidem osvědčené reakce na určité podněty. Tuto metodu psychologů bychom mohli nazvat jako manipulaci, přispívající člověku k odcizení vůči sobě samému.

¹⁶² FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 33.

¹⁶³ Tamtéž. s. 46.

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 70.

3.3.2 Pojetí kultury vlastnění

Fromm poukazuje, že naproti materiálním věcem stojí hodnota lidských bezprostředních úkonů. Například hlad je přirozenou fyziologickou potřebou. Potom je ale také možné přijímat potravu i za účelem uspokojování a požitku. Tento případ obvykle nazýváme chutí. Takže přijímání potravy se stalo výsledkem kulturní evoluce stejně jako například sochařství nebo hudba. Chování člověka tedy může vykazovat známky pasivity a pudovosti, anebo aktivity a kreativity.

Z důvodu svázanosti se jedinec současným množstvím materiálních podnětů lze vyvodit, že primitivní lidé více „jednali a byli“ než člověk současný. Mohlo by se zdát, že zavedením povinné školní docházky vzrostl rozvoj intelektuálních lidských schopností, avšak Fromm tvrdí, že jsme naopak od té doby v přemýšlení a představivosti zakrněli.¹⁶⁵ Dokladem toho jsou prehistorické malby, obrazotvornost, filozofie nebo náboženské systémy. Dnešní člověk si sice zapamatuje mnoho informací, ale vlastním pozorováním nebo přemýšlením nedokáže objevit nic. Všechny spotřební přístroje jako telefon, automobil a podobně nepotřebují žádné přemýšlení, fyzickou sílu ani mimořádnou zručnost. Samozřejmě Fromm nechce dehonestovat náročnost kvalifikovaných pracovníků, pouze chce upozornit, že většina občanů žije z práce, která nevyžaduje složité myšlenkové či fyzické úsilí. Tím dochází ve společnosti k podceňování významu úsilí. Ani o náboženských, filozofických nebo politických myšlenkách člověk není nucen přemýšlet, stačí přijmout za své již vyřčené myšlenky.¹⁶⁶ „Kdybychom chtěli kvantitativně vyjádřit poměr mezi „oblastí věcí“ a oblastí konání“, byla by to u nejprimitivnějších lidí relace 1 : 100, zatímco u moderního člověka 100 : 1.“¹⁶⁷

Člověk si v současné době myslí, že když ovládá přírodu, demonstruje tím svou moc, avšak ve skutečnosti tím dokazuje svoji nečinnost a bezmoc vůči manipulujícímu „megastroji“ byznysu, který reprezentuje lidského pána, nikoli sluhu.¹⁶⁸

3.3.3 Pojetí filozofie vlastnění

Fromm nastínil zajímavý problém, týkající se samotné existence vlastnictví. „*Jak mohu něco vlastnit, když někdo jiný má právo užívat to, co mám já?*“ Fromm se opět nechává inspirovat Marxem, když tvrdí, že socialisté nikdy neměli v úmyslu zespolečňovat osobní

¹⁶⁵ Fromm se odkazuje na dílo Ivana Illicha *Odškolnění společnosti* (polemický spis).

¹⁶⁶ FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 108.

¹⁶⁷ Tamtéž. s. 111.

¹⁶⁸ Tamtéž. s. 115.

majetek, pouze však vlastnictví kapitálu (výrobní prostředky, které vlastníku dovolují vyrábět nežádoucí statky a nastavovat zaměstnanci jakékoli podmínky). Političtí ekonomové zase tvrdí, že vlastnictví je bezprostředním právem a přirozeností již od počátků lidstva. Avšak dnes již je známo, že vlastnictví bylo dříve (krom předmětů k osobním potřebám – oděvy aj.) společné. Křesťanství zase uznává tezi, že touha po majetku se stala následkem prvotního hříchu podobně jako nadvláda mužů nad ženami nebo dobývání přírody člověkem.¹⁶⁹

Vlastnictví je již od dob římského práva chápáno národní nebo mezinárodní legislativou jako absolutní nárok na daný objekt. Někteří filozofové tento stav nazývají násilím, jež je v platnost uvedeno zákonem. S novým pojetím vlastnictví přišli v 18. století osvícenci, kteří právo na majetek odůvodňují vynaloženým úsilím k vytvoření statku. Patří sem například John Locke, jenž hlásal, že přidá-li někdo svoji práci k něčemu, co tehdy nikdo nevládní, stává se jeho vlastnictvím. Fromm však nejvíce souhlasí s interpretací vlastnictví tak, jak ho chápali Hegel a Marx. Jejich koncepce vycházejí z metafyzického a duchovního smyslu vlastnictví pro člověka. Georg Wilhelm Friedrich Hegel vlastnictví chápal jako projev lidské svobody, protože člověk vyžaduje transformaci vlastní svobody do vnějšího prostředí, aby dosáhl ideální existence. Taktéž Karl Marx spojuje vlastnictví s lidskou vůlí. Pokud bylo prý vlastnictví vytvořeno nikoli člověkem samotným, ale vlastníkem výrobních prostředků, vlastnictví není jeho „majetkem“. Společnost má být uspořádána pod společným podnikem, kde vývoj jedince závisí na vývoji všech, takže soukromé vlastnictví (krom věcí osobní potřeby) by byl již nepotřebný termín. Odměny mají být rozdávány podle potřeb, nikoli podle množství odvedené práce.¹⁷⁰

Fromm rozlišuje vlastnictví pro užívání (takzvané funkční vlastnictví) a vlastnictví pro majetek (nefunkční). Funkční vlastnictví se týká všeho, co utváří lidské životní předpoklady pro věci denního užití, kterých je v konzumní společnosti čím dál těžší si vážít. Za neosobní naopak Fromm považuje práva, půdu a peníze. Rozdíl mezi osobním a soukromým vlastnictvím je stejný asi jako rozdíl mezi vlastnictvím funkčním a nefunkčním. Toto rozdělení považuje Fromm za důležitější než rozdíl mezi soukromým a veřejným vlastnictvím, protože právní forma veřejného, státního a zespolečenštělého vlastnictví může vykazovat stejné známky nátlaku a odcizení jako v případě soukromého vlastnictví (právě v případě byrokracie, jež hájí zájmy dělníků jen jménem, ne však fakticky).¹⁷¹

¹⁶⁹ FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 117.

¹⁷⁰ Tamtéž. s. 119.

¹⁷¹ Tamtéž. s. 120.

Funkční a nefunkční vlastnictví se mohou i vzájemně prolínat, důkazem toho bychom mohli jmenovat tělo, jež je přirozeným vlastnictvím každého. Tělo není pouhým vlastnictvím, ale zároveň i nástrojem uspokojování vlastních potřeb. Pokud nepoužíváme svaly, ochabují, naopak při pravidelném cvičení svaly posilujeme. Stejně tak půda neznamenalala pro kočovné kmeny vlastnictví, ale nástroj prospěchu a vlastnění jen po určitou dobu. Avšak institucionální, zákonné vlastnictví stanovuje, že půda je vlastnictvím bez ohledu na to, zda o ni vlastník pečuje, nebo ne. *„Funkční vlastnictví je existenciální a skutečnou potřebou člověka; institucionální vlastnictví uspokojuje patologické potřeby podmíněné určitými socioekonomickými okolnostmi.“* Fromm netvrdí, že je možné žít bez vlastnictví, ale že je možné žít bez majetku nefunkčního, jehož podíly ve společnostech strmě rostou.¹⁷² Od toho se odvozují dva možné způsoby užívání statků a služeb. Buď se rozhodneme být pasivním uživatelem (konzumentem, jenž svým majetkem ve společnosti získá moc a postavení, například vlastněním automobilu), nebo tvůrčím uživatelem funkčního vlastnictví (umělcem, zodpovědným dělníkem a podobně). Fromm hájí Marxe, že mu šlo právě o to, aby lidé nebyli jen pasivními uživateli, kteří budou spoutáni penězi, za něž si budou moci koupit cokoli, ale budou aktivními občany, podporujícími růst společnosti.¹⁷³

3.3.4 Pojetí psychologie vlastnění

Většina lidí se podle Fromma pohybuje na pomezí vlastnického modu a modu bytí. Stále však roste počet lidí orientujících se více na modus vlastnění. Pro správnou analýzu důvodu lidského majetnictví je prý potřeba nejdříve nahlédnout do myšlenek Freudovy psychologie. Podle něj každé dítě prochází několika fázemi psychického vývoje. První je fáze pasivní receptivity, která přechází ve fázi agresivní. Před dospělostí probíhá fáze análně erotická. Mnohdy však jedinec v této fázi ustrne, což vede k rozvinutí patologického „análního charakteru“. Freud se domníval, že primární ve vývoji člověka je speciální fáze vývoje libida, utváření jedincova temperamentu je až sekundární, Fromm však uvažuje přesně naopak. Pravdivá je však podle Fromma Freudova domněnka, že zaměření člověka na vlastnění je neurotický stav, označující psychickou nevyzrálou, která pochází z vývojové fáze těsně před dosažením dospělosti. Příčinami této „chyby“ ve vývoji může být zastrasování, nedostatečná stimulace nebo nadbytečné hýčkáni v osobní i společenské oblasti.¹⁷⁴

¹⁷² FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 122.

¹⁷³ Tamtéž. s. 125.

¹⁷⁴ Tamtéž. s. 130.

Praktickým příkladem člověka s vlastnickou orientací může být prototyp lakomce, který svůj majetek drží, neustále šetří a prakticky ho ani neužívá. Výjimkou není ani časté dárcovství vysokého obnosu peněz na dobročinné účely, neboť jde hlavně o posílení lakomcovy společenské prestiže. Naopak je ale tento člověk schopen nastavit ve svém podniku kontrolní systém času dělníkům, aby v pracovní době nezameškali jedinou minutu. Lakomec nelpí jenom na udržování majetku, ale i na své energii, citech, času, vzpomínkách nebo myšlenkách. Mnohdy se dokonce projevuje jako citlivá bytost. Ve skutečnosti jde ale jenom o sentimentalitu nad sebou samým.¹⁷⁵

Vlastnická orientace je ještě větším problémem v případě, kdy jde o vlastnictví živých osob. Toto chování je typické pro takzvané sadisty. Nejhorší na celé situaci však je, že někteří lidé jsou spokojeni, když mohou být vlastněni a kontrolováni. Konkrétně jde o člověka, jenž dává přednost autoritářství před svobodou: „*Je ochoten zdát se své svobody, jestliže se donucování jeví jako nedonucování, jestliže jsou kontrolorovi dány rysy laskavého otce, když má pocit, že není ovládanou věcí, ale milovaným, vedeným dítětem.*“¹⁷⁶

Dalším typickým typem „milovníka vlastnictví“ je takzvaný narcista. Jde o člověka, který je zcela „plný sám sebe“, okolní svět, lidi a věci přijímá pozitivně, jen pokud jde o vlastnictví pro něj určené. I přesto se navenek často projevují jako laskaví, něžní a velkorysí lidé.¹⁷⁷ Domníváme se, že právě současná mladá generace je tímto druhem vlastnické orientace zasažená nejvíce a že počet takovýchto lidí stále roste.

Podobným je dále ještě typ egoisty a sobce. Ti umějí ocenit i svět mimo vlastní já, nemusejí být do sebe zamilovaní, ale chtějí pro sebe všechno, neznají pocit radosti z dávání, dělení, vzájemnosti, kooperace a lásky. Často jde o velmi introvertní lidi, všechny podezírající, osamělé a žárlivé.

Fromm navrhuje také cesty, jak se dostat z těchto vlastnických orientací, jejichž základem je vlastní vůle. Prvním úspěchem se stává uvědomění si této orientace a vlastního egocentrismu. Musí následovat uvědomění důvodů majetnického zaměření, úzkostí, různých strachů, které často souvisejí ještě s mnoha dalšími oblastmi. Proces změny se samozřejmě musí projevit zejména na úrovni jednání a chování – jedinec se musí vzdát svazujících podnětů, sobectví a přemoci obavy. Člověk si nakonec uvědomí, že při postupném vzdávání se věcí se člověk nejvíce bojí i ztráty vlastní identity a sebevědomí. Nejde jen o ztrátu materiálních věcí, ale také o opuštění stereotypního přemýšlení o vlastní sociální třídě,

¹⁷⁵ FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 132.

¹⁷⁶ Tamtéž. s. 133.

¹⁷⁷ Tamtéž. s. 134.

naučených frází a všech starých zásad. Fromm přiznává, že proces osvobození nebude vždy jednoduchý a během něj se jistě dostaví úzkosti. Jedinec se jich však nemá lekát, ale má odvázně věřit, že to je jen přechodný stav před novým obdržením radosti a síly, které se stanou zároveň další motivací k pokračování tohoto procesu. Bude taktéž nutné prolomit bariéry a otevřít se druhým lidem, přírodě, ideám, umění nebo společenským záležitostem, tedy věcem mimo své ego. „*Ve vlastnickém modu existence je mottem: ‚Jsem, co mám.‘ Po jeho překonání je to: ‚Jsem, co dělám‘; nebo prostě: ‚Jsem, co jsem.‘*“¹⁷⁸

3.4 Dílo *Člověk a psychoanalýza*

Nyní představíme další převážně eticky a psychologicky zaměřené dílo *Člověk a psychoanalýza*, na němž chceme demonstrovat náš souhlas s Frommovým přesvědčením, že konzumní způsob života je důsledkem špatných vzorců představ a chování, které si jako lidé pěstujeme. Společnost se rovněž nachází pod tlakem relativizace hodnot, z čehož vyplývá i rozvoj nejrůznějších psychických problémů. Dílo patří k Frommovým prvotinám. Bylo poprvé vydáno v roce 1947 pod názvem *Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics*. Domníváme se, že jde o nadčasové dílo a popisované problémy jsou typickými právě pro dnešní dobu.

3.4.1 Potřeba humanismu v dnešní společnosti

Fromm přiznává, že lidstvo na sebe může být právem hrdé, protože svým rozumem dokázalo vytvořit takový materiální svět, který přesahuje i mnohé utopické fantazie. Avšak postupné ovládnutí snad všech přírodních živlů nás dovedlo k tomu, že lidská psychika se stále více hroutí. „*Zatímco si člověk stále opatřuje nové a lepší prostředky, jak by přírodu ovládl, zapletl se zcela do sítě těchto prostředků. Ztratil před očima cíl, který tomu všemu jedině může dát smysl – člověka samotného.*“¹⁷⁹

Již od doby osvícenství, které člověka učilo, aby věřil vlastnímu rozumu, dochází ve společnosti k morálnímu zmatku a pochybnostem o lidském vědění. Dochází k relativistickému přijímání etických hodnot, jež jsou prý pouhým výsledkem vkusu společnosti. Člověk se dle Fromma proto ocitá na pomyslném začátku filozofického myšlení, které překonalo řecké osvícenství, křesťanství, renesance nebo osvícenství 18. století. Nové normy a hodnotící soudy jsou proto ve společnosti určovány vůdci nebo materiálním

¹⁷⁸ FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 141.

¹⁷⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. *Filosofie a současnost*. s. 8.

prospěchem. Fromm však zastává teorii, že etické normy se mají vždy určovat podle lidské racionality. Podle zásad humanistické etiky je pro stanovování kritérií rozumnosti nejprve nezbytné pochopit podstatu člověka ve všech složkách jeho osobnosti. Potom až prý bude možné určit, co je dobré a co zlé. V dnešní době roste potřeba rozvoje psychologie a psychoanalýzy. *„Znalost lidské povahy nevede k relativismu, ale naopak k přesvědčení, že prameny norem etického chování musíme hledat v samotné lidské přirozenosti; že mravní normy jsou trvale vlastní, a že jejich porušení vede k mentálnímu a emocionálnímu rozkladu.“*

Humanistická etika Ericha Fromma kromě toho klade důraz na hodnotu sebelásky a přijetí vlastního já. Jak prý můžeme posoudit objektivní etické hodnoty, když neznáme ani sami sebe se svými dobrými, tvořivými kvalitami? Fromm nikoho v díle neodsuzuje, naopak tvrdí, že lidé, které obvykle považujeme za neřestné, jsou ve skutečnosti spíše nevšímaví k vlastnímu já a potřebám. Podle „vyspělosti člověka“ sestavil přehled několika typů lidských orientací, z nichž ten nejzralejší pojmenovává jako orientaci produktivní.¹⁸⁰

3.4.2 Lidské orientace

3.4.2.1 Receptivní orientace

Prvním zmíněným lidským charakterem je takzvaná „receptivní orientace“. Takový člověk se domnívá, že žádné dobro nepochází z jeho vlastního nitra, ale všechny podněty materiální, ale i citové a mentální povahy získává z vnějšího prostředí. Proto mají tito lidé také problém milovat, ačkoli vyžadují, aby byli světem milováni. Problémem ve vztazích často bývá i jejich naivní důvěra vůči případným zájemcům o lásku, neboť jejich citová vzplanutí bývají velmi rychlá. Důvodem naivity zůstává také skutečnost, že osamělost jim způsobuje pocity ztracení. Lidé s receptivní orientací neumějí vytvářet vlastní výtvořky, nýbrž pouze okopírovávají díla někoho jiného. Nevadí jim však čekat, jelikož je to pro ně přípustnější než kreativní práce a vlastní úsilí. Neustále potřebují mít vedle sebe nějakého pomocníka, jemuž jsou oddáni nevídanou věrností. Mohou být velmi oblíbení, protože nikdy se neodvažují říci někomu „ne“. Jejich úzkosti se snaží překonávat přejídáním se. Velkým pozitivem je, že jde o laskavé spoluobčany milující život a lidi, kterým chtějí pomáhat. Nevědomě to však u nich může znamenat zajišťování si přízně okolí.

¹⁸⁰ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. Filosofie a současnost. s. 10.

3.4.2.2 *Vykořisťovatelská orientace*

Jako druhý typ charakteru zde Fromm popisuje „vykořisťovatelskou orientaci“. Tento charakter je předchozímu velice podobný, taktéž očekává „spásu“ zvnějšku, avšak nečeká na dary okolí, ale svých dober se chápe násilím. Vykořisťovatelští lidé se zamilovávají pouze do osob, které je možné někomu odebrat, přivlastnit si je a zotročit. To stejné platí i o již vzniklých myšlenkách nebo hmotných statcích. Fromm tvrdí, že takového člověka lze poznat již podle kousavého výrazu v obličeji, rýpavých poznámek, nepřátelského vystupování, budící nedůvěry, cynismu, závisti a žárlivosti.

3.4.2.3 *Křečkovská orientace*

Pro účely této práce se stává zajímavější třetí typ orientace – křečkovská. Tito lidé se již liší tím, že nečekají na dobro od okolního světa. Životní jistoty si zaručují spořením a „křečkováním“ peněz, majetků, ale i citů a myšlenek, z nichž nikdy nechtějí nic vydat. Milovat jinou osobu pro ně znamená žárlivě vlastnit. Jde o věrné lidi, které nejsou bohužel schopni produktivního myšlení. „Křečkovští“ lidé se upínají na pořádek ve všech jeho ohledech. Lze je poznat podle sevřených rtů, otažitých gest a častého používání slova „ne“. Často se u nich projevuje patologická představa, že lidská energie je v člověku uložena v různém množství, které se jejím vydáváním neustále zmenšuje. Nevěří, že životní energii je možné doplnit aktivitou vlastních sil. Za pozitivní vlastnost by se dal považovat jejich smysl pro spravedlnost.¹⁸¹

3.4.2.4 *Tržní orientace*

Právě v dnešní konzumní době začala převládat čtvrtá: tržní orientace, jež kopíruje principy fungování dnešního tržního hospodářství. Jde totiž o postoj člověka, který sám sebe pokládá za zboží na „trhu osobností“. Nejde o vyhrocený postoj, že by lidé v zaměstnání místo využívání odborných znalostí měli výhradně upřednostňovat osobnostní kvality (jako například laskavost). Žádnému lékaři přece k úspěchu nepomůže sebetaktnější vystupování, aniž by disponoval základními medicínskými vědomostmi a dovednostmi. Problémem však zůstává neustálé přeceňování odbornosti, i přestože se ukazuje, že právě faktory osobnosti hrají největší roli v otázce úspěšnosti člověka.

Po konkrétních druzích osobností je dnes bohužel na trhu práce poptávka, takže se lidé snaží zavděčit jedné konkrétní představě „správného charakteru pracovníka“, a ještě k tomu působit originálně, aby byli na trhu osob vybráni právě oni. Toto ladění společnosti je člověku

¹⁸¹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. Filosofie a současnost. s. 57.

vštěpováno ji od mateřské školky nejen ve výchovném a vzdělávacím institucionálním procesu, ale taktéž v rodinném životě. Předobraz úspěšného člověka v konzumní společnosti určují magazíny nebo filmy v podobě celebrit. Toto tvrzení jenom podporuje domněnky, že mladá děvčata používají častěji výrazy, účesy, líčení, nebo dokonce gesta známých hereček a zpěvaček.¹⁸²

Sama tržní orientace dnešních občanů je podle Fromma důvodem, proč přibývá komplexů méněcennosti, kdy o jedincově identitě rozhoduje názor někoho jiného. Jestliže člověk zažívá úspěch, cítí se dnes důležitý. Jakmile dochází k profesnímu sestupu, dostávají se pocity o vlastní bezcennosti a bezmoci. *„Jestliže člověk věří, že jeho vlastní hodnota není představována především jeho vlastními lidskými kvalitami, ale úspěchem v stále se měnících podmínkách trhu, pak se jeho sebevědomí stává nejisté a vede ke stálé potřebě po uznání ostatními. Člověk se bez ustání žene za úspěchem, protože sebevědomí klesá po každém neúspěchu.“*¹⁸³

Fromm přirovnává důležitost současného zaměstnance k páru bot. Hodnota těchto párů bot je dána cenou na trhu. Přílišné vybočování z módy je zbytečnou zátěží v prodeji. O možnostech vyměnit boty v konzumní společnosti není zapotřebí zbytečně diskutovat. Z toho lze usoudit, že lidská individualita je sama od sebe negována. *„Rovnost by měla být předpokladem, aby se jedinec mohl rozvinout. Místo toho dnes rovnost znamená právě tolik jako ‚zničení individuality‘, čímž je míněno pro tržní orientaci tak charakteristické ‚sebeodosobnění‘“*. Dnes se podle Fromma slovo rovnost stává synonymem pro stejnost. Sám člověk se dnes již bojí odlišit od ostatních. Fromm je zastáncem zodpovědnému přístupu sám k sobě. Podle něj problém netkví v samotném sebevědomí člověka, ale spíše v odcizení se své přirozenosti. Identita člověka je stálá jenom v případě, kdy zralý a produktivní člověk cítí sounáležitost s vlastními schopnostmi. Výstižně to vyjadřuje tento citát: *„Jsem to, co dělám.“*¹⁸⁴

Lidé v tržní orientaci prý neumějí prožívat hluboce ani osobní vztahy. Partnera považují za směnitelný statek. Proto Fromm nesouhlasí, že by bylo možné vyléčit patologie dnešní doby láskou, neboť ani prožívání lásky již není reálné. *„Skutečná podstata tržní orientace spočívá v tom, že se tu nerozvíjí žádný specifický a stálý vztahový systém, nýbrž že sama schopnost měnit postoje je jedinou stálou vlastností, které se dají nejlépe prodat.“*

¹⁸² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. Filosofie a současnost. s. 61.

¹⁸³ Tamtéž. s. 62.

¹⁸⁴ Tamtéž. s. 63.

Stejně tak prý klesá i rozumnost navzdory tomu, že lidé se stávají stále vzdělanějšími. Myšlení se stalo účelovým nástrojem k dosažení výsledku, myšlení samo o sobě v konzumní společnosti nemá význam. Žáci ve škole se učí pouhé poznatky a sami nepřemýšlejí, jsou vychováni k průměrnosti. I psychologie, která by měla v dnešní době uvádět problémy na pravou míru a pomáhat nastolovat pořádek, se stala prostředkem ovládnutí, výzkumu trhu, politické propagandy nebo reklamy.¹⁸⁵

3.4.2.5 Produktivní orientace

Erich Fromm říká, že naděje společnosti tkví v přeorientování se na vlastní kreativitu a produkci. Nemůžeme totiž vinit pouze okolní svět za to, jaká je doba. Je nutné začít sám u sebe, v nejnějnějších vrstvách člověka. Podle humanistické etiky je ideální orientací člověka takzvaná „produktivní“. Nejednáme dostatečně, pokud se díváme na člověka pouze jako na tvora společenského a rozumového. Od ostatních živočichů se nadále liší ještě tím, že dokáže vytvářet hodnoty a „přetvářet látky, které má po ruce“. Produkce člověka není jeho možností, ale jeho povinností k přežití. Tato orientace promítá vlastní citové, duchovní a senzorické odpovědi na druhé, na okolní svět i na sebe samého. „*Produktivnost je schopnost člověka využít svých sil a uskutečnit možnosti, které v něm dřímají.*“ Člověk schopný produkce musí žít ve svobodě vnější i vnitřní. Nesmí se nechat svazovat přílišnou kontrolou. Racionálně musí dokázat posoudit vlastní rozložení sil k produkování. Produktivní orientace společnosti nutně přivede lidi, ztotožněné se svými schopnostmi a neskrytými a potlačenými talenty, k tvoření. Lidé totiž podle Fromma nejsou schopni produkovat, protože byly jejich myšlení a city společností zdeformovány.¹⁸⁶

Produktivita však nutně nemusí znamenat synonymum pro aktivitu. Aktivita totiž může být vynaložena i u autoritativních charakterů. Aktivní člověk může dělat i to, co mu autorita poroučí, ale chybí mu vlastní iniciativa, tudíž pracovat pod diktátem někoho (vládců, bohů) má pro daného jedince větší váhu než jeho vlastní kreativita. V tomto naladění člověk není schopen rozpoznat impulsy svého nitra. Aktivita se může projevat i jako podřízená poslušnost. Nejde sice o závislost na autoritě, ale vliv je anonymní (například veřejné mínění, kulturní formy, zdravý lidský rozum, věda a podobně). Prototypem tohoto jednání může být člověk žijící podle společenských konvencí a očekávání ostatních. Jeho aktivita je tedy

¹⁸⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. Filosofie a současnost. s. 68.

¹⁸⁶ Tamtéž. s. 71.

důsledkem vnějšího nátlaku. Produktivita ani nutně neimplikuje výsledky, jako je tomu u aktivity. Spíše značí chování, vztah k sobě a ke světu.¹⁸⁷

Produktivní člověk se vyznačuje určitými vlastnostmi: zodpovědností, pečlivostí, představivostí, hlubokou a nezištnou láskou ve všech vztazích (i k sobě) nebo rozumností. Rozum nemá být zaměřen pouze na životní cíle, ale jeho posláním je již průběžné poznávání, porozumění, pochopení vztahů a nahlížení pod povrch věcí, proniknutí ke skrytým závislostem a jejich příčinám. Produktivní orientace se dále projevuje objektivním vidění světa – produktivní člověk je schopen vidět objekty takové, jaké jsou a nikoli, jaké by si je přál mít.

Mohlo by se zdát, že produktivita znamená neustále pracovat, něco vytvářet, zanechávat po sobě stopu. Ve skutečnosti nikdy nekončící práce je právě jednou ze závislostí západního člověka v posledních staletích. Nemožnost lidí zůstat v klidu ani neznamená protipól lenosti. Obojí znamená narušení osobnosti. Práce je cílevědomá a přirozená lidská činnost. Bohužel je společnost v této oblasti velmi narušená. *„Nejdůležitějším symptomem u neurotika je často jeho neschopnost pracovat; u tzv. přizpůsobeného člověka je to neschopnost těšit se z volného času a odpočinku. Nucená činnost není opakem lenosti, nýbrž jejím doplňkem; opakem obou je produktivnost.“*¹⁸⁸ Ideálním řešením zdravého přístupu k práci je podle Fromma pravidelně střídat činnost a odpočinek. K produktivní práci, lásce nebo myšlení může dojít pouze tehdy, když osoba uspěje ve zklidnění se a v bytí se sebou samým. Jak bychom prý mohli naslouchat jiným, když neumíme naslouchat ani sami sobě? Jak bychom mohli s ostatními soucítit, když nechápeme city nás samotných?¹⁸⁹

3.4.3 Dnešní pokřivené svědomí

Pouze v produktivně prožívané orientaci můžeme správně chápat naše svědomí. Fromm opravdové, nepřekroucené svědomí nazývá jako humanistické. Jde o svědomí, v němž nám autorita nepřikazuje, co máme dělat, ale „slyšíme“ náš vnitřní hlas, potvrzující nám, že naše myšlenky a chování vyvolávají pocit souhlasu a správnosti. *„Jestliže se láska dá definovat jako důkaz schopnosti milovat spolu s péčí o milovanou bytost a s úctou pro její jedinečnost, může se humanistické svědomí právem nazvat hlasem naší láskyplné péče o sebe.“* Humanistické svědomí nám tedy má předkládat obraz našeho pravého já a našeho jednání v životě. Ve svědomí máme uloženy cíle našeho života i cesty, jak cílů morálním

¹⁸⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. Filosofie a současnost. s. 73.

¹⁸⁸ Tamtéž. s. 87.

¹⁸⁹ Tamtéž. s. 88.

způsobem dosáhnout. Tyto cesty jsou výsledkem zásad, které jsme objevili my sami nebo jsme je přijali od okolí, a posoudili jsme je jako správné.¹⁹⁰ Mnozí lidé bohužel, ale nedokáží rozpoznat, co jim svědomí radí. Je to způsobeno jednak čekáním, na to, co jim svědomí srozumitelně poradí, což se stává spíše výjimečně, jednak je naše nitro přesyceno neustávajícími hlasy moderních médií, takže už jedinec ani nerozpoznává, co je jeho vnitřní hlas a co hlas vnější.

Problémy s nasloucháním svědomí způsobuje také nevědomost, že k nám svědomí promlouvá nepřímou, nikoli přímo. Takovou nepřímou reakcí bývá zanedbávání sebe samotného, které se ve svědomí projevuje jako pocit viny nebo únavy. Pokud jsou tyto pocity viny natolik silné, že není možné je logicky zdůvodnit, dochází v člověku k úzkostem, duševním poruchám, nebo se dokonce mohou somatizovat. Pro čisté svědomí je proto zapotřebí neustále produkovat. Je dokázáno, že žije-li člověk produktivně dříve před dosažením stáří, neupadá do výčitek svědomí. S úbytkem fyzických sil naopak o to více vzrostou jeho duševní a citové kvality. Neproduktivní jedinec právě ve stáří s fyzickými omezeními upadá do depresí, neboť fyzično znamenalo v jeho životě hlavní poslání. „*Úpadek osobnosti ve stáří je symptomem: je důkazem, že nežil produktivně.*“ Dalším nepřímým hlasem svědomí je podle Fromma noční snění – jediný čas, kdy není možné své svědomí umlčet. Jde též o jedinou příležitost svědomí vyjádřit pocity viny vůči sobě samému, které naše kultura potlačuje, čímž člověk pocituje viny pouze vůči okolí.¹⁹¹

S pokřiveným svědomím člověka souvisí i falešné prožívání radosti. Proč někteří lidé nalézají radost v opíjení se, moci, majetku, ubližování, kdežto jiní v lásce, sdílení, přemýšlení nebo třeba umění? První zmíněné radosti totiž následují při úlevě prožitého nátlakového utrpení. Opravdová, humanisticky motivovaná radost nutně nevyžaduje citovou snahu, ale způsobilost nastavit podmínky pro uvolnění napětí. Radost je dosažení, vychází z vnitřního úsilí, z produktivního konání. V žádném případě tedy trvalá radost nevychází z ukojení potřeb. Z radosti pramení štěstí, které Fromm pokládá za největší lidský úspěch, protože je odpovědí produktivní orientace osobnosti na sebe i vnější svět. V konzumním způsobu života se bohužel zapomnělo na radost z prostředků dosahování. Radost se obvykle dostavuje až s dosažením cíle.¹⁹²

¹⁹⁰ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. Filosofie a současnost. s. 127.

¹⁹¹ Tamtéž. s. 130.

¹⁹² Tamtéž. s. 151.

4 Shrnutí a komparace názorů ve vybraných dílech

Kellerovo dílo *Až na dno blahobytu (Ke společenským kořenům ekologické krize)* (1993) se zabývá zhodnocením konzumního způsobu života z hlediska ekonomického a politického. Jde zejména o popis problémů 90. let 20. století, nicméně mnohé jsou aktuální dodnes. Hlavní myšlenkou je upozornit na nešťastnou rétoriku současné doby, kdy prosperita ve státě se významově rovná růstu ekonomiky, se kterou se bohužel samozřejmě pojí i negativní dopady na přírodu, a tím pádem i na celé lidstvo. Keller pochybuje, zda ještě vůbec žijeme v demokracii, pokud moderní politikové chápou „lásku a pravdu“ jako ekonomickou prosperitu. Pojem svobody je prý proměnlivý. Lidé tak v centralizovaných státech pod vlivem médií ani nedovedou posoudit, co to svoboda vůbec znamená. Lidské potřeby již nejsou přirozené, ale stále vznikají nové, aby se mohlo co nejvíce konzumovat. Mezi státy se prohlubují rozdíly (bohatý Sever a chudý Jih).

Druhé rozebírané dílo *Šok z ekologie aneb Politický systém v rozpacích* (1996) popisuje tři politické systémy, které nejsou s ochranou přírody slučitelné. Liberalismus touží po maximálním zisku jednotlivce, z čehož podle něj plyne i bohatství celé společnosti. S ekologií se však liberalismus neslučuje, protože by se jednotlivci museli začít omezovat. Konzervatismus se zase podle Kellera, rád přizpůsobuje, pokud je to výhodné, a není již stálý v hodnotách. O ochraně přírody v socialismu též nemůže být řeč, protože se můžeme z historie poučit, že po sobě zanechal zdevastovanou přírodu.

Třetí kniha *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* (1995) kombinuje názory Kellerovy s názory tragicky zesnulého ekologa a politika Josefa Vavrouška. Kellerovo dílo má připomenout důležitost Vavrouškových myšlenek, aby neupadly do zapomnění. Problém je spatřován zejména v hodnotovém vývoji západní civilizace. Lidé se nezajímají o dění a příliš věří vědě a politice, že vyřeší všechny problémy. Zavádí myšlenku trvale udržitelného života, jež vychází z možnosti uspokojování základních lidských potřeb, avšak bez ohrožování budoucích generací. Ochrana přírody je zakotvena i v Ústavě ČR, je proto tristní, že se ochranou přírody zabýváme tak málo. Josef Vavroušek se snažil o reformu OSN, aby existovaly úřady spolupracující s evropskými ministry životního prostředí. Řešení situace podle Vavrouška nejvíce záleží na kompromisu ekologů a liberálních ekonomů.

Posledním rozebíraným Kellerovým dílem je *Nedomyšlená společnost* (1992). Keller kritizuje moderní stát, který příliš spoléhá na vlastní rozumnou organizaci, ale ve skutečnosti se v základech rozpadá – například rodina oproti minulosti ztrácí duchovní i ekonomický význam.

Druhá část teoretické části je tvořena rozbory děl Ericha Fromma. První dílo *Mít nebo být?* (1976) spojuje prvky oborů sociologie, psychologie, etiky, filozofie, religionistiky a ekonomie. Nápadná je inspirace myšlenkami Karla Marxe. Lidé jsou prý příliš zaměřeni na vlastnický modus „mít“, kdežto samotné „být“ člověka v záplavě konzumerismu zaniká. Touha vlastnit znamená duševní neklid. Vlastnický zaměřená osobnost ani společnost se nemůže zdravě vyvíjet.

Umění být (1993) bylo vydáno až posmrtně z kapitol, které Fromm za života z různých důvodů nevydal. Jde o rozšíření předchozího díla o duchovní myšlenky. Poukazuje na falešná vnímání sebe sama, nutnost osvobodit se od vnějších i vnitřních svázaností, které této generaci způsobují psychické i fyzické nemoci. Opět se Fromm odkazuje na Marxe, ale i na Sigmunda Freuda či osobnosti z náboženských dějin.

Dílo *Člověk a psychoanalýza* (1947) pohlíží na společnost z hlediska etiky a psychologie. Relativizace hodnot prý způsobuje vnitřní neklid. Řešení je spatřováno v humanismu a rozumném určení etických hodnot, dle nichž máme žít. Lidé jsou bohužel orientováni buď receptivně, vykořisťovatelsky, křečkovsky nebo tržně, což odporuje zdravé produktivní orientaci, ve které jediné jsme schopni prožívat radost a štěstí z kreativity a vlastního já.

Uvádíme autorská řešení stávající problematiky konzumerismu a rozdíly či shody v myšlenkách. Problematika konzumerismu má být podle Jana Kellera vyřešena decentralizací společnosti. Centralizace prý proběhla za účelem ochrany lidského života, což dnes není nejpotřebnější prioritou společnosti. Politiku mají řídit dočasně uspořádané, mediálně nemanipulované skupiny, sdružující se podle společných dílčích názorů. Vládnoucí mají občanům naslouchat, být střídmi, pomáhat nejen finančně. Lidstvo se musí naučit konečně existovat v souladu s přírodou, nikoli na úkor přírody. Nicméně jeden z nepalčivějších problémů Keller shledává v hodnotách občanů, kteří se dosud chovají k osudu světa lhostejně. Netečnost musí nahradit zodpovědnost, na což by měly dohlížet evropské a světové orgány, zaručující ochranu přírody.

Erich Fromm se v otázkách řešení s profesorem Kellerem shoduje, že změna fungování společnosti má přijít v decentralizaci, protože takzvaný svobodný trh není ve skutečnosti svobodný. Občané mají mnohem více participovat na vládě v aktivní participativní demokracii. K osvětě zúčastněnosti občanů musí docházet díky výchově již od dětského věku. Fromm opět s Kellerem souhlasí, že nám hrozí ekologické katastrofy, proto růst ekonomiky musí být výběrový, nikoli neomezený. Musí být potlačena propaganda a reklama konzumerismu, nejlépe implementací do západních zákonů či ústav. V čele státu

musí stát odborní poradci, nikoli byrokraté. Cíl musí být viděn v solidaritě a vzájemnosti. Individualismus je sice na trhu osobností v současné době glorifikován, avšak ve skutečnosti člověka odcizuje sobě samému i ostatním lidem i prostředí.

Oba autoři ve svých dílech tedy navrhnou obdobná možná řešení krize konzumní společnosti. Nicméně se na problém dívají odlišným způsobem. Představitel české konzumeristické kritiky – profesor Keller se zabývá zejména politickými, ekonomickými a ekologickými důsledky konzumerismu a jejími řešeními. Někdy jeho závěry vyznívají velmi radikálně, například: lidé by se měli z měst přestěhovat do menších osad s průměrným počtem obyvatel pět až deset tisíc, což by vyvozovalo návrat společnosti do sektoru zemědělství, a tím i snížení míry znečištění. Fromm, jakožto představitel světového názoru na konzumní problematiku společnosti, sice popisuje také vnější problémy i jejich řešení, jak je uvedeno v předchozím odstavci, nicméně jeho pohled je mnohem více iniciován filozofií, etikou a psychologií. Nejprve by podle něj bylo lepší vyřešit vnitřní překážky člověka, jelikož nakonec všechny problémy společnosti závisejí na jednotlivcích a odráží se dále do společenského celku. Fromm je zastáncem teorie osvobození vlastního nitra od svázanosti duševních pout, kvůli nimž si člověk kompenzuje nedostatky například právě v podobě hmotných přebytků. Potom by se měly záležitosti konzumní společnosti vyvíjet automaticky k lepšímu.

5 Aplikace tématu v hodinách výchovy k občanství a základů společenských věd

V této části naší práce zahrneme téma konzumerismu do výuky na základní škole (výchova k občanství) a na osmiletém gymnáziu (základy společenských věd).

Co se týká pojetí našeho tématu podle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (dále RVP ZV), zařadili bychom ho do vzdělávací oblasti Člověk a společnost a do vzdělávacího oboru Výchova k občanství. Téma konzumerismu se však prolíná mnohými dalšími obory. Za nejvýznamnější považují přírodopis nebo zeměpis (neboť se téma týká ochrany a dalšího vývoje přírody a planety Země), ale i dějepis, jelikož světové dějiny s vývojem společnosti bezpodmínečně souvisejí, zejména v souvislosti s její ekonomickou vyspělostí. Konzumní společnost se samozřejmě nevyvinula ze dne na den, ale byla formována dalšími politickými událostmi. Právě proto jsme se rozhodli uchopit hodinu občanské výchovy na základní škole poměrně široce. Šlo nám především o praktickou stránku učiva. Domníváme se totiž, že žák základní školy by měl vycházet se zásadními znalostmi, díky nimž se bude orientovat v běžném občanském životě, nebude se cítit „nepolíben“ žádným tématem, které se neodmyslitelně skloňuje v kontextu s životem ve 21. století.

Tematiku konzumního způsobu života by bylo možné vsadit do vzdělávacího obsahu týkajícího se člověka ve společnosti. Nejlépe konzumerismus vystihuje učivo: „*zásady lidského soužití – morálka a mravnost, svoboda a vzájemná závislost, pravidla chování; dělba práce a činností, výhody spolupráce lidí.*“ Nicméně by se dalo uvažovat i o obsahu RVP ZV Člověk, stát a hospodářství, kam spadá toto učivo: „*majetek, vlastnictví – formy vlastnictví; hmotné a duševní vlastnictví, jejich ochrana; hospodaření s penězi, majetkem a různými formami vlastnictví*“.¹⁹³

V příloze je uvedena hodina výchovy k občanství o konzumním způsobu života pro druhý stupeň základních škol. Byla vytvořena pro 9. ročníky v souladu se *Školním vzdělávacím programem pro základní vzdělávání (ŠVP ZV): Různé cesty – společný cíl Základní školy Žďár nad Sázavou, Švermova 4*, kde jsem strávila svoji pedagogickou praxi. Smyslem hodiny je předat žákům základní poznatky o termínu konzumerismu, avšak také upozornit na fakt, že lidské jednání významně ovlivňuje okolí. Stejně tak i lidská netečnost se může lidstvu stát osudnou ve smyslu devastace v přírodě, ale i vykořenění základů státu (například rodina). Zopakujeme rovněž zásady správného třídění odpadu.

¹⁹³ Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: MŠMT, 2017. 165 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/file/43792/>>.

Rámcové vzdělávací programy pro gymnázia (RVP G) se o tematice konzumerismu přímo nezmiňují, avšak vzdělávací oblast by byla samozřejmě opět Člověk a společnost. Změna by nastala u vzdělávacího oboru, jenž nese název Občanský a společenskovední základ. Stejný ale zůstává i název vzdělávacího obsahu – Člověk ve společnosti. Konzumní chování společnosti nejlépe zapadá do učiva: „*sociální struktura společnosti – sociální útvary, společenské instituce; sociální nerovnost, sociální mobilita; jedinec ve skupině (vztahy, role, normy chování) sociální fenomény a procesy – rodina, práce, masmédiá, životní prostředí; sociální deviace, sociální problémy (nezaměstnanost, kriminalita, extremismus)*.“¹⁹⁴

My jsme se při zpracovávání modelové hodiny Občanského a společenskovedního základu inspirovali ŠVP Gymnázia Vincence Makovského se sportovními třídami v Novém Městě na Moravě. Nejlépe by téma konzumerismu odpovídalo očekávanému výstupu: „*objasní podstatu některých sociálních problémů současnosti a popíše možné dopady sociálně-patologických jevů na jedince a společnost*“ v učivu o sociologii.¹⁹⁵ Tato naše druhá modelová hodina je mnohem více spojena s problémy řešenými v této diplomové práci (viz příloha). Jejím cílem již není pouhé pochopení významu konzumerismu, ale i interpretace úryvků z Kellerových a Frommových textů, samostatné utvoření názorů na problematiku a prezentace výsledků skupinové práce. Neustále jsou žáci základních i středních škol kritizováni za to, že nerozumějí odborným textům. Domnívám se, že častější práci s texty se tyto nedostatky budou rychle odstraňovat. Filozofické texty budou pravým výukovým materiálem pro rozvoj čtenářské gramotnosti.

¹⁹⁴ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. [online]. Praha: MŠMT, 2007. 100 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: < <http://www.nuv.cz/file/159>>.

¹⁹⁵ *Školní vzdělávací program pro vyšší stupeň osmiletého gymnázia. Život ve škole – škola pro život*. [online]. Nové Město na Moravě. 2013. 271 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: < <https://www.gynome.cz/60-vsechny/studium/svp/570-skolni-vzdelavaci-program-pro-zaky-kteri-zahajili-studium-pred-1-9-2014>>.

Závěr

V této práci jsme se z důvodu našeho vlastního zájmu o problematiku konzumerismu rozhodli analyzovat a interpretovat myšlenky vybraných děl politika a recenzenta tematiky byrokracie, ekologie, environmentalistiky a globalizace Jana Kellera, který je kritikem konzumní společnosti v českém sociologickém prostředí, a Ericha Fromma, představitele kritiky světového konzumního myšlení. Naším cílem bylo shrnout analyzované problémy a dále je mezi sebou porovnat, o což jsme se pokusili v předchozí kapitole (viz 4 *Shrnutí a komparace názorů ve vybraných dílech*).

Nastínili jsme, že konzumerismus je významný sociologický proud, který je typický neustálou potřebou nakupovat nebo hromadit prostředky za účelem dosažení maximálního osobního štěstí. Termín se obvykle se skloňuje ve spojení s bohatými státy na úkor kvality života občanů ve státech rozvojových. Dnes nabývá na aktuálnosti diskuze o roli člověka, jenž je prodejný na konzumním trhu osobností.

Podle námi zjištěných informací usuzujeme, že česká kritika konzumerismu se zaměřovala zejména na ekonomické, politické a ekologické ukazatele ve společnosti, kdežto světová kritika obohacuje náhled na problematiku ještě o filozofické, etické a psychologické myšlenky. Tudíž považujeme náhled světové kritiky za hlubší.

Uvědomujeme si, že kritické zhodnocení českého a světového myšlení konzumerismu pouze z úhlu pohledu dvou autorů uspokojivě neodpovídá na otázku rozdílnosti obou myšlení. Ucelenější obraz by jistě přineslo porovnávání interpretací dalších knih autorů českého i světového myšlení. Navrhují srovnání s Erazimem Kohákem, Ivanem Klímou, Helenou Kubátovou, Miloslavem Petruskem a Janem Balonem na straně českého myšlení, dále s autory Římského klubu, kteří jsou uvedeni v první kapitole o konzumerismu, Hansem Jonasem, Zygmuntem Baumanem nebo Albertem Schweitzerem na straně myšlení světového.

Diplomová práce obsahuje přílohy modelových hodin výchovy k občanství a modelových hodin občanského a společenskovedního základu na téma konzumerismus. Došli jsme k závěru, že téma by mělo být na základní škole vyučováno v duchu základní orientace v termínu konzumerismu, ale také jako ochrana přírody a přirozených hodnot. Na gymnáziích naopak nebude na škodu zabývat se i rozbory sociologických či filozofických děl s konzumní tematikou.

Seznam použitých zkratek

CFC	Chlorofluorocarbons (Chlorofluorouhlovodíky, tvrdé freony)
ČAV	Česká akademie věd
ČR	Česká republika
ČSFR	Česká a Slovenská Federativní Republika
GATT	Všeobecná dohoda o clech a obchodu
IBRD	Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj
IMF	Mezinárodní měnový fond
MU	Masarykova univerzita
OSN	Organizace spojených národů
RVP G	Rámcový vzdělávací program pro gymnázia
RVP ZV	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
ŠVP	Školní vzdělávací program
USA	Spojené státy americké

Prameny a literatura

Knižní zdroje:

BOUDON, Raymond. *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2004. ISBN 80-244-0735-3.

ČIHOVSKÝ, Jaroslav. *Minilexikon sociologie*. Olomouc: Datares, 1991.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967.

FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. ISBN 80-7299-036-5.

FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Praha: Český klub, 2008. ISBN 978-80-86922-07-2.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994.

GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992

JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3679-2. S.

KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993.

KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7.

KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X.

KELLER, Jan. *Šok z ekologie, aneb, Politické systémy v rozpacích*. Praha: Český spisovatel, 1996. Svazky. ISBN 80-202-0606-X.

LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor, 2007. Střed. ISBN 978-80-7260-184-4. s. 181.

MAŇÁK, Josef a Vlastimil ŠVEC. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003. ISBN 80-7315-039-5.

NEŠPOR, Zdeněk R. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2355-1.

NEŠPOR, Zdeněk R. a Anna KOPECKÁ. *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011. ISBN 978-80-7419-051-3.

PETRUSEK, Miloslav, Hana MAŘÍKOVÁ a Alena VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

PETRUSEK, Miloslav a Jan BALON. *Společnost naší doby: populární sociologie (ne)populárních problémů*. Praha: Academia, 2011. Průhledy. ISBN 978-80-200-1965-3.

Zdroje periodik z použitých knih:

VAVROUŠEK, Josef. Etnologie a perspektivy trvale udržitelného způsobu života. *Český lid*, 1994, roč. 81. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 23.

VAVROUŠEK, Josef. Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. *Teologické texty*, 1994, roč. 46. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 21.

VAVROUŠEK, Josef. Jsme sami proti sobě. *Ekonom*, 1994. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 78.

VAVROUŠEK, Josef. Lidové hodnoty a společnost. *Lidové noviny*, 23. 9. 1993. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 34.

VAVROUŠEK, Josef. Perspektivy zeleného kruhu. *Zpravodaj Zeleného kruhu*, 1993, č. 3. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 48.

VAVROUŠEK, Josef. Svět po konferenci v Riu. *Vesmír*, 1993. In KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. S. 34.

Internetové zdroje

ABZ.cz: slovník cizích slov - on-line hledání. *ABZ.cz: slovník cizích slov - on-line hledání* [online]. Copyright © [cit. 21.02.2019]. Dostupné z: https://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=ekologie&typ_hledani=prefix

Barevné kontejnery - Samosebou.cz. *Úvod - Samosebou.cz* [online]. Copyright © 2019 Samosebou.cz [cit. 20.04.2019]. Dostupné z: <https://www.samosebou.cz/dictionary/barevne-kontejnery/>

Britské listy, 2013. *Jan Keller*. [online]. Praha: Občanské sdružení Britské listy [cit. 06.02.2019]. Dostupné z: <https://www.blisty.cz/authors/113>

Cena Josefa Vavrouška. *O Josefu Vavrouškovi* [online]. Brno: Nadace partnerství [cit. 25.02.2019]. Dostupné z: <https://www.cenajosefavavrouska.cz/O-Josefu-Vavrouskovi/O-Josefu-Vavrouskovi>

Erich Fromm online: *Writings of Erich Fromm* [online]. Erich Fromm Institut Tübingen [cit. 2019-03-19]. Dostupné z: <http://fromm-online.org/en/werke-von-erich-fromm/>

NEZkreslená věda II: 2. Plasty kolem nás - YouTube. *YouTube* [online]. © 2015 [cit. 20.04.2019] Dostupné z:

<https://www.youtube.com/watch?v=PHpXKWQdNLA&list=RDQMSHu8XIwvmGw&index=20>

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. [online]. Praha: MŠMT, 2007. 100 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: < <http://www.nuv.cz/file/159>>.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: MŠMT, 2017. 165 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: < <http://www.msmt.cz/file/43792/>>.

Školní vzdělávací program pro vyšší stupeň osmiletého gymnázia. Život ve škole – škola pro život. [online]. Nové Město na Moravě. 2013. 271 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: < <https://www.gynome.cz/60-vsechny/studium/svp/570-skolni-vzdelavaci-program-pro-zaky-keri-zahajili-studium-pred-1-9-2014>>.

Školní vzdělávací program pro základní vzdělávání. Různé cesty – společný cíl [online]. Žďár nad Sázavou. 2017. 422 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: < <https://www.4zszdar.cz/index.php?pg=home--dokumenty-skoly>>.

Seznam příloh

- Příloha č. 1: A. Modelová vyučovací hodina: výchova k občanství (45 minut)
- Příloha č. 2: Pracovní list pro jednotlivce
- Příloha č. 3: B. Modelová vyučovací hodina: občanský a společenskovední základ (45 minut)
- Příloha č. 4: Pracovní listy pro skupiny

A. Modelová vyučovací hodina: výchova k občanství (45 minut)

Téma hodiny: Konzumerismus.

Škola: ZŠ Žďár nad Sázavou, Švermova 4

Třída: 9. ročníky

Vzdělávací cíle: Žák bude schopen vysvětlit, co znamená konzumní chování společnosti. Ochotně diskutuje o kladech a záporech konzumerismu. Samostatně vypracovává pracovní list a v případě nesnázi požádá učitele o pomoc. Zdůvodní význam ochrany životního prostředí. Vymyslí vhodné příklady odpadků, které lze vyhazovat do příslušných kontejnerů. Uvede klady a zápory tradičních modelů rodiny v současnosti a minulosti. Argumentuje svými názory ve skupinách..

Hodnoty a pojmy: konzumerismus (konzumní způsob života, konzumismus), třídění odpadu, ochrana životního prostředí, rodina

Metody: vysvětlování, rozhovor, brainstorming, samostatná práce, práce s obrazem, vytváření dovedností, diskuze, instruktáž

Formy: frontální, partnerské

Pomůcky: UČITEL: tabule, křída/fix, třídní kniha, pracovní list; ŽÁK: psací potřeby, sešit, pracovní list

Mezipředmětové vztahy: přírodopis, dějepis, sloh

Průřezová témata: osobnostní a sociální výchova, mediální výchova, environmentální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech

Aktualizace: Žáci si uvědomí nutnost chránit přírodu. Přemýšlejí nad hodnotami věcí. Poznají, že fungování společnosti ovlivňuje rodinné prostředí i jedince ve mnoha oblastech.

Zásady školní hygieny: zkontrolovat osvětlení, vyvětrání, jak žáci sedí a píší

Plán hodiny:

ORGANIZAČNÍ ČÁST HODINY:

Pozdrav. Dotaz, kdo chybí. Oznámení stručného scénáře hodiny a nápis na tabuli: „Konzumní způsob života“.

2 MIN.

UČIVO:

1. Brainstorming. Učitel píše nápady na tabuli. „Co se vám vybaví, když se řekne konzumní způsob života?“

5 MIN.

2. Zápis. „Napište si do sešitu následující: Konzumerismus – společenské chování, v němž převažuje přílišná produkce a spotřeba (nakupování).“

3 MIN.

3. Diskuze ve dvojicích. „Diskutujte ve dvojicích o správnosti/nesprávnosti konzumního způsobu života. Napište, jaká má podle vás pozitiva a jaká negativa. Za pět minut ve společné diskuzi zhodnotíme, co jsme vymysleli.“

5 MIN.

4. Práce na pracovním listu. „Správně jste určili, že nadměrná produkce se negativně podepisuje mimo jiné na životním prostředí. Nyní budete mít za úkol samostatně vypracovat pracovní list. Máte na to 25 minut. V případě potřeby zvedněte ruku a můžeme spolu o problému diskutovat.“

25 MIN.

HODNOCENÍ A OCENĚNÍ PRÁCE

Shrnutí dnešní hodiny. „Dnes jsme se zabývali naší konzumní společností, která je charakteristická svým zaměřením na přílišnou produkci a spotřebu. Povíдали jsme si o tom, jaká pozitiva a negativa s sebou konzumerismus přináší. V pracovním listu jsme připomněli ohrožení přírody kvůli bezohlednému chování člověka. Upozornili jsme na to, že je třeba správně třídít odpad a že recyklace znamená znovuzpracování materiálů a jeho následné další užívání. Zamysleli jsme se i nad rolí rodiny v minulosti a současnosti. Zkuste vyjádřit, co si z dnešní hodiny zapamatujete, odnesete, co vás zaujalo a jak jste se snažili.“

Učitelovo hodnocení hodiny. Pochvaly/výtky. Závěrečný pozdrav.

5 MIN.

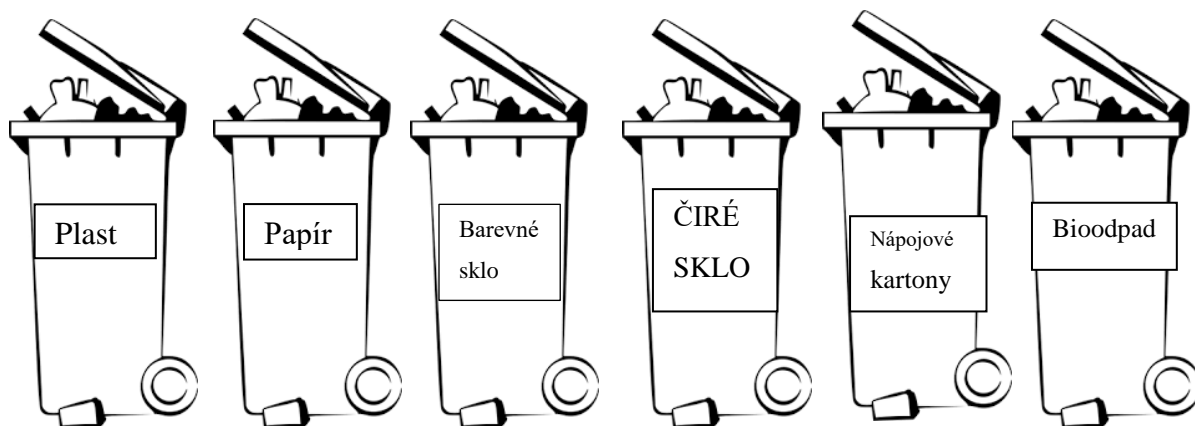
1. Určitě už jsi slyšel o tom, že **plasty se v přírodě rozkládají velmi dlouhou dobu. Odhadni, jak dlouho se podle tebe rozkládají tyto věci v přírodě.** (Správnou odpověď najdeš na druhé straně.)

- A. igelitový sáček _____ let
- B. kelímek _____ let
- C. pet láhev _____ let

2. **Třídít odpad znamená chránit přírodu.** Urči, jak se nazývá proces, v němž nakládáme s odpadem tak, že vede k dalšímu užívání? Pomůže ti následující logo.

3. **Vybarvi kontejnery příslušnou barvou. Ke každému napiš alespoň čtyři věci, které do něj můžeš vyhodit.**

1.					
2.					
3.					
4.					

4. **Odhadni, do kterých z předchozích kontejnerů bys vyhodil: elektroodpad, textil a kov?**

5. Představ si, že ses narodil před dvě stě lety. Jak vypadá asi tvoje rodina? V jakých jsi společenských rolích? Líbí se ti taková představa více než tvoje dnešní role? Jaké jsou výhody rodiny před dvě stě lety a jaké výhody spatřuješ v rodinách v dnešní době? Jak se situace v rodině změnila? Napiš úvahu na deset řádků na téma rodiny v historii a dnes.

6. Porovnej svoje názory ve skupině se spolužáky. Diskutujte o změnách v rodinách v současné době.

Správné odpovědi: 1. igelitový sáček: 25 let, kelímek: 75 let, pet láhev: 100 let. 2. recyklace. 3. PLAST: žlutý; plastové sáčky a tašky, fólie, PET láhve, plastové nádoby a obaly (od kosmetických a drogistických přípravků), obaly od sypkých potravin nebo bonbonů, plastové kelímky (od jogurtů, pokrmových tuků), výrobky z plastu (kbelíky, některé typy hraček) PAPÍR: modrý; kancelářský papír, sešity, knihy bez vazby, krabice, papírové obaly, výrobky a obaly z lepenky, papírové obálky, letáky. BAREVNÉ SKLO: zelený; tzv. barevné sklo (zelené, hnědé, modré ve formě láhvi, skleněných obalů potravin a kosmetiky), dále menší kusy tabulového skla (vě. čirého – v tomto případě netřídíme do bílé části kontejneru nikdy). ČIRÉ SKLO: bílý; sklo bezbarvé – tedy čiré sklo (např. láhve, obaly od potravin, kosmetiky, zavařovačky). NÁPOJOVÉ KARTONY: oranžový; krabice od mléka, džusů nebo vína, mléčných výrobků (např. ochucených mlék) a dalších typů nápojů. BIODPAD: hnědý; rostlinné zbytky, čajové pytlíčky, kávový lógr, pečivo, lepenka, papírové kapesníčky i pečící papír, skořápky od vajec, peří, chlupy, piliny, popel z dřevěného uhlí. (Pozor – nedává se: maso a živočišný odpad (kosti, masové odřezky, šlachy, uzeniny atd.), rostliny napadané chorobami, cigarety a nedopalky, exkrementy zvířat, která krmíme masem). 4. Do žádného. Existuje ještě červený kontejner pro sběr drobného elektrozařízení a baterií. Ve městech a obcích můžeme najít kontejnery také pro sběr kovů (šedý) i textilu (různbarevný).

Zdroje:

Barevné kontejnery - Samosebou.cz. Úvod - Samosebou.cz [online]. Copyright © 2019 Samosebou.cz [cit. 20.04.2019]. Dostupné z: <https://www.samosebou.cz/dictionary/barevne-kontejnery/>

MAŇÁK, Josef a Vlastimil ŠVEC. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003. ISBN 80-7315-039-5.

NEZkreslená věda II: 2. Plasty kolem nás - YouTube. *YouTube* [online]. © 2015 [cit. 20.04.2019] Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=PHpXKWQdNLA&list=RDQMSHu8XIwvmGw&index=20>

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: MŠMT, 2017. 165 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/43792/>.

Školní vzdělávací program pro základní vzdělávání. Různé cesty – společný cíl [online]. Žďár nad Sázavou. 2017. 422 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: <https://www.4szdar.cz/index.php?pg=home--dokumenty-skoly>.

B. Modelová vyučovací hodina: občanský a společenskovední základ (45 minut)

Téma hodiny: Konzumerismus v podání Jana Kellera a Ericha Fromma

Škola: Gymnázium Vincence Makovského se sportovními třídami v Novém Městě na Moravě

Třída: septima

Vzdělávací cíle: Žák bude schopen vybrat nejnütnější věci pro přežití člověka. Spravedlivě se domluví na rolích ve skupinách. Spolupracuje ve skupině a diskutuje o problematice. V případě nejasností je schopen zformulovat učiteli otázku. Vyhledá v textu požadované informace. Interpretuje text vlastními slovy. Je schopen vydefinovat nejdůležitější teze textu, které spolužákům nadiktuje. Zformuluje vlastní názor a naslouchá i názorům jiným. Vydedukuje, které společenské vědy se konzumerismem zabývají.

Hodnoty a pojmy: konzumerismus (konzumní způsob života, konzumismus), Jan Keller, Erich Fromm, sociologie, filozofie

Metody: rozhovor, samostatná práce, práce s textem, diskuze, instruktáž, vytváření dovedností, didaktická hra, kooperativní výuka

Formy: frontální, skupinové

Pomůcky: UČITEL: tabule, křída/fix, třídní kniha, pracovní listy; ŽÁK: psací potřeby, sešit, pracovní list

Mezipředmětové vztahy: biologie, zeměpis

Klíčové kompetence: k učení, řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské

Průřezová témata: osobnostní a sociální výchova, environmentální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech

Aktualizace: Uvědomění si souvislostí konzumerismu s veškerými oblastmi života.

Zásady školní hygieny: zkontrolovat osvětlení, vyvětrání, jak žáci sedí a píš

Plán hodiny:

ORGANIZAČNÍ ČÁST HODINY:

Pozdrav. Dotaz, kdo chybí. Oznámení stručného scénáře hodiny a nápis na tabuli:
„Konzumerismus v díle Jana Kellera a Ericha Fromma“.

2 MIN.

UČIVO:

1. Motivace: hra jedna věc na pustý ostrov. *„Promyslete si a napište do sešitu, kterou věc byste si s sebou vzali na pustý ostrov. Musí to být pouze jedna věc. Zdůvodněte proč. Poté porovnejte odpovědi se sousedem. Diskutujte i nad tím, kolik toho vůbec člověk k životu potřebuje.“*

5 MIN.

2. Skupinová práce (předpokládaný počet žáků: 24). *„Nyní vás rozdělím na skupiny po čtyřech členech. Každá skupina dostane jiný úryvek textu a jejím úkolem bude vypracovat úkoly pod textem. Každá skupina si mezi sebou rozdělí tyto role: ředitel, mluvčí, zapisovatel a časoměřič. Na splnění úkolů máte deset minut.“*

10 MIN.

3. Ústní prezentace výsledků skupinové práce před tabulí. *„Nyní budou mluvčí chodit k tabuli a prezentovat výsledky práce.“*

20 MIN.

4. Společná diskuze. *„V sešitě máme napsány některé myšlenky českého autora Jana Kellera a německo-amerického autora Ericha Fromma. Dokážete vydedukovat, jakými společenskými vědami se zabývají/zabývali? Vaše tvrzení zdůvodněte.“*

3 MIN.

HODNOCENÍ A OCENĚNÍ PRÁCE

Zhodnocení významu dnešní hodiny a sebereflexe (samostatná písemná práce na papírek). *„Dnes jsme se zabývali naší konzumní společností, která je charakteristická svým zaměřením na přílišnou produkci a spotřebu, což se projevuje v různých oblastech života nejen lidské společnosti. Dokázali jsme to na úryvcích českého sociologa Jana Kellera a světového humanistického filozofa Ericha Fromma. Rozdejte si tyto papírky, každý si nechte jeden. Napíšete na něj reflexi a sebereflexi hodiny. Co jste se dozvěděli nového? Pochopili jste všechno? V čem byste si chtěli prohloubit znalosti? Je pro vás práce s úryvky myslitelů zajímavá?*

5 MIN.

Učitelovo hodnocení hodiny. Pochvaly/výtky. Závěrečný pozdrav.

A. Náklady na fungování nadměrně centralizovaných politických útvarů zcela neproduktivně odčerpávají prostředky, které by bylo možno mnohem efektivněji využít k ekologicky přátelštějšímu uspořádání života. Nadměrně centralizované útvary zakládají své fungování na logice byrokratické mašinerie, jejíž veškerá energie se vyčerpává na řešení problémů vzniklých v důsledku její existence, takže již nezbývá na realizaci cílů, kvůli kterým tyto mašinerie původně vznikly. Moderní státy vznikly jako prostředek ochrany svých občanů, a právě tímto cílem dosud legitimují svou existenci. Ve skutečnosti jsou však dnes vůči globálním ekologickým problémům, které přežití občanů aktuálně ohrožují, víceméně bezbranné. Navíc samy výrazně přispívají k vyostření těchto problémů v důsledku plýtvání, které je cenou za udržování nadměrné centralizace.

KELLER, Jan. *Až na dno blahobytu: (Ke společenským kořenům ekologické krize)*. Brno: Duha, 1993. s. 119.

Úkoly:

1. **Přečtěte** si text, udělejte si poznámky a před třídou **prezentujte** Kellerovy **názory**.
2. **Nadiktujte** v pár větách spolužákům **zápis**, shrnující nejdůležitější myšlenky textu.
3. **Navrhněte** možná **řešení** problematiky.

B. Bezstarostní, kteří popírají věrohodnost dílčích ukazatelů tempa devastace přírodního prostředí, přehlížejí současně to nejpodstatnější. Během několika málo uplynulých desetiletí došlo ke globalizaci problémů, které se nyní šíří v měřítku celosvětovém. To ovšem znamená, že v případě, že bezstarostní pravdu náhodou mít nebudou, nejsou vážnými důsledky ohrožení zdaleka jen oni či pouze určitá část lidí, nýbrž lidstvo jako celek. Častým argumentem těch, kdo podceňují závažnost globálních hrozeb, je tvrzení, podle něhož lidský důmysl dokáže překonat všechny překážky a vyřešit všechny problémy. V případě příliš rychlého čerpání zdrojů dokáže vyvinout zdroje náhradní, v případě příliš prudkého znečišťování vyvine účinnější čistící techniky. Stačí opět sáhnout ke zdravému rozumu, abychom si uvědomili, že tento argument je ve skutečnosti pouze neuvěřitelně alibistický. Vyslovují ho totiž s oblibou ti, kdo zdroje čerpají, místo aby je vymýšleli, ti, kdo dnes znečišťují, aniž by příliš přemýšleli, kdo za ně bude zítra čistit. Je pohodlné vyrábět freonové spreje s vírou, že naši potomci dokáží vyspravit ozónové díry.

KELLER, Jan. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*. Praha: G plus G, 1995. Zde a nyní. ISBN 80-901896-1-X. s. 27.

Úkoly:

1. **Přečtěte** si text, udělejte si poznámky a před třídou **prezentujte** Kellerovy **názory**.
2. **Nadiktujte** v pár větách spolužákům **zápis**, shrnující nejdůležitější myšlenky textu.
3. „*Je pohodlné vyrábět freonové spreje s vírou, že naši potomci dokáží vyspravit ozónové díry.*“ **Pokuste se vymyslet několik podobných tezí**, vyjadřujících naivitu či alibismus lidí, kteří znečišťují přírodu a bezmezně věří ve svévolnou nápravu stavu.

C. Je zřejmé, že rodina by mohla být velice solidním základem státu. Tím více opět vyniká bytostná nerozumnost moderní společnosti. Proces centralizace moci, který stojí v jejím základu, působí i v tomto případě protismyslně. Na jedné straně společnost potřebuje, aby její členové žili v rámci svých rodin, neboť zde se kultivuje poslušnost, zodpovědnost a další subjektivní předpoklady snadnější ovladatelnosti lidí. Ve snaze posílit své šance v konkurenci se sousedními mocenskými celky musí však každý stát budovat velké formální organizace, které mají účinně a ve velkém zajišťovat to, co dříve zajišťovala pro své vlastní potřeby, tedy v malém, každá domácnost a každá rodina. Aby obstál v mocenské konkurenci s jinými státy, musí každý stát činit opatření ve svých důsledcích oslabující rodinu, která by mohla sloužit jako skutečně pevný základ státu. V zájmu upevnění či zvětšení své síly navenek se stát vnitřně oslabuje, připravuje se o instituci, která po celé generace výrazně přispívala ke stabilitě tradičních společností.

KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7. s. 64.

Úkoly

1. **Přečtete** si text, udělejte si poznámky a před třídou **prezentujte** Kellerovy **názory**.
2. **Nadiktujte** v pár větách spolužákům **zápis**, shrnující nejdůležitější myšlenky textu.
3. **Uved'te**, jak vnímáte **suverenitu rodiny** vy? Je v pořádku vzestup velkých organizací, pokud oslabují rodiny? Jak se toto oslabení může projevat v praxi? **Jak situaci** rodin **vyřešit**?

D. Středověký umělec své dílo vytvářel se zájmem, pečlivě; výroba stolu byla tvůrčím aktem, v němž stůl byl dítětem jeho snažení, zkušenosti, zručnosti a vkusu. Většinu toho, co bylo třeba udělat, musel dělat sám. A přitom se ještě aktivně zabýval mnoha společenskými činnostmi jako zpěvem, tancem a službou církvi. Venkovan byl na tom materiálně mnohem hůře. Nebyl svobodným člověkem, ale ani otrokem. Práce na poli mu asi mnoho zadostiučinění neposkytovala, s radostí se však účastnil bohatého života založeného na zvláštní lidové kultuře. Ani on, ani umělec se nijak nezabýval tím, jak se snaží, baví či trpí. Nechtěl ani mít, ani konzumovat víc, protože jeho cílem nebylo získávání bohatství, ale produktivní využití vlastních schopností a radost ze života. Současný člověk v kybernetické společnosti je zahrnut takovým množstvím věcí, jako je hvězd na nebi. Ale vyrobil je on? Dělník v obrovské továrně nevyrobí sám žádnou věc.

FROMM, Erich. *Umění být*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1. s. 51.

Úkoly:

1. **Přečtete** si text, udělejte si poznámky a před třídou **prezentujte** Frommovy **názory**.
2. **Nadiktujte** v pár větách spolužákům **zápis**, shrnující nejdůležitější myšlenky textu.
3. **Vyjádřete svůj názor** k radosti z vlastnoručně vykonané práce? Opravdu se dělník v továrně z práce nemůže radovat? Jak motivovat zaměstnance k radosti z práce?

E. Spolu s novou oblastí trhu, která se vytvořila v posledních desetiletích, s „trhem osobností“, se velmi rychle prosadila tržní orientace. Zaměstnanci, obchodní cestující, obchodní vedoucí a lékaři, advokáti, umělci, všichni se na tomto trhu objevují. Princip hodnocení je na obou trzích – na osobním i na zbožním trhu – týž. Na jednom je nabízena osoba, na druhém zboží. Hodnota odpovídá v obou případech směnné hodnotě, pro jejíž posouzení je užitná hodnota sice nutnou, nikoli však dostatečnou podmínkou. Náš hospodářský systém by opravdu nemohl fungovat, kdyby lidé místo toho, aby měli odborné znalosti pro práci, kterou mají vykonávat, byli nadáni pouze laskavostí. Přesto však, kdybychom chtěli zjišťovat, jakou měrou se na podmínkách úspěchu podílí znalost věci či osobnost, ukázalo by se, že úspěch spočívá jen ve výjimečných případech převážně na odborných znalostech a na určitých lidských vlastnostech, jako je poctivost, slušnost a bezúhonnost. Ačkoli, pokud jde o vyhlídky na úspěch, poměr mezi odbornými znalostmi na jedné straně a lidskými vlastnostmi na straně druhé kolísá, přece jen je to „faktor osobnosti“, který hraje rozhodující roli.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967. s. 112.

Úkoly:

1. **Přečtete** si text, udělejte si poznámky a před třídou **prezentujte** Frommovy **názory**.
2. **Nadiktujte** v pár větách spolužákům **zápis**, shrnující nejdůležitější myšlenky textu.
3. Ve skupině si **prozradte** vaše **vysněná povolání**. **Určete**, které „**faktory osobnosti**“ budete **k výkonu** tohoto povolání na „trhu osobností“ **potřebovat**.

F. Modus bytí se může objevit jen v té míře, jak snížíme vlastnický modus, tedy modus nebytí, jak skončíme s hledáním bezpečí a identity pomocí lpění na tom, co máme, „sezením“ na tom, lpěním na vlastním egu a na svém majetku. „Bytí“ vyžaduje vzdát se vlastní egocentričnosti a sobectví, nebo řečeno slovy mystiků – stát se „prázdným“ a „chudým“. Ale většina lidí shledává fakt vzdát se vlastnické orientace příliš složitým; každý takový pokus v nich vyvolává silnou úzkost a pocity ztráty veškerého bezpečí, jako když je někdo hozen do moře a neumí plavat. Nevědí, že až když se vzdají berly majetku, budou moci začít užívat své vlastní síly a chodit sami. Brání jim v tom iluze, že nedokáží chodit sami a že by upadli, kdyby se neopírali o věci, které mají. Jsou jako dítě, které se bojí, když poprvé upadlo, že nikdy nebude schopno chůze. Avšak příroda a lidská pomoc brání tomu, aby se lidské bytosti staly mrzáky. Ti, kteří věří, že se zhroutí, nebudou-li užívat berle vlastnění, potřebují trochu lidské pomoci. Bytí zahrnuje schopnost být aktivní; pasivita vylučuje bytí.

FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha : AURORA, 2001. ISBN 80-7299-036-5. s. 97.

Úkoly:

1. **Přečtete** si text, udělejte si poznámky a před třídou **prezentujte** Frommovy **názory**.
2. **Nadiktujte** v pár větách spolužákům **zápis**, shrnující nejdůležitější myšlenky textu.
3. **Vyslovte váš názor** na důležitost vlastnictví v lidském životě. **Názory mezi sebou porovnejte**.

MANAK, Josef a Vlastimil ŠVEC. *Výukové metody*. Brno: Paido, 2003. ISBN 80-7315-039-5.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. [online]. Praha: MŠMT, 2007. 100 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z: <<http://www.nuv.cz/file/159>>.

Školní vzdělávací program pro vyšší stupeň osmiletého gymnázia. Život ve škole – škola pro život. [online]. Nové Město na Moravě. 2013. 271 s. [cit. 2019-20-04]. Dostupné z:

<<https://www.gynome.cz/60-vsechny/studium/svp/570-skolni-vzdelavaci-program-pro-zaky-keri-zahajili-studium-pred-1-9-201>>

Anotace

Diplomová práce je zaměřena na interpretaci děl, zabývajících se konzumním způsobem života (konzumerismem, konzumismem). V teoretické části je nejdříve vysvětlen pojem konzumerismus. Následuje rozbor děl Jana Kellera: *Až na dno blahobytu*, *Šok z ekologie*, *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* a *Nedomyšlená společnost*, která reprezentují české sociologické myšlení. Druhý oddíl teoretické části práce je zaměřen na uchopení tohoto tématu v dílech (Mít nebo být?, *Umění být* a *Člověk a psychoanalýza*) světového autora Ericha Fromma. Nakonec bych se pokusila o shrnutí a srovnání názorů na uvedené téma v dílech obou autorů. Praktickou část práce představuje možné využití zpracovaného tématu v hodinách občanské výchovy (na základní škole) a základů společenských věd (na střední škole).

Klíčová slova

Jan Keller, Erich Fromm, konzumerismus, *Až na dno blahobytu*, *Šok z ekologie*, *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*, *Nedomyšlená společnost*, *Mít nebo být?*, *Umění být*, *Člověk a psychoanalýza*, ekonomie, ekologie, politologie, psychologie, etické hodnoty, decentralizace, liberalismus, konzervatismus, socialismus, kapitalismus, trvale udržitelný život, byrokracie, rodina

Annotation

The thesis is focused on the interpretation of literary works dealing with consumer lifestyle (consumerism). In the theoretical part is first explained concept consumerism. The following is an analysis of works by Jan Keller: *Až na dno blahobytu*, *Šok z ekologie*, *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* and *Nedomyšlená společnost*, which represent Czech sociological thinking. The second section of the theoretical part is focused on grasping this topic in works (*To Have or To Be?*, *The Art of Being* and *Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics*) of world author Erich Fromm. Finally, I would try to summarize and compare the views on this subject in the works of both authors. The practical part of the thesis presents possible use of processed topic in civics lessons (at elementary school) and the basics of social sciences (at secondary school).

Key words

Jan Keller, Erich Fromm, consumerism, *Až na dno blahobytu*, *Šok z ekologie*, *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem*, *Nedomyšlená společnost*, *To Have or To Be?*, *The Art of Being*, *Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethic*, economics, ekology, political science, psychology, moral values, decentralization, liberalism, conservatism, socialism, capitalism, sustainable development, bureaucracy, family

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Ivona Trödlarová
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zima, Ph.D.
Rok obhajoby:	2019
Název práce:	Kritika konzumního způsobu života v českém a světovém sociologickém myšlení v dílech Jana Kellera a Ericha Fromma
Název v angličtině:	Criticism of the Consumerism in the Czech and World Sociological Thought in the Works of Jan Keller and Erich Fromm
Anotace práce:	Diplomová práce je zaměřena na interpretaci děl, zabývajících se konzumním způsobem života (konzumerismem, konzumismem). V teoretické části je nejdříve vysvětlen pojem konzumerismus. Následuje rozbor děl Jana Kellera: Až na dno blahobytu, Šok z ekologie, Přemýšlení s Josefem Vavrouškem a Nedomyšlená společnost, která reprezentují české sociologické myšlení. Druhý oddíl teoretické části práce je zaměřen na uchopení tohoto tématu v dílech (Mít nebo být?, Umění být a Člověk a psychoanalýza) světového autora Ericha Fromma. Nakonec bych se pokusila o shrnutí a srovnání názorů na uvedené téma v dílech obou autorů. Praktickou část práce představuje možné využití zpracovaného tématu v hodinách občanské výchovy (na základní škole) a základů společenských věd (na střední škole).
Klíčová slova:	Jan Keller, Erich Fromm, konzumerismus, Až na dno blahobytu, Šok z ekologie, Přemýšlení s Josefem Vavrouškem, Nedomyšlená společnost, Mít nebo být?, Umění být, Člověk a psychoanalýza, ekonomie, ekologie, politologie, psychologie, etické hodnoty, decentralizace, liberalismus, konzervatismus, socialismus, kapitalismus, trvale udržitelný život, byrokracie, rodina
Anotace v angličtině:	The thesis is focused on the interpretation of literary works dealing with consumer lifestyle (consumerism). In the theoretical part is first explained concept consumerism. The following is an analysis of works by Jan Keller: Až na dno blahobytu, Šok z ekologie, Přemýšlení s Josefem Vavrouškem and Nedomyšlená společnost, which represent Czech sociological thinking. The second section of the theoretical part is focused on grasping this topic in works (To Have or To Be?, The Art of Being and Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethics) of world author Erich Fromm. Finally, I would try to summarize and compare the views on this subject in the works of both authors. The practical part of the thesis presents possible use of processed topic in civics lessons (at elementary school) and the basics of social sciences (at secondary school).
Klíčová slova v angličtině:	Jan Keller, Erich Fromm, consumerism, Až na dno blahobytu, Šok z ekologie, Přemýšlení s Josefem Vavrouškem, Nedomyšlená společnost, To Have or To Be?, The Art of Being, Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethic, economics, ecology, political science, psychology, moral values, decentralization, liberalism, conservatism, socialism, capitalism, sustainable development, bureaucracy, family
Počet příloh vázaných v práci:	4
Rozsah práce:	78 stran + přílohy (IX stran)
Jazyk práce:	Český jazyk

Resumé

Konzumerismus je významný sociologický proud, který je typický neustálou potřebou nakupovat nebo hromadit prostředky za účelem dosažení maximálního osobního štěstí. Tento fenomén se vyvinul ve 20. letech 20. století. Souvisí s nadměrnou produkcí a spotřebou. Kritika konzumerismu v dnešní době poukazuje na fakt, že člověk sám se stává komponentem na konzumním trhu. Českým kritikem konzumního způsobu života je například Jan Keller. V díle *Až na dno blahobytu* (1993) se pozastavuje nad pojmem prosperita státu, chápaným jako stálý ekonomický růst, nad znečišťováním přírody, otázkou svobody v demokracii, reklamami, přirozenými a umělými lidskými potřebami nebo prohlubujícími se rozdíly mezi státy. V druhém Kellerově díle *Šok z ekologie* (1996) jsou popsány politické systémy (liberalismus, konzervatismus, socialismus), které nejsou schopny podpořit z důvodu zaměření na zisk, nestálosti hodnot či kvůli špatné zkušenosti myšlenku ochrany přírody. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* (1995) se snaží vymezit hodnoty, které jsou nutné pro přežití západní civilizace, a upozornit na potřebu zakomponování myšlenky trvale udržitelného života Josefa Vavrouška do mezinárodních organizací. Čtvrté Kellerovo dílo *Nedomyšlená společnost* (1992) kritizuje přílišnou a domnělou racionalitu státu na úkor tradičních hodnot. Světovým kritikem současného uspořádání společnosti je Erich Fromm. V díle *Mít nebo být?* (1976) se pod vlivem významných osobností negativně vyjadřuje k přílišnému vlastnickému prožívání života a opomínání radosti z „bytí“. *Umění být* (1993) popisuje nutnost jedince osvobodit se od vnitřních i vnějších pout. Třetí Frommovo dílo *Člověk a psychoanalýza* (1947) podporuje stabilitu hodnot a produktivní náhled na život, protknutý životní radostí a štěstím. Oba autoři se shodují v nutnosti chránit přírodu, decentralizovat společnost a změnit současné hodnoty. Erich Fromm se však na rozdíl od Jana Kellera, jenž konzumerismus řeší z pohledu politologie, ekonomie a ekologie, spíše soustředí na psychologickou a filozofickou podstatu problematiky.

Resume

Consumerism is a significant sociological stream that is characterized by the constant need to buy or accumulate resources to achieve maximum personal happiness. This phenomenon evolved in the 1920s. It is related to oversized production and consumption. Criticism of consumerism today highlights the fact that man himself becomes a component on the consumerism market. The Czech critic of consumer lifestyle is, for example, Jan Keller. In the book *Až na dno blahobytu* (1993), he pauses over the notion of state prosperity, such as constant economic growth, pollution of nature, the right to freedom in democracy, advertisements, natural and artificial human rights, or deepening differences between states. In the second Keller's work *Šok z ekologie* (1996) are described political systems (liberalism, conservatism, socialism), which are unable to support the idea of nature conservation because of the focus on profit, volatility of values, or bad experience. *Přemýšlení s Josefem Vavrouškem* (1995) tries to define the values that are necessary for the survival of western civilization and draws attention to the need to incorporate the idea of sustainable life of Josef Vavroušek into international organizations. The Fourth Keller's work *Nedomyšlená společnost* (1992) criticizes the excessive and supposed rationality of the state at the expense of traditional values. The world critic of the current disposition is Erich Fromm. In the work *To Have or To Be?* (1976), under the influence of prominent personalities, expresses a negative attitude to the proprietary style of life and neglect of the joy of "being". *The Art of Being* (1993) describes the need of an individual person to free himself from internal and external bonds. The Third Fromm's work *Man for Himself: An Inquiry Into the Psychology of Ethic* (1947) promotes the stability of values and a productive view of life, interwoven with life joy and happiness. Both authors agree on the need to protect nature, decentralize society and change present values. However, unlike Jan Keller, who deals with consumerism in terms of politics, economics and ecology, Erich Fromm focuses on the psychological and philosophical basis of the issue.